

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

**«Η πεζογραφία του Ζαχαρία Παπαντωνίου:
πολιτισμικές αναπαραστάσεις και παιδαγωγικές χρήσεις»**

Γεώργιος Κωστάκης, Α.Ε.Μ. 60063

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Σοφία Βούλγαρη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

ΚΟΜΟΤΗΝΗ, 2022

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

«Η πεζογραφία του Ζαχαρία Παπαντωνίου:

πολιτισμικές αναπαραστάσεις και παιδαγωγικές χρήσεις»

Γεώργιος Κωστάκης, Α.Ε.Μ. 60063

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Εργασία Ειδίκευσης υποβλήθηκε στο Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης για την απόκτηση του τίτλου μεταπτυχιακών σπουδών ειδίκευσης στη Νεοελληνική Φιλολογία.

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Σοφία Βούλγαρη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

2ο Μέλος: Ειρήνη Κορρέ, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

3ο Μέλος: Κωνσταντίνος Δανόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής

ΚΟΜΟΤΗΝΗ, 2022

**DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE
SCHOOL OF CLASSICS AND HUMANITIES
DEPARTMENT OF GREEK PHILOLOGY**

POSTGRADUATE COURSE
"TEXTS AND CULTURE"

MASTER DISSERTATION

**«Zacharias Papantoniou's prose writing :
cultural depictions and pedagogical uses»**

Georgios Kostakis, Registration Number: 60063

A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master in
Modern Greek Philology, Department of Greek Philology, Democritus University of
Thrace

COMMITTEE OF EXAMINERS

Supervisor: Sophia Voulgari, Associate Professor

Member 2: Eirini Korre, Associate Professor

Member 3: Konstantinos Danopoulos, Assistant Professor

KOMOTINI, 2022

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία δεν θα είχε πραγματοποιηθεί χωρίς την αρωγή της επιβλέπουσας καθηγήτριάς μου, Σοφίας Βούλγαρη, αναπληρώτριας καθηγήτριας, στην οποία οφείλω και το μεγαλύτερο «ευχαριστώ». Η ιδιαίτερη φύση του μαθήματός της μου έδωσε την ευκαιρία να θυμηθώ ξανά την πρώτη μου επαφή με τον Ζαχαρία Παπαντωνίου και η ίδια με προέτρεψε να ασχοληθώ εκτενέστερα με το έργο του, τόσο μέσα από τις εργασίες των μαθημάτων, όσο και μέσα από αυτήν τη διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία. Η συμβολή της στην ολοκλήρωση του πονήματος αυτού ήταν καθοριστική, αφού ενθάρρυνε συνεχώς τις προσπάθειές μου, έκανε καίριες υποδείξεις και μου άνοιξε νέους ορίζοντες επιστημονικής και ερευνητικής προσέγγισης. Ευχαριστώ, επίσης, θερμά τα μέλη της τριμελούς επιτροπής, την κυρία Ειρήνη Κορρέ, αναπληρώτρια καθηγήτρια, και τον κύριο Κωνσταντίνο Δανόπουλο, επίκουρο καθηγητή, οι οποίοι με τις σημαντικές και εύστοχες παρεμβάσεις τους με βοήθησαν να ολοκληρώσω την εργασία αυτή.

Η έγκριση της παρούσας Διπλωματικής Μεταπτυχιακής Εργασίας από το Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμών της συγγραφέως (παρ. 2 του άρθρου 202 του ν. 5343/1932)

Βεβαιώνω ότι είμαι συγγραφέας της παρούσας εργασίας και ότι έχω αναφέρει ή παραπέμψει σε αυτή, ρητά και συγκεκριμένα, όλες τις πηγές, από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών, προτάσεων ή λέξεων, είτε αυτές μεταφέρονται επακριβώς (στο πρωτότυπο ή μεταφρασμένες) είτε παραφρασμένες. Επίσης βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά ειδικά για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κείμενα και Πολιτισμός» του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.

Table of Contents

Περίληψη	7
1. Εισαγωγή	9
2. Ζαχαρίας Παπαντωνίου – Η ζωή και το έργο του	11
2.1 Βιογραφικά στοιχεία – Ο άνθρωπος Ζαχαρίας Παπαντωνίου	11
2.2 Το έργο του	14
3. Το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο των αρχών του 20ου αιώνα.....	18
4. Η εκπαιδευτική πολιτική των αρχών του 20ου αιώνα	23
5. Τα Ψηλά Βουνά πλοκή, χαρακτήρες, χαρακτηριστικά του αναγνωστικού (Παπαντωνίου Ζ., 1929)	25
5.1 Πλοκή.....	25
5.2 Χαρακτήρες.....	27
5.3 Χαρακτηριστικά του έργου	28
6. Ηθικές και κοινωνικές αρχές και αξίες στο έργο.....	30
6.1 Μόρφωση – Βιωματική μάθηση	30
6.2 Κοινωνική αλληλεγγύη - Συνεργασία – Ομαδικότητα	33
6.3 Πρότυπα (θετικά και αρνητικά)	35
6.4 Ορθός λόγος έναντι δεισιδαιμονιών, θρύλων και προκαταλήψεων.....	37
6.6 Οικογένεια.....	40
6.7 Φιλία.....	43
6.8 Φύση – φυσιολατρία – οικολογική συνείδηση – περιβάλλον χώρος	45
6.9 Θρησκεία.....	48
6.10 Φιλοπατρία – πατριδογνωσία.....	49
7. Οι αντιδράσεις και η πολεμική απέναντι στο αναγνωστικό Τα Ψηλά Βουνά.....	52
8. Συγκριτική μελέτη αναγνωστικών του δημοτικού.....	56
9. Το αναγνωστικό Τα Ψηλά Βουνά του Ζαχαρία Παπαντωνίου και η διαχρονική του αξία	62
10. Συμπεράσματα	65
11. Βιβλιογραφία.....	67

Περίληψη

Η πτυχιακή αυτή εργασία θα έχει ως σκοπό τη μελέτη του έργου του Ζαχαρία Παπαντωνίου που φέρει τον τίτλο *Τα Ψηλά βουνά*. Συγκεκριμένα, θα εξετασθούν οι πολιτισμικές αναπαραστάσεις του έργου, δηλαδή εκείνες οι πλευρές του πολιτισμού που παρουσιάζονται στο κείμενο, ποια τελικά είναι η παιδαγωγική τους χρήση, με ποιους τρόπους και για ποιους λόγους αξιοποιήθηκαν. Θα διερευνηθούν οι ιδεολογικές τάσεις που υπάρχουν στο έργο σε σχέση με πρότυπα, στερεότυπα και στερεοτυπικές αντιλήψεις (περιθωριοποιημένες ομάδες, ομάδες που κατέχουν κάποια μορφή εξουσίας κλπ.), σε ποιο βαθμό υπονομεύονται αυτά τα στερεότυπα και οι αντιλήψεις και θα εξετασθεί κατά πόσο το έργο μπορεί να θεωρηθεί φορέας της τρέχουσας ιδεολογίας κάθε εποχής κατά την οποία χρησιμοποιήθηκε στο πρόγραμμα σπουδών ως αναγνωστικό. Ακόμη, θα επιχειρηθεί μια σύνδεση των κυβερνήσεων και των πολιτικών που χρησιμοποίησαν ή προώθησαν το έργο θα διερευνηθούν τα κοινά στοιχεία του έργου που χρησιμοποίησε η κάθε κυβέρνηση στην εκπαιδευτική / διδακτική διαδικασία και θα γίνει συγκριτική μελέτη με άλλα αναγνωστικά σύγχρονα με αυτό. Βασικός στόχος της εργασίας αυτής είναι αποτιμηθεί η διαχρονική του αξία του βιβλίου *Τα Ψηλά Βουνά* του Ζ. Παπαντωνίου ως αναγνωστικού.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

1. Ζαχαρίας Παπαντωνίου
2. *Τα Ψηλά Βουνά*
3. Παιδαγωγική χρήση
4. Συγκριτική μελέτη
5. Διαχρονική αξία

Summary

The following MA dissertation examines the novel *Ta Psila Vouna* by Zacharias Papantoniou. More specifically, what will primarily be discussed are the cultural representations within the book, in other words the aspects of culture presented, their educational use and, finally, in which ways and for what reasons those pedagogical methods were implemented. In addition, ideologies traced in the book, tightly associated to stereotypes and stereotypical notions (marginalized social groups, social groups possessing some sort of power), will be explored. Another key point in this dissertation is how the stereotypes, along with the stereotypical notions mentioned above, are undermined throughout the novel, while special attention will be given to demonstrate to what degree this particular literacy work can be regarded as the vessel of the underlying ideology in each period it was used in the curriculum as the primary textbook. Moreover, this dissertation attempt to determine the connection between the governments and policies that made use of or promoted the book, whilst elements of the book that each government used in the educational / didactic process will be traced, along with a comparative examination of it in relation to other contemporaneous textbooks. The basic aim of the dissertation is to assess the diachronic value of the novel *Τα Ψηλά Βουνά* as a textbook.

KEYWORDS

1. Zacharias Papantoniou
2. *Ta Psila Vouna*
3. Educational use
4. Comparative examination
5. Diachronic value

1. Εισαγωγή

Η αυγή του 20ου αιώνα αποτέλεσε μία ιδιαίτερη περίοδο, τόσο για τη χώρα μας όσο και για την γενικότερη Ευρωπαϊκή ιστορία. Ιδιαίτερα η περίοδος του μεσοπολέμου ταυτίστηκε με ποικίλα γεγονότα, σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο και δημιούργησε το έδαφος για σημαντικές μεταρρυθμίσεις. Στη χώρα μας συντελέστηκαν κομβικές αλλαγές, οι οποίες επηρέασαν τον τομέα της εκπαίδευσης και σε συνδυασμό με το γλωσσικό ζήτημα, το οποίο αφορά την μετάβαση από την καθαρεύουσα στην δημοτική γλώσσα, σηματοδότησε μία περίοδο ουσιαστικών αντιπαραθέσεων.

Το έργο *Τα Ψηλά Βουνά* του Ζαχαρία Παπαντωνίου αποτελεί αναμφισβήτητα ένα αγαπημένο παιδικό -και όχι μόνο- αφήγημα. Η λογοτεχνική του αξία είναι διαχρονική και ταυτόχρονα η παιδαγωγική του σημασία το κατατάσσει σε ένα από τα σπουδαιότερα και πρωτοπόρα εκπαιδευτικά εγχειρίδια της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης της κυβέρνησης Βενιζέλου το 1917. Το αναγνωστικό *Τα Ψηλά Βουνά*, του Ζαχαρία Παπαντωνίου, εκδόθηκε, για πρώτη φορά το 1918 και παρά το γεγονός ότι δέχτηκε έντονη κριτική, αποτελεί σταθμό για την ελληνική παιδεία, καθώς επιχείρησε να αποτελέσει ένα εγχειρίδιο σύγχρονο και συμβατό με τις ανάγκες των μαθητών. Με την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας επιτυγχάνονται σπουδαίοι γλωσσικοί στόχοι και παράλληλα αναδεικνύονται θεμελιώδεις διδακτικές και παιδαγωγικές αρχές, πολιτιστικές διαστάσεις και στοιχεία και πραγματοποιείται ένα ταξίδι στη φύση, ενώ εξαιρείται η σημασία της προστασίας της.

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο την εκτενέστερη ανάδειξη των παιδαγωγικών και διδακτικών αρχών και αξιών του έργου, όπως η αλληλεγγύη, η συνεργατικότητα, η ομαδικότητα, η φιλία, η βιωματική μάθηση, η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, η αγάπη για την πατρίδα, η θρησκευτικότητα κ.α. Συγκεκριμένα, θα αναλυθεί ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζεται η εικόνα του παιδιού από παιδαγωγική, κυρίως, σκοπιά, η κοινωνικοποίησή του, που αναμφίβολα είναι μια περίπλοκη διαδικασία, αλλά και η στάση των ενηλίκων διαφόρων κοινωνικών ομάδων απέναντι στα παιδιά. Θα μελετηθούν οι πλευρές εκείνες του πολιτισμού που παρουσιάζονται έμμεσα ή άμεσα στο πλαίσιο της εκπαίδευσης και οι

ιδεολογικές συνιστώσες του έργου του Παπαντωνίου, όπως αυτές ανιχνεύονται μέσα από τις στάσεις που εκφράζονται σχετικά με πρότυπα, στερεότυπα ή στερεοτυπικές αντιλήψεις ή κοινωνικές ομάδες με θεσμικό ρόλο ή εξουσία, και θα εξεταστεί κατά πόσον το κείμενο αυτό μπορεί να θεωρηθεί φορέας της τρέχουσας ιδεολογίας. Παρόλα αυτά, η διδακτική χρήση του σχολικού εγχειριδίου *Τα Ψηλά Βουνά* διακόπτεται από διαφορετικά πολιτικά καθεστώτα και κυβερνήσεις. Οι κατηγορίες για αντιπατριωτισμό, έλλειψη θρησκευτικότητας και, κυρίως, για χρήση της απλής δημοτικής και όχι της καθαρεύουσας είναι μερικές υπό διερεύνηση αιτίες της διακοπής του στην εργασία αυτή. Επιπρόσθετα, πραγματοποιείται συγκριτική μελέτη ανάμεσα στα σημαντικότερα αναγνωστικά της περιόδου. Τέλος, θα γίνει προσπάθεια να απαντηθεί το ερευνητικό ερώτημα σε τι έγκειται η διαχρονική – από ό,τι φαίνεται – παιδαγωγική του αξία, ενώ συνοψίζονται τα κυριότερα σημεία και εξάγονται βασικά συμπεράσματα.

Παρά το γεγονός ότι έχουν γίνει αρκετές μελέτες και υπάρχει μεγάλο πλήθος αναφορών τόσο στα σχολικά εγχειρίδια εκείνης της εποχής, όσο και συγκεκριμένα στο αναγνωστικό *Τα Ψηλά Βουνά*, δεν υπάρχουν αρκετές τα συμπεράσματα των οποίων να απαντούν στο ερώτημα σχετικά με το πού έγκειται η διαχρονικότητα του έργου του Παπαντωνίου σε σχέση με τα άλλα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν άπαξ και έχουν σχεδόν λησμονηθεί. Στόχος, λοιπόν, είναι η απόδειξη της διαχρονικότητας του έργου και τα συμπεράσματα που θα προκύψουν, να αποτελέσουν το θεμέλιο για περαιτέρω διερεύνηση και μελέτη και άλλων σχολικών εγχειριδίων της ίδιας ή μεταγενέστερης περιόδου.

Κάτω από αυτό το πρίσμα, μελετήθηκε εκτενής βιβλιογραφία, αλλά και αρθρογραφία δημοσιευμένη σε έγκυρα επιστημονικά περιοδικά προκειμένου να πραγματοποιηθεί νέα προσέγγιση του υπό εξέταση θέματος και να αναδειχθούν διαφορετικές πτυχές.

2. Ζαχαρίας Παπαντωνίου – Η ζωή και το έργο του

2.1 Βιογραφικά στοιχεία – Ο άνθρωπος Ζαχαρίας Παπαντωνίου

Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου γεννιέται στις 2 Φεβρουαρίου 1877 στο Καρπενήσι στο σπίτι των Γιώργου και Βασίλη Φαρμακίδη, αλλά, εξαιτίας της καταγωγής του πατέρα του, εγγράφεται στο δημοτολόγιο Γρανίτσας του δήμου Απεραντίων. Πατέρας του ήταν ο δάσκαλος Λάμπρος Παπαντωνίου με καταγωγή από τη Γρανίτσα Απεραντίων και μητέρα του η Ελένη, κόρη του συμβολαιογράφου Ζαχαρία Ηλιόκαυτου, με καταγωγή από το Καρπενήσι. Ο Λάμπρος και η Ελένη Παπαντωνίου απέκτησαν τέσσερα παιδιά. Πρώτος ήταν ο Χαρίλαος (1877 – 1932), που πήρε το όνομά του από τον πατέρα του πατέρα του. Δεύτερος ο Ζαχαρίας (1877 – 1940), ο οποίος πήρε το όνομα του πατέρα της μητέρας του. Ακολουθούν ο Αθανάσιος (1880 - 1919) και η Σοφία (1887 – 1963).

Δημοτικό σχολείο μέχρι τις τρεις πρώτες τάξεις πηγαίνει στο Καρπενήσι, έπειτα συνεχίζει στην Άμφισσα και ολοκληρώνει τη φοίτηση στο Γυμνάσιο στην Αθήνα. Οι μετακινήσεις αυτές οφείλονται στις μεταθέσεις του δασκάλου πατέρα του. Στο Καρπενήσι, όπου μένει μέχρι την ηλικία των δέκα ετών, έχει μεγάλη λατρεία, όπως γίνεται αντιληπτό και από το ποίημά του *Ρούμελη*. Ιδιαίτερη αγάπη, ωστόσο, τρέφει και για την Αθήνα, όπου λαμβάνει τη μόρφωσή του και την πνευματική του ωρίμανση. Εκεί, έπειτα από επιθυμία των γονιών του, εγγράφεται στην Ιατρική Σχολή. Στο πρώτο, όμως, μάθημα της ανατομίας ο ευαίσθητος Ζαχαρίας λιποθυμά και εγκαταλείπει διά παντός την επιστήμη της Ιατρικής.

Μεγάλη του αγάπη είναι η Ζωγραφική, ωστόσο η θητεία του και τα έργα του ως ζωγράφου είναι περιορισμένα και αφορούν πρόχειρα σκίτσα, προσωπογραφίες σχεδιασμένες με μολύβι και λίγες γελοιογραφίες, αποδεικτικές του πηγαίου χιούμορ του. Αξίζει να σημειωθεί πως έλαβε μέρος σε έκθεση με γελοιογραφίες και άλλα σχέδια στο Ζάππειο μία και μοναδική φορά το 1911. Αντί για υπηρετής των εικαστικών η μοίρα θέλησε, τελικά, να γίνει κριτής τους.

Σε ηλικία 16 ετών (1893) αρχίζει τη δημοσιογραφία στην εφημερίδα *Ακρόπολις* του Βλάση Γαβριηλίδη, ενώ το 1895 δημοσιογραφεί στην *Εφημερίδα των συζητήσεων*, στην εφημερίδα *Σκριπτ* ως συντάκτης (1900 – 1905) και στην εφημερίδα

Χρόνος, όπου δημοσιεύει χρονογραφήματα και πολιτικά άρθρα. Από το 1908 και για τρία χρόνια βρίσκεται στο Παρίσι ως ανταποκριτής της εφημερίδας *Εμπρός*. Στο Παρίσι συνεχίζει τη μόρφωσή του, έρχεται σε επαφή με διάφορα καλλιτεχνικά ρεύματα και έπειτα δημοσιογραφεί και στις εφημερίδες *Journal des Débats* και *Les Nouvelles*. Το 1911 επιστρέφει στην Αθήνα και εγκαταλείπει οριστικά τη δημοσιογραφία.

Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου ήταν ένας άνθρωπος που ενδιαφερόταν για τα κοινά και την πολιτική και εξέφραζε τη δυσφορία και τις αντιρρήσεις του για τα πολιτικά πράγματα μέσα από τα κείμενά του. Όταν επέστρεψε στην Αθήνα, και αφού είχε εγκαταλείψει τη δημοσιογραφία, υπηρέτησε στη Διοίκηση. Μέσω του βουλευτή Αιτωλοακαρνανίας της κυβέρνησης Βενιζέλου Στέφανου Γρανίτσα, συνδέεται στενά με τον ίδιο τον Ελευθέριο Βενιζέλο. (Σημειωτέον, η Ευρυτανία ήταν τότε επαρχία της Αιτωλοακαρνανίας). Η κυβέρνηση Βενιζέλου διορίζει τον Παπαντωνίου από το 1912 έως το 1917 Νομάρχη στη Ζάκυνθο, τις Κυκλάδες, τη Μεσσηνία και τη Λακωνία. Από το αξίωμα του Νομάρχη Κυκλάδων ζητάει τη συγκρότηση συνεταιρισμών από τους εργάτες, ως Νομάρχης Μεσσηνίας ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για την πνευματική και πολιτιστική ζωή του τόπου, καθώς και για την αισθητική της πόλης, ενώ ως Νομάρχης Λακωνίας αρνείται την υπογραφή του έντυπου αφορισμού, αλλά και του αναθέματος των ιερών της περιοχής προς τον Βενιζέλο, κατηγορείται για παράβαση καθήκοντος, παραπέμπεται σε δίκη και τίθεται εκτός υπηρεσίας.

Μετά το τέλος της νομαρχιακής του θητείας διορίζεται Διευθυντής της Εθνικής Πινακοθήκης και πρόεδρος του μόνιμου καλλιτεχνικού συμβουλίου της το 1918 και διατηρεί τη θέση αυτή μέχρι τον θάνατό του το 1940. Εμπλουτίζει την Πινακοθήκη με έργα παλαιών Ελλήνων ζωγράφων (Λύτρα, Γκύζη, Παρθένη, Δοξαρά, Μαλέα και άλλων) και χαρακτών, κάνει ανακατατάξεις και ταξινομεί τις συλλογές της Πινακοθήκης κατά σχολές και αγοράζει το έργο *Η Συναυλία των Αγγέλων* του Δομίνικου Θεοτοκόπουλου. Με προσωπικές του ενέργειες καθιερώθηκε η καθημερινή ελεύθερη είσοδος των επισκεπτών της Πινακοθήκης, η οποία μέχρι το 1940 στεγαζόταν στο Πολυτεχνείο.

Το 1923 του απονέμεται το «Εθνικόν Αριστείον Γραμμάτων και Τεχνών» και διορίζεται καθηγητής της Αισθητικής και Ιστορίας της Τέχνης στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών του Πολυτεχνείου και καθηγητής της Εφαρμοσμένης Διακοσμητικής στο Αμαλίσειον Ορφανοτροφείον. Τα καθήκοντά του ως διευθυντή της Πινακοθήκης υπαγορεύουν την πραγματοποίηση πολλών ταξιδιών στην Ευρώπη (Παρίσι, Βερολίνο, Λονδίνο, Μόναχο, Στοκχόλμη, Ρώμη, Φλωρεντία και αλλού), στην

12

Κωνσταντινούπολη και το Άγιον Όρος.

Το 1938 εκλέγεται μέλος της Ακαδημίας Αθηνών στην έδρα της λογοτεχνίας. Προσφωνείται από τον πρόεδρο της Ακαδημίας Αθηνών Αντώνη Κεραμόμouλο, ενώ τον «χαιρετίζει» και τον υποδέχεται ο διευθυντής του περιοδικού *Εστία* Γρηγόριος Ξενόπουλος. Ο εισιτήριο λόγος που εκφωνεί ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου για τον Δομίνικο Θεοτοκόπουλο θα αποτελέσει ιστορικό γεγονός, αφού τον εκφωνεί στη δημοτική. Οι παρευρισκόμενοι, υπέρμαχοι της καθαρεύουσας, αναστατώνονται και ο Παπαντωνίου χαρακτηρίζεται δημοτικιστής και ιερόσυλος, χωρίς, ωστόσο, να πτοηθεί.

Το απόγευμα της πρώτης Φεβρουαρίου 1940 και σε ηλικία 63 ετών ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου πεθαίνει από ανακοπή καρδιάς μέσα στο τραμ πηγαίνοντας σε μια συνεδρίαση της Ακαδημίας Αθηνών. Τον επικήδειο λόγο εκφώνησε ο Γρηγόριος Ξενόπουλος.

Ως άνθρωπος ο Παπαντωνίου ήταν μοναχικός και κουβαλούσε μέσα του έναν ιδιότυπο ασκητισμό. Ένωσε βαθύ πόνο κατά τη διάρκεια της ζωής του. Ο πατέρας του πέθανε το 1917, ο αδερφός του, ο Θανάσης, αυτοκτόνησε το 1919, όταν κρεμάστηκε από το ταβάνι με σεντόνι και ο αδερφός του ο Χαρίλαος, απεριποίητος και σχεδόν ρακένδυτος, πέθανε το 1932 από πνευμονία. Η αδερφή του, η Σοφία, με τον δύστροπο χαρακτήρα της του έκανε τη ζωή μαρτυρική, ενώ ο ίδιος ο Παπαντωνίου είχε παθολογική αδυναμία στη μητέρα του, γεγονός που τον έκανε να αποδεχτεί τις αντιρρήσεις της να νυμφευθεί μία κοπέλα από την Κωνσταντινούπολη. Έτσι, έμεινε σε όλη του τη ζωή ανύπαντρος και χωρίς κληρονόμους, όπως και όλα του τα αδέρφια. Εκτός αυτού, η εφημερίδα *Ταχυδρόμος* τον εγκατέλειψε στο Παρίσι, όπου τον είχε στείλει ως ανταποκριτή, όταν ξαφνικά σταμάτησε η κυκλοφορία της. Το έργο του *Πεζοί ρυθμοί* κατακρίθηκε, ενώ *Τα Ψηλά Βουνά* ρίχτηκαν κυριολεκτικά στην πυρά. Όλα αυτά τον έκαναν να νιώθει μια αδιόρατη απειλή και τον έκαναν απροσπέλαστο και κοσμοφοβικό / αγοραφοβικό. Παρόλα αυτά, αντιμετώπιζε τον πόνο από την χριστιανική οπτική. Τον περίμενε με εγκαρτέρηση και, όταν ερχόταν, τον ευγνωμονούσε.

Με πρωτοβουλία του συλλόγου «Πανευρυτανική Ένωση» το έτος 2010 αφιερώθηκε στη μνήμη του και ονομάστηκε «Έτος Ζαχαρία Παπαντωνίου». Μεταξύ των άλλων εκδηλώσεων και αφιερωμάτων που διοργανώθηκαν εκείνη τη χρονιά, ευπρεπίστηκε και ο τάφος του στο Α΄ Νεκροταφείο Αθηνών και τοποθετήθηκε αντίγραφο της προτομής του, που βρίσκεται στην Εθνική Πινακοθήκη και είναι έργο του γλύπτη Κώστα Δημητριάδη.

2.2 Το έργο του

Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου δοκιμάζει και διαπρέπει σε όλα τα είδη του λόγου: διηγηματογράφος, ποιητής, συγγραφέας παιδικής λογοτεχνίας, αρθρογράφος, χρονογράφος, συγγραφέας διδακτικών βιβλίων, ταξιδιωτικών εντυπώσεων, ιστορικών μονογραφιών, παιδικών τραγουδιών, κριτικός θεάτρου, τεχνοκρίτης και αισθητικός της τέχνης. Τα χειρόγραφα του με τις πολλές διορθώσεις που έχουν βρεθεί αποδεικνύουν τη συνεχή επιμονή του στο να πετύχει την τέλεια έκφραση. Γέννημα θρέμμα της επαρχίας ο Παπαντωνίου αντλεί τα θέματά του από τις ρίζες των προγόνων του, αλλά και από τις διάφορες πόλεις της ελληνικής επαρχίας, όπου διετέλεσε νομάρχης και, φυσικά, από τις εμπειρίες, όπως τις είχε βιώσει στον αστικό χώρο της Αθήνας. Δεν παραλείπει να χρησιμοποιήσει και τα βιώματά του από τα ταξίδια που έκανε σε διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις και κυρίως από το Παρίσι.

Παρακάτω παρουσιάζονται οι ιδιότητες που απέκτησε στα διάφορα είδη του λόγου:

- **Διηγηματογράφος**

Τον Απρίλιο του 1895 δημοσιεύεται στο περιοδικό *Εικονογραφημένη Εστία*, με τη βοήθεια του Γρηγόριου Ξενόπουλου, το πρώτο του διήγημα με τίτλο *Ο ψωμάς*. Σειρά έχει η πρώτη του συλλογή διηγημάτων με τίτλο *Διηγήματα*, που εκδίδεται το 1927 και είναι αφιερωμένη στον πατέρα του. Ακολουθεί η έκδοση της συλλογής διηγημάτων με τίτλο *Βυζαντινός Όρθρος* το 1936 και η έκδοση της συλλογής διηγημάτων με τίτλο *Θυσία* το 1937. Οι συλλογές αυτές κυκλοφόρησαν και σε συγκεντρωτική έκδοση με τίτλο *Τα διηγήματα*. Τέλος, άξιο αναφοράς είναι και το γεγονός πως, όταν στα χρόνια της Κατοχής κυκλοφόρησε στην Ολλανδία μια πολυεθνική ανθολογία διηγημάτων, η πνευματική Ελλάδα εκπροσωπήθηκε με διήγημα του Ζαχαρία Παπαντωνίου.

- **Χρονογράφος**

Η ενασχόληση του Ζαχαρία Παπαντωνίου με το χρονογράφημα αρχίζει συστηματικά το 1896 και διαρκεί ως το 1912, όταν αναλαμβάνει το δημόσιο αξίωμα του νομάρχη. Στα χρονογραφήματά του χρησιμοποιεί διάφορα λογοτεχνικά ψευδώνυμα, όπως «Αβδηρίτης», «Χάρης Ημερινός», «Ο Άλλος» και «Ο Φωνογράφος». Τα θέματα των χρονογραφήματων του είναι κοινωνικά, πολιτικά, καλλιτεχνικά, θέματα της πνευματικής ζωής και εθνικά προβλήματα. Μετά τον θάνατό του, το 1956,

δημοσιεύονται 40 από τα χρονογραφήματα που έστειλε από το Παρίσι με τίτλο *Παρισινά Γράμματα*. Το Παρίσι, άλλωστε, ήταν μία από τις πόλεις που τον επηρέασαν (μαζί με το Καρπενήσι και την Αθήνα). Πολύ πρόσφατα, τον Δεκέμβριο του 2010, κυκλοφόρησαν άλλα 90 από τα χρονογραφήματα που έστειλε από το Παρίσι με τον τίτλο *Αλήθεια είναι εκείνο που δεν πρέπει να λέγεται*. Τον πρόλογο και την επιμέλεια της έκδοσης έκανε ο ανιψιός του Νίκος Ζωρογιαννίδης, ο οποίος παρουσιάζει τα βιογραφικά και λογοτεχνικά χαρακτηριστικά του Παπαντωνίου. Ωστόσο, η δημοσιογραφική ιδιότητα του Παπαντωνίου καταπίεζε τη λογοτεχνική του ιδιότητα, στην οποία πάντα επέστρεφε.

- **Συγγραφέας ταξιδιωτικών βιβλίων**

Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου είναι ένας άνθρωπος που ταξιδεύει πολύ και στην Ελλάδα, αλλά και σε πόλεις του εξωτερικού. Όπου και να ταξιδέψει, όμως, κουβαλά μέσα του τον τόπο του. Πολλές φορές ταξιδεύει μόνο με τη φαντασία του. Τα μόνα έργα του που εκδόθηκαν όσο ήταν εν ζωή είναι το *Άγιον Όρος και Όθων και η Ρομαντική Δυναστεία Λουδοβίκος Α΄-Όθων-Λουδοβίκος Β΄* και τα δύο το 1934. Μετά τον θάνατό του, το 1954, εκδίδεται το βιβλίο *Ταξίδια*. Πρόκειται για μια συλλογή από ταξιδιωτικές εντυπώσεις και άρθρα που βρέθηκαν διάσπαρτα σε διάφορες εφημερίδες.

- **Τεχνοκρίτης**

Μπορεί ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου να μην είχε την εξειδικευμένη επιστημονική κατάρτιση ενός κριτικού της εικαστικής Τέχνης, ωστόσο η μελέτη ξένων κριτικών, το καλλιτεχνικό του αισθητήριο, οι πλούσιες εμπειρίες του και, φυσικά, η θητεία του ως διευθυντή στην Εθνική Πινακοθήκη αποτέλεσαν πολύτιμα εφόδια και για την ιδιότητά του ως κριτικού της Τέχνης. Ως παρακαταθήκη από το αισθητικό του έργο έχουμε τα βιβλία *Κριτικά* και *Σχεδιάσματα* που εκδόθηκαν το 1957.

- **Ποιητής**

Άξιος και στην ιδιότητά του ως ποιητή στάθηκε ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου. Ήδη από το 1898 κυκλοφορεί η πρώτη του ποιητική συλλογή με τίτλο *Πολεμικά Τραγούδια*. Ο πόλεμος του 1897 σημαδεύει και ασκεί μια εσωτερική πίεση στον έφηβο Παπαντωνίου, ο οποίος μέσα από τις δειλές ποιητικές του απόπειρες καταδικάζει τη

σκληρότητα του πολέμου και θρηνεί για τους Έλληνες και τα πατριωτικά τους όνειρα. Το 1920, έναν χρόνο μετά την αυτοκτονία του αδερφού του Θανάση, εκδίδεται η ποιητική του συλλογή *Τα χελιδόνια*. Ο Παπαντωνίου με αγάπη και τρυφερότητα πλησιάζει και αγγίζει την παιδική ψυχή προσφέροντας στους μικρούς του αναγνώστες ανεκτίμητους θησαυρούς. Η συλλογή αυτή αφιερώνεται στον αυτόχειρα αδερφό του, ενώ αρκετά από τα ποιήματα μελοποιούνται από τον φίλο του Γεώργιο Λαμπελέτ και τη Χαρίκλεια Καλομοίρη. Χαρακτηριστικό είναι το ποίημα της συλλογής *Ο Παπαγάλος*, με το οποίο κατακρίνονται αλληγορικά οι επηρμένοι και δοκησίσοφοι μέσω του αξιαγάπητου πτηνού. Το 1922 εκδίδονται οι *Πεζοί ρυθμοί*, που θεωρούνται ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά έργα του και είχαν πολλές μεταγενέστερες επανεκδόσεις. Μαζί με τον ρυθμικό πεζό λόγο, που χαρακτηρίζει τη συλλογή, επικρατεί το πρώτο πρόσωπο, που τις περισσότερες φορές αφορά μια συλλογισμένη, μελαγχολική και απελπισμένη ψυχή. Το 1931 εκδίδεται η κύρια ποιητική του συλλογή *Τα Θεία Δώρα*, που είναι αφιερωμένη στη μητέρα του. Ένα από τα ποιήματα της συλλογής που ξεχωρίζουν είναι *Τα λυπημένα δειλινά*, ποίημα που μελοποίησε ο συνθέτης Γιάννης Σπανός και πρώτη τραγούδησε η τραγουδίστρια του Νέου Κύματος Καίτη Χωματά.

- **Συγγραφέας σχολικών βιβλίων**

Η επιτροπή για τη σύνταξη αναγνωστικών βιβλίων του Κράτους αναθέτει στον Ζαχαρία Παπαντωνίου τη σύνταξη ενός αναγνωστικού βιβλίου. Ο Παπαντωνίου συγγράφει το 1918 για την Γ' δημοτικού το αναγνωστικό *Τα Ψηλά Βουνά*, βιβλίο – σταθμό στην ιστορία των αναγνωστικών και της ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας. Μέσα από τη μορφή του Λάμπρου, ενός εκ των πρωταγωνιστών του έργου, ο Παπαντωνίου σκιαγραφεί τον δάσκαλο πατέρα του, στη μνήμη του οποίου αφιερώνεται το βιβλίο. Το αναγνωστικό αυτό, στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης της κυβέρνησης του Ελευθερίου Βενιζέλου (1917 – 1920), γράφεται σε δημοτική γλώσσα και σε συνεργασία με μια συντακτική επιτροπή αποτελούμενη από τους Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Αλέξανδρο Δελμούζο, Παύλο Νιρβάνα, Δημοσθένη Ανδρεάδη και εικονογράφηση του ίδιου του Παπαντωνίου και του Πέτρου Ρούμπου. Η διδασκαλία του αναγνωστικού διακόπτεται το 1921, επανέρχεται στα σχολεία από την κυβέρνηση Βενιζέλου το 1923 και για τα επόμενα έξι χρόνια και απορρίπτεται ξανά το 1934. Επανέρχεται στη διδακτέα ύλη το 1965, όταν ήταν Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας ο Ευάγγελος Παπανούτσος, και ξανά το 1965 ως αναγνωστικό της Γ' δημοτικού.

Την επόμενη χρονιά (1919) ο Παπαντωνίου με την ίδια συγγραφική ομάδα (Μανόλης Τριανταφυλλίδης, Αλέξανδρος Δελμούζος, Παύλος Νιρβάνας, Δημοσθένης Ανδρεάδης και Κωνσταντίνος Μαλέας στην εικονογράφηση) γράφει το σχολικό εγχειρίδιο *Το αλφαβητάρι με τον ήλιο*, ενώ το 1924 γράφει τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα*, σχολικό εγχειρίδιο της Γ΄ γυμνασίου.

Η δημοτική γλώσσα, οι βιογραφίες των συγγραφέων, η εικονογράφηση και η διακόσμηση είναι μερικά πρωτοποριακά χαρακτηριστικά που περιλαμβάνουν τα σχολικά βιβλία που συνέγραψε ο Παπαντωνίου και τα διαφοροποιούν από τα προηγούμενα.

- **Άλλα έργα του Ζαχαρία Παπαντωνίου**

Το 1932 εκδίδεται σε βιβλίο το μόνο θεατρικό έργο που έγραψε ο Παπαντωνίου *Ο όρκος του πεθαμένου*. Πρόκειται για διασκευή του δημοτικού τραγουδιού *Του νεκρού αδελφού* και αφιερώνεται στον αδερφό του, τον Θανάση. Όταν παίχτηκε το έργο στο θέατρο θεωρήθηκε από τους κριτικούς ως αποτυχία και έτσι ο Παπαντωνίου εγκατέλειψε τη συγγραφή θεατρικών έργων.

Το συγγραφικό έργο του Ζαχαρία Παπαντωνίου που έχει εκδοθεί είναι ελάχιστο. Κείμενά του βρίσκονται διασκορπισμένα και αθησαύριστα σε εφημερίδες και περιοδικά της εποχής. Το αρχείο του σκορπίστηκε, ενώ ο ίδιος απέφυγε συνειδητά να αυτοβιογραφηθεί. Μεγάλο μέρος της εργογραφίας του συγκέντρωσε η Φωτεινή Κεραμάρη στη διδακτορική διατριβή της με τίτλο *Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου ως πεζογράφος*. Με τη διατριβή αυτή ήρθαν στην επιφάνεια 3276 δημοσιεύματα και καταγραφές του. (Μανίκαρου, 201:12-20, Κεραμάρη, 1996:1 – 109)

3. Το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο των αρχών του 20ου αιώνα

Οι απαρχές του 20ου αιώνα σηματοδεύτηκαν από δύο σημαντικά συμβάντα που επηρέασαν καταλυτικά τη χώρα μας και πιο συγκεκριμένα τον Μακεδονικό Αγώνα και τους Βαλκανικούς Πολέμους. Τα συγκεκριμένα συμβάντα, τα οποία είχαν καίρια σημασία για ολόκληρη την Ευρώπη, ταυτίστηκαν χρονικά και με την παρουσία του Ελευθερίου Βενιζέλου στον πολιτικό βίο της Ελλάδας. Τα γεγονότα αυτά ακολουθήθηκαν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και την Μικρασιατική καταστροφή, ενώ, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, σημαντική επιρροή στην πολιτική κατάσταση της χώρας άσκησε και η Ρωσική Επανάσταση του 1917 (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2006:13 – 14, 311).

Πρόκειται για μία περίοδο με έντονη δυναμική σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, αλλά και ουσιαστικές ιδεολογικές προεκτάσεις, οι οποίες ενισχύθηκαν από το γενικότερο κλίμα αισιοδοξίας και το υψηλό εθνικό φρόνημα, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, η οποία αποτελεί μία μεταβατική περίοδο μεταξύ δύο πολέμων που διακρίνεται από έντονη εσωστρέφεια, αλλά και μία συστηματική προσπάθεια εσωτερικής ανασυγκρότησης, επικρατούν σημαντικές ιδεολογικές ζυμώσεις. Στον ελλαδικό χώρο, η περίοδος αυτή σηματοδοτείται από τη Μικρασιατική καταστροφή και την εισροή μεγάλου αριθμού προσφύγων, οι οποίοι μετέβαλαν σημαντικά τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, αλλά και την οικονομία της χώρας. Παράλληλα, η περίοδος αυτή ταυτίστηκε με σημαντική πολιτική αστάθεια, εξαιτίας μιας σειράς από σκάνδαλα, πραξικοπήματα και δημοψηφίσματα, τα οποία οδήγησαν στη διαμόρφωση ποικίλων ιδεολογικών ρευμάτων.

Πιο αναλυτικά, η περίοδος του μεσοπολέμου εκτείνεται χρονικά σε ένα διάστημα 19 χρονών, από το 1920 ως το 1939 και αφορά την περίοδο ανάμεσα στον Α' και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η συγκεκριμένη περίοδος διακρίνεται από σημαντική αστάθεια, σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά και οικονομική ύφεση, ενώ, παράλληλα, διαπιστώνονται σημαντικές ανακατατάξεις, εξαιτίας της κατάλυσης αυτοκρατοριών του παρελθόντος, οι οποίες οδήγησαν σε ουσιαστικές πολιτικές, κοινωνικές, αλλά και ιδεολογικές ζυμώσεις. Έχοντας ως αφετηρία την περίοδο μετά

το πέρας του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και την ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών, με σκοπό την συνεννόηση των χωρών για τα μεγάλα ζητήματα της εποχής, η περίοδος αυτή επηρεάστηκε καταλυτικά από τις οικονομικές εξελίξεις, οι οποίες επακολούθησαν.

Συγκεκριμένα, η άνιση κατανομή του εισοδήματος, η οποία συνόδευσε την ανεξέλεγκτη αισιοδοξία της αμερικανικής κοινωνίας, επέφερε το χρηματιστηριακό κραχ του 1929, το οποίο σηματοδότησε την πιο μεγάλη οικονομική ύφεση του εικοστού αιώνα. Η οικονομική ύφεση των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής είχε ως επακόλουθο το τέλος του ξένου δανεισμού, αλλά και την αίσθηση της απελπισίας, καθώς η χώρα μαστίζονταν από πείνα, ανεργία, ανασφάλεια και φτώχεια. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η οικονομική κρίση των ΗΠΑ επηρέασε σύντομα ολόκληρη την Ευρώπη, στην οποία είχε αναπτυχθεί το εθνικό φρόνημα, μετά από τη διάλυση της ρωσικής, της αυστροουγγρικής και της οθωμανικής αυτοκρατορίας, που οδήγησε στην ανεξαρτητοποίηση και τη δημιουργία νέων χωρών.

Στην Ευρώπη, λοιπόν, η οικονομική ύφεση ταυτίστηκε με πτωχεύσεις επιχειρήσεων, υψηλά ποσοστά ανεργίας και συγκέντρωση κεφαλαίων. Πάνω από όλα, όμως, ο μεσοπόλεμος στην Ευρώπη ταυτίστηκε με σημαντικά πολιτικά, αλλά και κοινωνικά συμβάντα, τα οποία προκάλεσαν σημαντικές ανακατατάξεις και συνέτειναν στο ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Κάτω από αυτό το πρίσμα, αναπτύχθηκαν σπουδαία καλλιτεχνικά, αλλά και κοινωνικοπολιτικά κινήματα, οδηγώντας στη διαπίστωση ότι το οικονομικό κραχ των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής δεν είχε μόνο οικονομικές επιπτώσεις, αλλά συντέλεσε στην άνοδο του εθνικισμού, η οποία κορυφώθηκε με την κατάλυση της δημοκρατίας της Βαϊμάρης από τον Αδόλφο Χίτλερ, το 1933.

Στην Ελλάδα, οι απαρχές του μεσοπολέμου εντοπίζονται με σημαντική καθυστέρηση, σε σύγκριση με άλλα κράτη, καθώς η Ελλάδα επηρεάζονταν από το μέτωπο του αλυτρωτισμού. Πιο συγκεκριμένα, «Η Μεγάλη Ιδέα του Ελευθερίου Βενιζέλου», η οποία αφορά την επέκταση των ελληνικών συνόρων και των αλύτρωτων πατρίδων, αποτέλεσε αφορμή της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Η καταστροφή της Σμύρνης, το 1922, θεωρείται από πολλούς ιστορικούς ότι ταυτίζεται με την έναρξη της μεσοπολεμικής περιόδου στον ελληνικό χώρο, η οποία ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του 1940, όταν η Ελλάδα εντάχθηκε στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Σβολόπουλος, 1992:136 – 147)

Η μικρασιατική καταστροφή, η οποία αποτελεί την πιο μεγάλη καταστροφή στη

νεότερη ιστορία της Ελλάδας, συνοδεύτηκε από την ανταλλαγή πληθυσμών και, συνακόλουθα, την ανάγκη ενσωμάτωσης ενός μεγάλου αριθμού προσφύγων (Αλιβιζάτος, 1995:44 – 45). Το πέρας της μικρασιατικής καταστροφής και η υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης, με την οποία καθορίστηκαν τα σύνορα της Ελλάδας μέχρι σήμερα, είχε σημαντικές οικονομικές και πολιτικές επιπτώσεις (Σβορώνος, 1999:124 – 127). Το τεράστιο κύμα μεταναστών, το οποίο συνέρρευσε στην ελληνική επικράτεια, συντέλεσε στην συντριπτική αύξηση του πληθυσμού, ενώ την ίδια στιγμή οδήγησε στην αστικοποίηση της χώρας.

Οι συνθήκες ζωής για τους πρόσφυγες από την Μικρά Ασία, αλλά και την μέση κοινωνικοοικονομική τάξη, που υφίσταντο το πλήγμα της βαριάς φορολογίας, είχε ως επακόλουθο οι ντόπιοι κάτοικοι να υιοθετήσουν μία αρνητική στάση απέναντι στους πρόσφυγες, τους οποίους θεωρούσαν απειλή για τα κεκτημένα δικαιώματά τους. Επιπρόσθετα, λαμβάνοντας υπόψη ότι η οικονομία της χώρας ήταν ιδιαίτερα εξασθενημένη εξαιτίας των πολεμικών επιχειρήσεων που προηγήθηκαν και διήρκησαν για μία δεκαετία, επιδεινώθηκε ακόμα περισσότερο, με αποτέλεσμα η Ελλάδα να ζητήσει την παροχή δανείου από την Κοινωνία των Εθνών και το 1923 να προβεί στην ίδρυση της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων, το έργο της οποίας ολοκληρώθηκε επτά χρόνια αργότερα, το 1930, όταν τερματίστηκε ο ρόλος της και μεταβιβάστηκαν οι αρμοδιότητές της στο Ελληνικό δημόσιο (Clogg, 1999:172 - 180). Για τη διαχείριση του προσφυγικού κύματος προωθήθηκε η αγροτική μεταρρύθμιση, αλλά και μία σειρά από αναπτυξιακές στρατηγικές, οι οποίες ενισχύθηκαν από την πρόθεση των προσφύγων να εργαστούν συστηματικά για την ανάπτυξη της Ελλάδας.

Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη θετική πορεία της χώρας, η οποία συνοδεύτηκε από την ενσωμάτωση καινοτομιών, όσον αφορά τις διαδικασίες παραγωγής, θέτοντας τη βάση για την εδραίωση μιας νέας εποχής εκβιομηχάνισης. Σταδιακά, άλλωστε, οι ντόπιοι και οι πρόσφυγες εργάστηκαν από κοινού και η εικόνα της Ελλάδας μεταβλήθηκε ριζικά και ενισχύθηκε από την κατασκευή ενός συνόλου δημοσίων έργων (Μουζέλης, 1980:3-19). Εν αντιθέσει, ωστόσο, με τα θετικά αποτελέσματα στην οικονομία, η πολιτική σκηνή της χώρας καθοριζόταν από έντονη σύγχυση, η οποία ενισχύονταν από την διαμάχη των "Βασιλικών", τους οποίους υποστήριζαν, κατά κύριο λόγο, οι ντόπιοι και των "Βενιζελικών", οι οποίοι είχαν την υποστήριξη των προσφύγων.

Σε αυτό το πλαίσιο οι δύο απόπειρες δολοφονίας κατά του Ελευθερίου Βενιζέλου, οι συνεχιζόμενες λαϊκές κινητοποιήσεις, αλλά και η επιβολή των δικτατορικών

κυβερνήσεων του Πάγκαλου, το 1925 και του Μεταξά, το 1936, αποτέλεσαν το βασικό περίγραμμα της μεσοπολεμικής περιόδου στη χώρα μας. Ιδιαίτερη σημασία, επίσης, είχε το δημοψήφισμα του 1924, το οποίο οδήγησε στην κατάργηση του πολιτεύματος της Βασιλευομένης Δημοκρατίας και την αποχώρηση του βασιλιά, γεγονός το οποίο αναιρέθηκε δέκα χρόνια αργότερα και οδήγησε στην επιστροφή του Γεωργίου Β' στον θρόνο. Ο μεσοπόλεμος στην Ελλάδα, λοιπόν, ταυτίστηκε με έντονη πολιτική αστάθεια, σκάνδαλα, δημοψηφίσματα, κοινοβουλευτική κρίση και πραξικοπήματα, τα οποία επιδεινώθηκαν από το οικονομικό κραχ το 1929 (Μοσχόπουλος, 1997:175-179)

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η χώρα την περίοδο αυτή επιχείρησε να αναζητήσει και να διαμορφώσει την ταυτότητά της, τόσο σε κοινωνικοοικονομικό, όσο και σε ηθικό επίπεδο. Η δικτατορία του Μεταξά και η είσοδος της χώρας μας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο το 1940, σήμαναν το τέλος των 17 ετών του μεσοπολέμου, τα οποία χαρακτηρίστηκαν από έντονες κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές. Παράλληλα, όμως, συνέβαλε στην ανάπτυξη ποικίλων ιδεολογικών ρευμάτων, επιχειρώντας τη διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων που κληροδοτήθηκαν από τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, αλλά και την ενσωμάτωση της κουλτούρας της Δυτικής Ευρώπης (Τζόκας, 2002:88 - 90).

Γενικά, λοιπόν, το κλίμα της συγκεκριμένης περιόδου διακρίνονταν από έντονη απαισιοδοξία και προβληματισμό, γεγονός το οποίο συνεχίστηκε και κατά την δεκαετία που ακολούθησε, εξαιτίας των γενικότερων κοινωνικών και πολιτικών ανακατατάξεων. Έτσι, τα λογοτεχνικά κείμενα του μεσοπολέμου, στη χώρα μας, βασίζονται στην ανάγκη επαναπροσδιορισμού της ταυτότητας, επηρεάζοντας την τέχνη της νεότερης Ελλάδας. Επομένως, η ελληνική πεζογραφία στα χρόνια του μεσοπολέμου είναι επηρεασμένη από την μικρασιατική καταστροφή και γνωρίζει σημαντική άνθηση, χάρη στη συμβολή ντόπιων, αλλά και προσφύγων λογοτεχνών.

Ειδικότερα, όσον αφορά τη λογοτεχνία, τα έργα της εποχής έχουν τον χαρακτήρα της αναγέννησης και εκφράζουν την απαρχή μιας νέας εποχής, η οποία συνέβαλε στην έξαρση της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Επομένως, από τη μία πλευρά, η λογοτεχνία της εποχής λειτουργεί ως θεματοφύλακας της παράδοσης και από την άλλη πλευρά εκφράζει ριζοσπαστικά κινήματα, εδραιώνοντας το μυθιστόρημα και την δοκιμιογραφία. Κατά τη δεκαετία του 1920, λοιπόν, γνωρίζει σημαντική άνθηση το ιδεολογικό μυθιστόρημα, το οποίο επιτρέπει την έμμεση προβολή των αντιλήψεων του δημιουργού, ενώ η μετατροπή του σοσιαλιστικού εργατικού κόμματος σε

κομμουνιστικό εκφράζει μία νέα οπτική, αναφορικά με τα κείμενα των διανοητών της εποχής, ενώ την ίδια περίοδο κάνουν την εμφάνισή τους λογοτέχνες, οι οποίοι εκπροσωπούν την τάση φυγής, δηλαδή την παρουσίαση της δράσης εκτός των συνόρων της Ελλάδας (Beaton, 1996:144 – 152).

4. Η εκπαιδευτική πολιτική των αρχών του 20ου αιώνα

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917, η οποία προωθήθηκε από την κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου, είχε ως στόχο τη βελτίωση των παιδαγωγικών μεθόδων, την αποτελεσματικότερη διοικητική οργάνωση των σχολικών μονάδων, καθώς και τον εξορθολογισμό των αμοιβών των εκπαιδευτικών και την μετεκπαίδευσή τους, ενώ χαρακτηρίστηκε από την κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (Δημαράς, 2013:150 – 152).

Το 1910 ιδρύθηκε ο «Εκπαιδευτικός Όμιλος», ένα σωματείο οι ιδρυτές του οποίου ήταν κατά βάση εκπαιδευτικοί, λογοτέχνες και πολιτευόμενοι και οι οποίοι προέρχονταν από το δημοτικιστικό σωματείο – εταιρία με την ονομασία «Εθνική Γλώσσα», που είχε ιδρυθεί το 1904 με σκοπό τη μελέτη και την εξάπλωση της ζωντανής ελληνικής γλώσσας (Χατζηστεφανίδης, 1990:179).

Αρχικός στόχος του Εκπαιδευτικού Ομίλου ήταν η συγγραφή σχολικών βιβλίων στη δημοτική γλώσσα και η σύσταση ενός Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου, στους κόλπους του οποίου θα εφαρμοζόταν οι παιδαγωγικές ιδέες του δημοτικιστικού κινήματος στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (Χατζηστεφανίδης, 1990: 180). Αυτό ήταν και το πρώτο βήμα της συνολικής αναμόρφωσης της ελληνικής εκπαίδευσης που οραματίστηκε Εκπαιδευτικός Όμιλος, με την εφαρμογή στη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας. Το σωματείο αυτό ήταν αριθμητικά ισχυρό (650 μέλη), αλλά και ποιοτικό, καθώς αποτελούνταν από επίλεκτα μέλη. Οι συνθήκες και οι προϋποθέσεις για την αναδιάρθρωση του ισχύοντος εκπαιδευτικού συστήματος στην Ελλάδα ήταν ευνοϊκές (Χατζηστεφανίδης, 1990: 184).

Κατά τη χρονική περίοδο 1917 έως 1920, καίριες θέσεις στο υπουργείο Παιδείας κατείχαν ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης και ο Αλέξανδρος Δελμούζος, οι οποίοι ταυτίστηκαν με τη γλωσσική μεταρρύθμιση και την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας (Χαρίτος, 1988: 92- 110). Την περίοδο αυτή εκδόθηκαν *Τα Ψηλά Βουνά* και *Το αλφαβητάρι με τον Ήλιο*, τα οποία αποτέλεσαν τα νέα αναγνωστικά για τους μαθητές του Δημοτικού και γράφτηκαν στη δημοτική γλώσσα με την επιμέλεια του Μανόλη Τριανταφυλλίδη (Φραγκουδάκη, 1992:27 – 34).

Τα συγκεκριμένα σχολικά εγχειρίδια, εκτός από τη γλωσσική μεταρρύθμιση, διαφοροποιήθηκαν και ως προς το περιεχόμενό τους, καθώς ήταν εστιασμένα στον

σύγχρονο βίο και τα ενδιαφέροντα των εκπαιδευομένων (Δημαράς, 1999:11-15). Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της συγκεκριμένης περιόδου έλαβε τον χαρακτηρισμό "γλωσσοεκπαιδευτική", καθώς ταυτίστηκε με την υιοθέτηση της δημοτικής γλώσσας, αλλά και την επικέντρωση στον αστικό ορθολογισμό (Κάτσικας, 2004: 116 – 126). Σε αυτό το χρονικό διάστημα δόθηκε έγκριση σε 10 βιβλία, τα οποία μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως αναγνωστικά για τους μαθητές του Δημοτικού (Χατζηστεφανίδης, 1990: 267).

Η πτώση της κυβέρνησης του Ελευθερίου Βενιζέλου, η οποία έλαβε χώρα το 1920, σηματοδότησε τη λήξη της μεταρρυθμιστικής απόπειρας στην παιδεία και οδήγησε στην επαναφορά της καθαρεύουσας και τη δίωξη όσων πρωτοστάτησαν στην μεταρρύθμιση αυτή. Η περίοδος που ακολούθησε ως το 1928, διακατέχονταν από έντονη κοινωνικοπολιτική αστάθεια, γεγονός που αποδεικνύεται, άλλωστε, και από την εναλλαγή 25 υπουργών Παιδείας στο διάστημα αυτό. Εκτός, λοιπόν, από την απόπειρα να επανεξεταστεί η μεταρρύθμιση στην παιδεία από την κυβέρνηση Παπαναστασίου, δεν υπήρξαν σημαντικές αλλαγές, με εξαίρεση την καθιέρωση της υποχρεωτικής εξαετούς φοίτησης για όλους τους μαθητές.

Η συγκρότηση κυβέρνησης από το Βενιζέλο το 1928 σήμανε τη συνέχιση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, η οποία βασίστηκε σε αυτή του 1913 και περιελάμβανε την αποκλειστική διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, με παράλληλη χρήση της καθαρεύουσας στην Ε' και ΣΤ' Δημοτικού, την καθιέρωση της προσχολικής αγωγής, τα μικτά και νυχτερινά τμήματα, αλλά και τη θεσμοθέτηση εξετάσεων για την είσοδο στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Τερζής, 2010:321 – 323). Η ήττα του κόμματος των Φιλελευθέρων σήμανε την αναστολή των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών, ενώ το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου επέβαλε αυστηρό έλεγχο στην παιδεία, προβάλλοντας ως αιτιολογία ότι το μεταρρυθμιστικό έργο συμβάλλει στην υπονόμευση του θρησκευτικού και Εθνικού φρονήματος. Μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1930 και πιο συγκεκριμένα το 1937, σημειώθηκε η ίδρυση του Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, δημιουργώντας ένα αυστηρό πλαίσιο αναφορικά με την έκδοση των σχολικών εγχειριδίων. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και ο εμφύλιος που ακολούθησε είχαν ως επακόλουθο την απόλυτη αποδιοργάνωση του παιδαγωγικού συστήματος, μετατρέποντας τα σχολεία σε μονάδες φροντίδας παιδιών και όχι σε φορείς γνώσης.

5. Τα Ψηλά Βουνά πλοκή, χαρακτήρες, χαρακτηριστικά του αναγνωστικού (Παπαντωνίου Ζ., 1929)

5.1 Πλοκή

Τα Ψηλά Βουνά του Ζαχαρία Παπαντωνίου είναι ένα παιδικό μυθιστόρημα. Εκδίδεται τον Δεκέμβριο του 1918 στο πλαίσιο της Γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917 της κυβέρνησης Βενιζέλου ως αναγνωστικό της Γ' τάξης του δημοτικού σχολείου και εισάγει τη δημοτική γλώσσα στην εκπαίδευση. Το έργο διαιρείται σε 79 κεφάλαια στα οποία εξιστορούνται οι καλοκαιρινές διακοπές μιας ομάδας παιδιών πάνω στο βουνό. Κάθε κεφάλαιο είναι και ένα ξεχωριστό επεισόδιο της ζωής τους στη νέα τους κοινότητα.

Η ιστορία παρουσιάζει συνεχή πλοκή και τοποθετείται γεωγραφικά κοντά στη Γρανίτσα Ευρυτανίας και χρονικά στο 1918, που είναι και η χρονιά γραφής του βιβλίου. Η ομάδα αυτή των παιδιών, που είναι όλα μαθητές της τελευταίας τάξης του *Ελληνικού Σχολείου*, περνάει περίπου δύο μήνες στο βουνό Χλωρό της Ρούμελης, έπειτα από παρότρυνση του δασκάλου τους. Μαζεύουν, λοιπόν, προμήθειες και ανεβαίνουν στο βουνό. Ο πατέρας ενός από τα παιδιά, που είναι εργολάβος ξυλείας και ο μοναδικός ενήλικος συνοδός τους, έχει κατασκευάσει για αυτά οχτώ καλύβες για τη διαμονή τους. Τα παιδιά αμέσως οργανώνονται σε μια μικρή κοινότητα, στο πλαίσιο της οποίας αναλαμβάνουν διάφορους ρόλους. Γίνονται δάσκαλοι, νοσοκόμοι, δασοφύλακες, μαγειρεύουν, ανοίγουν δρόμους, μαθαίνουν για τα ορυκτά του βουνού, για την πορεία του νερού και για τη λειτουργία του νερόμυλου. Έρχονται σε επαφή με τους κατοίκους και τους τσοπάνους γειτονικών περιοχών, μαθαίνουν την ιστορία, την παράδοση και τις λαϊκές δοξασίες τους και πάνω απ' όλα μαθαίνουν να σέβονται τους συνανθρώπους τους και τη φύση. Στο διάστημα αυτό της παραμονής τους στο βουνό, συνειδητοποιούν τις δυνάμεις και τις αδυναμίες τους, γίνονται υπεύθυνοι για τον εαυτό τους και για τους άλλους και αναγνωρίζουν σιωπηρά ως αρχηγό της κοινότητας εκείνον που αποδεικνύεται ο πιο ικανός από όλους.

Πιο συγκεκριμένα, η πλοκή ξεκινάει με κάποια παιδιά να βρίσκονται καθισμένα στα σκαλιά της εκκλησίας του χωριού τους, έπειτα από πολύωρο παιχνίδι.

Αγναντεύοντας το απέναντι βουνό ο Φάνης είδε να καίει μια φωτιά, ενώ στη συνέχεια οι φωτιές έγιναν τρεις. Η περιέργειά τους για το αν τις άναψαν βοσκοί ή τα στοιχεία του δάσους έκανε μεγαλύτερη και τη λαχτάρα τους να βρεθούν όλοι μαζί στο βουνό. Ο δάσκαλός τους τούς είχε ήδη παροτρύνει να περάσουν κάποιο διάστημα εκεί, όπου, με θάρρος και πειθαρχία, θα μάθαιναν περισσότερα και από όσα τους δίδασκαν τα σχολικά τους βιβλία.

Η μεγάλη στιγμή έφτασε. Οι 25 μαθητές ξεκινούν για να περάσουν μόνοι τους τις καλοκαιρινές τους διακοπές. Κατά τη διάρκεια της διαδρομής τραγουδούν, παρατηρούν τις ομορφιές του τόπου τους και σταματούν για να ξαποστάσουν σε βρύσες με δροσερά και γάργαρα νερά. Φυσικά, δε λείπουν και τα καλοπροαίρετα πειράγματα μεταξύ τους. Ο κυρ Στέφανος, ο μαραγκός, ο πατέρας του Ανδρέα, είχε ήδη μεταβεί στο μέρος, όπου θα διέμεναν και με τη βοήθεια των υλοτόμων έφτιαξε οχτώ καλύβες για τα παιδιά. Μόλις οι μαθητές φτάνουν το δειλινό στην περιοχή, ξεφορτώνουν τα πράγματά τους, διαλέγουν καλύβα και συντρόφους και περνούν το πρώτο τους βράδυ μόνοι στο βουνό, ανάμεσα σε παράξενους ήχους από γρύλους, κουδούνίσματα κοπαδιών, τριξίματα και φυσικά κάτω από τον έναστρο ουρανό.

Τις επόμενες μέρες τούς περιμένουν πολλά. Κάνουν αναγνωριστικές πορείες, για να μάθουν την περιοχή, μοιράζονται τις δουλειές της κοινότητας (άλλος κουβαλάει νερό, άλλος μαγειρεύει, άλλος καθαρίζει), έρχονται σε επαφή με τους μόνιμους κατοίκους της περιοχής και γίνονται φίλοι με κάποιους από αυτούς, όπως με τον Λάμπρο, το μικρό βοσκόπουλο και την αδερφή του την Αφρόδω. Γεμάτοι όρεξη για δουλειά συνεχίζουν να προσφέρουν και να συμβάλλουν στο κοινό καλό. Έτσι, σιγά σιγά στήνουν την κοινότητά τους, που μοιάζει με μικρή πολιτεία. Έχουν παντοπωλείο, ζαχαροπλαστείο, καφενείο και σχολείο. Μέχρι και τον χαλασμένο δρόμο, που ενώνει δύο κοντινά χωριά, αποφάσισαν να φτιάξουν κι ας ήταν υποχρέωση της πολιτείας. Παρέχουν τις πρώτες βοήθειες στον Κώστα, που τον χτύπησαν δύο χωρικοί, όταν τους ανακάλυψε να κόβουν παράνομα ξύλα, για να τα πουλήσουν. Μπαίνουν σε επιφυλακή και σταματούν την αποψίλωση του δάσους. Συντονίζονται άριστα για να βρουν τον χαμένο τους σύντροφο, τον Φάνη. Αντιμετωπίζουν υπεύθυνα την αναπάντεχη αρρώστια του άλλου τους συντρόφου, του Φουντούλη και μαθαίνουν γραφή και ανάγνωση στον Λάμπρο. Ιδιαίτερη στιγμή για την κοινότητά τους είναι η επίσκεψη του δασοφύλακα, ο οποίος τους απονέμει το μετάλλιο δασικής προστασίας και με την ευκαιρία τους μιλάει για τους κινδύνους του δάσους, τον χείμαρρο και τις πλημμύρες. Τέλος, επισκέπτονται το μοναστήρι, όπου παρακολουθούν τις ιερές ακολουθίες και συμμετέχουν στον παραδοσιακό βλάχικο

γάμο της Αφρόδω, στον οποίο τηρούνται όλα τα ήθη και τα έθιμα του τόπου.

Μοιραία, έρχεται και η γλυκόπικρη στιγμή της επιστροφής. Στεναχωρημένοι που η εμπειρία αυτή φτάνει στο τέλος της, αλλά χαρούμενοι και ικανοποιημένοι που την έζησαν στο έπακρο, ξεκινούν για το χωριό τους όχι 25, αλλά 26, αφού μαζί τους παίρνουν και τον Λάμπρο για να συνεχίσει τη φοίτησή του σε κανονικό σχολείο.

5.2 Χαρακτήρες

Πρωταγωνιστής του έργου είναι αναπόφευκτα η φύση και όλα της τα στοιχεία. Δεν φέρεται ως πρωταγωνιστής κάποιο από τα παιδιά, αν και κάποια από αυτά ξεχωρίζουν. Αρχικά, ο Ανδρέας. Είναι γενναίος, απρόμητος, τολμηρός και ορθολογιστής. Κυνηγάει τα δύσκολα, έχει ηγετικές τάσεις και είναι το παιδί που ωφελεί τους άλλους σε μεγάλο βαθμό. Άλλος ένας που ξεχωρίζει είναι ο Φάνης. Είναι παρατηρητικός, περίεργος, μαγεύεται από τα αστέρια και τους σχηματισμούς τους και θέλει συνεχώς να εξερευνά και να ανακαλύπτει. Έπειτα, ο Κωστάκης. Συναισθηματικός, με ανεπτυγμένη την αίσθηση του χιούμορ, αλλά και αυτός που γύρευε την πολυτέλεια -την καλύτερη καλύβα- και έμεινε στο τέλος χωρίς σπίτι. Τέλος, από την ομάδα των παιδιών διακρίνεται ο Φουντούλης. Είναι παχύς, λαίμαργος, σκέφτεται μόνο το φαγητό και πεινάει συχνά και πολύ. Είναι ταυτόχρονα αγαθός, καλοπροαίρετος και αυτός που δέχεται τα περισσότερα πειράγματα από τους φίλους του.

Η απουσία των ενηλίκων στο έργο είναι αισθητή. Αναφέρονται ακροθιγώς ο κυρ Στέφανος, που τους βοηθάει, ο δασάρχης και οι κάτοικοι του χωριού Πουρνάρι, οι Πουρναρίτες. Παρόλα αυτά υπάρχουν κάποιες ενήλικες μορφές και στο προσκήνιο. Ξεχωρίζει η Αφρόδω, μία από τις ελάχιστες γυναικείες μορφές του έργου. Είναι όμορφη, με μαύρα μάτια, ευγενική, προσηνής, φιλόξενη, καλή νοικοκυρά και γυναίκα που τηρεί τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις του τόπου της. Επίσης, ξεχωρίζει και ο Γεροθανάσης, ο τσέλιγκας. Άνθρωπος μεγάλης ηλικίας, ο παππούς της γενιάς του, με άσπρα γένια και μαλλιά, που έδωσε πολλές κόρες στις γύρω καλύβες και όλες προικισμένες. Είναι αναλφάβητος, αλλά με λογική και σύνεση.

Τέλος, χρήζει ειδικής μνείας ο Λάμπρος, το μικρό βοσκόπουλο. Ένα παιδί μεγαλωμένο στο πλαίσιο της ζωής των βοσκών, που δεν είχε έρθει σε επαφή με άλλον τρόπο και άλλο είδος ζωής. Ντροπαλός, συνεσταλμένος, κλειστός χαρακτήρας, με αγάπη στους δικούς του ανθρώπους και, φυσικά, στο κοπάδι του. Ωστόσο, αγαπάει

πολύ και τα γράμματα, αλλά, επειδή δεν είχε τη δυνατότητα και την ευκαιρία να πάει στο σχολείο, είναι διστακτικός και απόμακρος από την παρέα των παιδιών. Το μεγάλο του παράπονο είναι ότι θα μείνει για πάντα βοσκός. Η εξέλιξη, όμως, είναι διαφορετική. Τα παιδιά τού διδάσκουν όσα ξέρουν και πολύ γρήγορα κατακτά την ικανότητα ανάγνωσης και γραφής. Η έφεσή του στα γράμματα και η θέλησή του κάμπτουν τον παππού του, τον Γεροθανάση, ο οποίος του επιτρέπει να γυρίσει μαζί με τα παιδιά και να συνεχίσει να φοιτά σε κανονικό σχολείο. Αν και παιδί, επιχειρεί υποσυνείδητα να εξέλθει από την κοινωνική τάξη, στην οποία βρίσκεται χωρίς να την έχει επιλέξει, μέσω της μόρφωσης. Ο Λάμπρος, όπως γίνεται γνωστό στο τέλος του έργου, θα γίνει στο μέλλον δάσκαλος. Έτσι, ο χαρακτήρας αυτός ξεχωρίζει και αποτελεί φωτεινό παράδειγμα για τους αναγνώστες κάθε εποχής.

5.3 Χαρακτηριστικά του έργου

Η γλώσσα του κειμένου είναι η δημοτική -αυτό ήταν άλλωστε και το ζητούμενο-, ενώ χρησιμοποιούνται και διάφοροι ιδιωτισμοί της βλάχικης γλώσσας («πράτα», «σκουτί», «μάτα», «ίδια» κεφ. 15). Όσον αφορά την καθαρεύουσα γίνεται απλή αναφορά σε αυτήν, δύο φορές σε θρησκευτικά κείμενα (κεφ. 27 & 72) και μία φορά στον ονειροκρίτη, που διάβαζε ο ψάλτης (κεφ. 63).

Το βιβλίο είναι γραμμένο σε γ' πρόσωπο (ετεροδιηγητικός, παντογνώστης αφηγητής), υπάρχει, ωστόσο, συχνά και μεταπήδηση σε α' πρόσωπο, όταν εκφράζονται οι προσωπικές σκέψεις των παιδιών, αλλά και κάποιων ζώων, που προσωποποιούνται, όπως ο λύκος, η αλεπού και ο σκύλος. Οι περισσότερες περιγραφές των τοπίων είναι γλαφυρές και γίνονται στο πλαίσιο της βουκολικής ατμόσφαιρας, που επικρατεί. Ο λόγος είναι απλός και μικροπερίοδος, οι διάλογοι συχνοί και αποφεύγεται ο διδακτισμός, καθώς ο συγγραφέας έχει επιλέξει να περάσει τα μηνύματά του μέσα από την εξέλιξη της πλοκής χρησιμοποιώντας τη δράση, τις περιγραφές και το χιούμορ. Επιπλέον, ο Παπαντωνίου έχει έντεχνα ενσωματώσει στην αφήγησή του και άλλα είδη λόγου, όπως λαϊκές ιστορίες, επιστολές, δημοτικά τραγούδια και ποιήματα δικά του και άλλων ποιητών. Όσον αφορά τα ποιήματα και τα δημοτικά τραγούδια συναντάμε τα εξής:

- *Τσιριτρό*, Ζαχαρίας Παπαντωνίου, κεφ. 3 (Παπαντωνίου Ζ., 1929: 12-13)
- *Ο κόκορας*, Ζαχαρίας Παπαντωνίου, κεφ. 23 (Παπαντωνίου Ζ., 1929: 50-51)

- *Η κατάρα του πεύκου*, Ζαχαρίας Παπαντωνίου, κεφ. 43 (Παπαντωνίου Ζ., 1929:81-83)
- *Το τραγούδι στο νέο καράβι*, Ζαχαρίας Παπαντωνίου, κεφ. 66 (Παπαντωνίου Ζ., 1929:139-140)
- *Το αηδόني*, Άγγελος Βλάχος, παράρτημα (Παπαντωνίου Ζ., 1929:170)
- *Ο γρίπος*, Γεώργιος Δροσίνης, παράρτημα (Παπαντωνίου Ζ., 171-172)
- *Το χωριό μας*, Γεώργιος Δροσίνης, παράρτημα (Παπαντωνίου Ζ., 1929:172)
- *Η φωτιά*, Γεώργιος Δροσίνης, παράρτημα (παπαντωνίου Ζ., 1929:173)
- *Χωρισμός*, Γεώργιος Δροσίνης, παράρτημα (Παπαντωνίου Ζ., 1929: 173-174)
- *Ο καλλογιάννης*, Γεώργιος Δροσίνης, παράρτημα (Παπαντωνίου Ζ., 1929:175).
- *Ο Γκιόνης*, Γεώργιος Δροσίνης, παράρτημα (Παπαντωνίου Ζ., 1929:176).
- *Η Ξανθούλα*, Διονύσιος Σολωμός, παράρτημα (Παπαντωνίου Ζ., 1929:174-175).
- *Νανάρισμα*, δημοτικό, παράρτημα (Παπαντωνίου Ζ., 170).
- *Καλότυχα είναι τα βουνά*, δημοτικό, κεφ. 5 (Παπαντωνίου Ζ., 1929:16-17).
- *Απόψε νειρευόμουν*, δημοτικό, κεφ. 41 & 70 (Παπαντωνίου Ζ., 78, 147).
- *Τραγούδια του γάμου*, δημοτικό, κεφ. 75 (Παπαντωνίου Ζ., 1929: 157-158).

Η μουσική στο έργο αυτό έχει ιδιαίτερη θέση. Οι ακουστικές εικόνες από τους ήχους του δάσους, από τα κουδούνια των κοπαδιών και από τον ήχο του νερού είναι διάχυτες. Το τραγούδι συνοδεύει όλες τις χαρούμενες στιγμές των παιδιών. Μάλιστα, από τα ποιήματα του Παπαντωνίου μελοποιήθηκαν το *Τσιριτρό* από τον Γεώργιο Λαμπελέτ (Παπαντωνίου Ζ., 1929:177-180) και *Ο Κόκορας* από τη Χαρίκλεια Καλομοίρη (Παπαντωνίου Ζ., 1929: 181-182). Στο παράρτημα του βιβλίου υπάρχουν και οι παρτιτούρες των δύο αυτών μελοποιημένων ποιημάτων.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως το εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης ήταν έγχρωμο, ενώ η εικονογράφηση του βιβλίου ήταν ασπρόμαυρη και έγινε από τον γλύπτη και ζωγράφο Πέτρο Ρούμπο. Πολλά σχέδια του βιβλίου τα έκανε και ο ίδιος ο Παπαντωνίου, μιας και ήταν λάτρης των καλών τεχνών. Τη χρονιά, μάλιστα, που εκδόθηκε το αναγνωστικό (1918) ο Παπαντωνίου, όπως προαναφέρθηκε και στα βιογραφικά του στοιχεία, έγινε διευθυντής της Εθνικής Πινακοθήκης

6. Ηθικές και κοινωνικές αρχές και αξίες στο έργο

6.1 Μόρφωση – Βιωματική μάθηση

Υποχρέωση κάθε εκπαιδευτικού συστήματος -διαμέσου των εκπαιδευτικών, των σχολικών εγχειριδίων και γενικά της εκπαιδευτικής διαδικασίας- είναι να εμφυσήσει στους μαθητές καταρχήν την αγάπη για τη μάθηση και έπειτα να επιτύχει την ίδια τη μόρφωση. Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου με το αναγνωστικό *Τα Ψηλά Βουνά* προβάλλει τη μόρφωση και τη μάθηση ως βασικές παιδαγωγικές και ηθικές αξίες.

Η στάση των ίδιων των μικρών ηρώων απέναντι στη μόρφωση, όπως διαφαίνεται και μέσα από το κείμενο, είναι απολύτως θετική. Αυτό το βλέπουμε και στην Κασσαβού, η οποία τονίζει ότι η στάση των παιδιών απέναντι στη μόρφωση είναι θετική (Κασσαβού, 2015:28). Τους βλέπουμε, λοιπόν, να μαθαίνουν γράμματα σε ένα -μέχρι τότε αναλφάβητο, αλλά πολύ έξυπνο- τσοπανόπουλο, τον Λάμπρο. Η δίψα για μάθηση του Λάμπρου είναι τόσο μεγάλη, που ο ίδιος ζητάει από τον Δήμο και τον Φάνη να του μάθουν την αλφαβήτα κι εκείνοι, φυσικά, δέχονται χωρίς δεύτερη σκέψη («27. Ένα σχολείο εκεί που δεν το περίμενε κανείς» σ. 57). Στη συνέχεια, ενημερώνεται όλη η ομάδα για την επιθυμία του Λάμπρου να μάθει γράμματα. Η θέλησή του για μόρφωση συγκινεί τα παιδιά και αποφασίζουν επί τόπου να δημιουργήσουν στην κοινότητα έναν σχολείο για τον Λάμπρο με δάσκαλο τον καλύτερο μαθητή, τον Δημητράκη («29. Ένας δάσκαλος στην κοινότητα» σ. 60). Η πρόοδος του Λάμπρου είναι αλματώδης, καθώς μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα έμαθε να διαβάζει και να γράφει, πάντα με τη στήριξη και τη βοήθεια του μικρού του δασκάλου. Ο Λάμπρος έχει ένα τετράδιο, όπου γράφει ό,τι έχει μάθει, αλλά και τις προσωπικές του σκέψεις. Μία από αυτές, η οποία συνδέει τη μόρφωση με τον καλό και ηθικό χαρακτήρα είναι: «Τα καλά παιδιά πηγαίνουν στο σχολείο» («70. Ένα μήνυμα» σ. 147). Η πρόοδος του Λάμπρου και η δίψα που είχε για μάθηση κάμπτουν τις αντιρρήσεις που είχε αρχικά ο παππούς του απέναντι στην ιδέα των παιδιών να τον πάρουν μαζί τους, ώστε να μάθει περισσότερα γράμματα στο σχολείο («77. Ο Γεροθανάσης φοβάται μη δακρύσει» σ. 163, «78. Ο γυρισμός» σ. 165). Στο τελευταίο κεφάλαιο δε, πληροφορούμαστε πως η αγάπη του Λάμπρου για τα γράμματα τον έκανε να ακολουθήσει το επάγγελμα του δασκάλου και να γίνει ένας από τους

καλύτερους δασκάλους της περιοχής με μεγάλη φήμη («79. Έπειτα από χρόνια» σ. 167).

Παράλληλα, όμως, με αυτό προβάλλεται έντονα και η αξία της βιωματικής μάθησης κατά την οποία οι μαθητές έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαδικασία της διδασκαλίας, έρχονται σε άμεση επαφή με το αντικείμενο μάθησης, δουλεύουν σε ομάδες, αυτενεργούν και αποκτούν γνώσεις και δεξιότητες. Πρόκειται για τη διδακτική αρχή της εποπτείας κατά την οποία η γνώση εδραιώνεται όχι απλώς και μόνο ακούγοντας τον εκπαιδευτικό, αλλά μέσα από την προαναφερθείσα επαφή με τα πραγματικά αντικείμενα. Επιπλέον, μέσα από την αποτύπωση της πραγματικότητας διεγείρονται τα συναισθήματά τους. Βεβαίως, η διέγερση αυτή δεν έχει να κάνει αποκλειστικά με την πρόκληση συγκίνησης ή με τον εν γένει συναισθηματισμό, αλλά με μια πολύπλευρη συναισθηματική ανταπόκριση απέναντι στο μαθησιακό αντικείμενο. Έτσι, οι ήρωες του έργου μέσα, κυρίως, από την ανακάλυψη και την παρατήρηση εμπλουτίζουν τις γνώσεις τους και τον ψυχικό τους κόσμο από τα βιώματά τους κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στο βουνό και γίνονται παράδειγμα προς μίμηση για τους συνομηλίκους τους αναγνώστες του έργου.

Συναντάμε, λοιπόν, τα παιδιά να επισκέπτονται με τον δασοφύλακα τα κατεστραμμένα πεύκα (γεγονός που δημιουργεί κλίμα συγκίνησης απέναντι στην κατεστραμμένη φύση, που μόνο καλό προσφέρει) και μαθαίνουν για αυτά και την προστασία τους («36. Τα πληγωμένα πεύκα» σ. 71), αλλά και να οργανώνουν εξόρμηση στο βουνό με σκοπό να γνωρίσουν καλύτερα τη φύση («46. Στον έλατο» σ. 89). Έπειτα, η ομάδα των παιδιών μαζί με τον δασάρχη πηγαίνοντας στο νεροπρίοιο ενημερώνεται για τη δημιουργία του χείμαρρου που συναντά και τις καταστροφικές δυνάμεις που αυτός αποκτά, όταν αποψιλώνεται το δάσος («60. Ο χείμαρρος» σ. 127) και διερευνούν κάποια φυσικά φαινόμενα, όπως είναι η προέλευση του νερού («61. Από πού έρχεται το νερό» σ. 130). Επίσης, μαθαίνουν από τον ειδήμονα δασάρχη τον τρόπο που δημιουργούνται τα κάρβουνα («64. Τα πεθαμένα δέντρα» σ. 135), αλλά και τη μέθοδο που λειτουργεί το νεροπρίοιο και συμβάλλει στην κατασκευή των караβιών («65. Στο νεροπρίοιο» σ. 137, «66. Το τραγούδι στο νέο καράβι» σ. 139). Τέλος, ο Σπύρος βρίσκει μια παράξενη πέτρα, γεγονός που γίνεται αφορμή να μάθουν για τα πετρώματα και τα μέταλλα («67. Ο Σπύρος βρίσκει κάτι χρήσιμο» σ. 142).

Εξίσου σημαντική είναι και η αρωγή της εικονογράφησης του έργου ως ισχυρού ιδεολογικού φορέα. Η λειτουργία των εικόνων είναι το ίδιο σημαντική με την κειμενική λειτουργία, αφού το κείμενο γίνεται πολυτροπικό, οπτικοποιείται η αφήγηση και οι μαθητές ταυτίζονται με τους ήρωες. Ταυτόχρονα, προβάλλονται

ιδεολογικές διαστάσεις και παράμετροι, όχι μόνο από τις εικόνες που επιλέγονται, αλλά και από τις εικόνες που παραλείπονται. Πολλές φορές, μάλιστα, οι εικόνες που παραλείπονται ορίζουν και τη στάση του συγγραφέα απέναντι σε σοβαρά ηθικά και κοινωνικά ζητήματα. Έτσι, ο Παπαντωνίου, μέσω της εικονογράφησης του Πέτρου Ρούμπου, επιλέγει να παρουσιάσει στους μικρούς αναγνώστες τους ανθρώπους που ασκούν τίμια κάποιο επάγγελμα [όπως τον μπαλωματή (σ. 11), τον ακονιστή (σ. 12) και τον πεταλωτή (σ. 40)] τη μορφή του μικρού Λάμπρου (σ. 65) που αγαπά τα γράμματα και προοδεύει γρήγορα και εικόνες από την ομαδική δράση των παιδιών [όπως είναι η εργασία τους για την κατασκευή του δρόμου (σ. 42)], αλλά αποκρύπτει επιμελώς τις εικόνες και τις μορφές των ανθρώπων που λειτουργούν αρνητικά στη συνείδηση των παιδιών, όπως για παράδειγμα οι Ζαβοπαναγήδες ή οι υλοτόμοι, που καταστρέφουν το δάσος προς όφελός τους.

Αντιληπτή, επομένως είναι η διαδικασία της ανακαλυπτικής μάθησης, η καλλιέργεια του ερευνητικού ενστίκτου και η αυτενέργεια του παιδιού, που προάγουν, μεταξύ άλλων, και τις ύψιστες αξίες της μόρφωσης και της μάθησης.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι το θέμα της εκπαίδευσης και ευρύτερα της αγωγής και της παιδείας είναι διάχυτο στα *Ψηλά Βουνά*. Τα παιδιά μέσω, κυρίως, της βιωματικής μάθησης αποκτούν καινούριες γνώσεις και μέσω όλης της κατάστασης, την οποία βιώνουν, και της αλληλεπίδρασής τους με τους άλλους, ανηλικούς κι ενηλικούς, σμιλεύουν τον χαρακτήρα και την προσωπικότητά τους και αποκτούν αγωγή και παιδεία. Κάτι ανάλογο συναντάμε και στο διήγημα του Παπαντωνίου *Η θυσία*, όπου ο πατέρας οφείλει να δώσει στα παιδιά του τη σωστή αγωγή: «ο πατέρας έμαθε στα τρία παιδιά του όλη την ηθική. Τα πήγε σε λαμπρά σχολεία. Νύχτα και μέρα τα ορμήνευε πως είναι καλύτερο ν' αδικηθούν παρά ν' αδικήσουν. Τους έδωσε το παράδειγμα μιας ζωής έντιμης, περήφανης, της δικής του.» (Παπαντωνίου, 1937:247 - 255).

Ο Παπαντωνίου, ωστόσο, βάζει τους πρωταγωνιστές από το διήγημά του *Το αθάνατο πουλί* (Παπαντωνίου, 1927:109 - 117). να έχουν άσχημη συμπεριφορά και χαρακτήρα, καταστροφικές τάσεις και κάκιστη αγωγή. Προφανώς, με αυτόν τον τρόπο θέλει ο συγγραφέας να τονίσει πως η κακή διαπαιδαγώγηση ή η παντελής έλλειψή της έχει ολέθριες συνέπειες.

6.2 Κοινωνική αλληλεγγύη - Συνεργασία – Ομαδικότητα

Προχωρώντας διαπιστώνεται, επίσης, ότι το έργο βρίθει από κοινωνικές και διδακτικές αξίες, όπως η κοινωνική αλληλεγγύη, η συνεργασία και η ομαδικότητα. Πρόκειται για συνολική δράση νεαρών ατόμων που κατορθώνουν να οργανωθούν και να αποκομίσουν βιώματα, γνώσεις και εμπειρίες από την καλοκαιρινή παραμονή τους στο βουνό χωρίς την παρουσία των γονιών τους, δίνοντας έτσι αισιόδοξα μηνύματα για τις δυνατότητες μάθησης που έχουν και οι μαθητές – αναγνώστες του έργου.

Ο συγγραφέας έχει κατανοήσει πως η κοινότητα των παιδιών είναι μια μικρογραφία της κοινωνίας και την παρουσιάζει υπό το πρίσμα της πολιτικής και, βεβαίως, της παιδαγωγικής σκοπιάς. Μπορεί ουσιαστικά να είναι δύο διαφορετικές αφετηρίες εκκίνησης, στο έργο, όμως, συμβαδίζουν εξαρχής και έχουν κοινό στόχο. Όσον αφορά την πολιτική σκοπιά, ο Παπαντωνίου, μέσω του παραδείγματος των παιδιών, στοχεύει στη διαμόρφωση μελλοντικών πολιτών μιας δημοκρατικής κοινωνίας, οι οποίοι με ατομική ευθύνη και πρωτοβουλία θα καθορίζουν την ορθή πορεία του συνόλου, θεωρώντας, παράλληλα, την ενασχόλησή τους με τα κοινά αυτονόητη. Η παιδαγωγική σκοπιά, από την άλλη, αποβλέπει στη συγκρότηση μια τέτοιας σχολικής κοινότητας στους κόλπους της οποίας θα καλλιεργηθεί η ομαδοσυνεργατική μάθηση.

Οι πρωταγωνιστές του έργου, άλλωστε, βρίσκονται σε μια τέτοια ηλικία (περίπου δώδεκα ετών) κατά την οποία η επιθυμία να συγκροτήσουν ομάδες ή κοινότητες και να γίνουν αποδεκτά μέλη αυτών είναι έμφυτη. Η εκπαίδευση και η σχολική αγωγή, επομένως, οφείλει να δώσει τους κατευθυντήριους άξονες, να καλλιεργήσει αυτήν την εγγενή τάση των παιδιών και να την αξιοποιήσει για τη μάθηση.

Ζητούμενο είναι η αφοσίωση στην κοινότητα και η ευθύνη για την πορεία της, η αλληλεγγύη μεταξύ των μελών, αλλά και η ανάπτυξη της ατομικής δημιουργικότητας και της προσωπικότητας του καθενός, χωρίς να αφομοιωθεί από το σύνολο. Κάτι τέτοιο δεν θα γίνει, προφανώς, με άγονο διδακτισμό ή στείρα αποστήθιση, αλλά μέσα από τις βιωματικές διαδικασίες που προβάλλονται στο κείμενο. Όμως κάτι που δεν αναφέρθηκε είναι ότι μέσα από τη συνεργασία τους τα παιδιά θα μάθουν και θα γνωρίσουν τον εαυτό τους (Κασσαβού, 2015:34).

Έτσι, από την αρχή ακόμη της ιστορίας, αφού τα παιδιά έχουν αποσπάσει τη συγκατάθεση των γονιών τους για την παραμονή τους στο βουνό και αφού εξασφάλισαν καλύβες για τη διαμονή τους, τίθενται στόχοι για τη διαβίωσή τους,

πράγμα που τους ωθεί στη συγκρότηση κοινότητας. Γίνεται σαφές πόσο επιτακτική ανάγκη είναι ο σχηματισμός ανθρώπινων ομάδων και κοινοτήτων και πόσο χρειάζεται ο ένας τον άλλον σε δύσκολες και περίεργες στιγμές, κάτω από αντίξοες συνθήκες και επικίνδυνες καταστάσεις, αλλά και καθημερινές πρακτικές δυσκολίες. Ξεδιπλώνονται σταδιακά οι ατομικές ικανότητες του καθενός και γίνεται μια πρώτη, αλλά ουσιαστική, προσπάθεια καταμερισμού της εργασίας («10. Η πρώτη βραδιά στο δάσος» σ. 21, «12. Τα παιδιά σχηματίζουν κοινότητα» σ. 25). Στη συνέχεια, προβάλλεται η αξία της συνεργασίας προκειμένου να επιτευχθούν κοινοί στόχοι, όπως η προετοιμασία του φαγητού («16. Το πρώτο συσσίτιο» σ. 34) και η κατασκευή του δρόμου, γεγονός για το οποίο τα παιδιά συνεργάζονται, όπως γράφει ο Παπαντωνίου, καλύτερα και από τους μεγάλους («19. Προμηθεύονται εργαλεία για τους δρόμους» σ. 39). Ένα αναπάντεχο περιστατικό, η ξαφνική εξαφάνιση του Φάνη, ανησυχεί τα παιδιά, τα οποία κινητοποιούνται άμεσα και οργανώνουν επιχείρηση για την ανεύρεσή του («50. Περιπατούν για τον Φάνη» σ. 101). Ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα αλληλεγγύης είναι όταν τα παιδιά παρέχουν τη βοήθειά τους σε έναν τραυματισμένο άνθρωπο, τον Κώστα τον κορφολόγο («33. Ένα ξαφνικό επεισόδιο» σ. 66).

Εξίσου σημαντική είναι και η -έμμεση- προβολή της αξιοκρατίας στο πλαίσιο της κοινότητας. Στην κοινότητα αυτή, όπως, άλλωστε, και σε κάθε κοινότητα, υπάρχει αρχηγός, όχι εκλεγμένος, αλλά άτομο που έχει «επιβληθεί» λόγω των ικανοτήτων του. Πρόκειται για τον Αντρέα, ο οποίος αναλαμβάνει πρωτοβουλίες, όταν οι άλλοι είναι διστακτικοί, οργανώνει στρατηγικές κινήσεις, όταν οι άλλοι βρίσκονται σε αμηχανία και σύγχυση και έτσι αναγνωρίζεται αυθόρμητα ως αρχηγός από τα μέλη της κοινότητας. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα: «Είχα περιέργεια να σας δω. Ποιος είναι ο αρχηγός σας;», ρωτάει ο Δασάρχης τα παιδιά. «Όλοι γύρισαν και κοίταξαν τον Αντρέα» («59. Μια μικρή τελετή στο δάσος» σ. 125) και «Ο Αντρέας στο σχολείο ήταν ένα παιδί. Στο βουνό νίκησε τις δυσκολίες και κυβέρνησε τους άλλους» («78. Ο γυρισμός» σ. 165).

Αξίζει, τέλος, να αναφερθεί πως λείπουν οι εσωτερικές συγκρούσεις, οι διαφωνίες και γενικά οι παθογένειες, δηλαδή η δυσλειτουργικότητα και η δυσαρμονία, που αναπόφευκτα υπάρχουν σε κοινότητες ανθρώπων. Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφέρουμε ότι οι άλλες κοινωνικές ομάδες έχουν αποδεχτεί τα παιδιά και να συναδιαλλαγούν μαζί τους, προκειμένου να επιβιώσουν τα παιδιά επάνω στα βουνά, ενώ δεν παραλείπονται και οι συγκρούσεις που έχουν με τους ανθρώπους που δεν συμφωνούν, όπως στην περίπτωση των παράνομων υλοτόμων

(Κασσαβού, 2015:35-36). Όχι ότι δεν θα μπορούσε και αυτή η κοινότητα να οδηγηθεί σε αυτές, αλλά επιλέγεται από τον Παπαντωνίου η προβολή του διαλόγου και η λήψη κοινά αποδεκτών αποφάσεων, πριν τα μέλη ολισθήσουν σε έντονες διαφωνίες και διαμάχες. Αυταπόδεικτα, λοιπόν, παραδείγματα παιδαγωγικών, διδακτικών και ηθικών αρχών και αξιών.

6.3 Πρότυπα (θετικά και αρνητικά)

Εξέχουσα θέση στο έργο αυτό καταλαμβάνουν και τα πρότυπα -θετικά και αρνητικά- που προβάλλονται. Οι πρωταγωνιστές της ιστορίας, ανήλικοι και ενήλικοι, προέρχονται από τους μέσους ανθρώπους της ελληνικής υπαίθρου, η οποία, μετά τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων και την ενσωμάτωση περιοχών στην Ελλάδα, αποτελείται κατά βάση από αγροτικό πληθυσμό. Η περιγραφή και η προβολή του χαρακτήρα και της στάσης αυτών των ηρώων, είτε είναι πρότυπα προς μίμηση είτε προς αποφυγή, προωθεί την ηθική διαπαιδαγώγηση των μαθητών. Ο ίδιος ο συγγραφέας μάλιστα φαίνεται ότι αανφέρεται στο θέμα της αθωότητας των παιδιών (Κασσαβού, 2015:41).

Αρχής γενομένης από τα θετικά πρότυπα, ο μαθητής Ανδρέας με θάρρος και προσωπική προσπάθεια, αναλαμβάνει ανιδιοτελώς και ανυστερόβουλα την προώθηση και την επίτευξη της κοινής επιθυμίας των παιδιών να περάσουν το καλοκαίρι στο βουνό μόνα τους. («2. Το γράμμα του Αντρέα» σ. 7). Ο Ανδρέας θα λέγαμε ότι είναι ο ήρωας-πρότυπο που αναλαμβάνει να βοηθήσει όλα τα παιδιά ώστε να περάσουν τις διακοπές τους επάνω στο βουνό (Σόφη, 2021:15). Ένας άτεκνος ράφτης και η γυναίκα του φτιάχνουν με δικά τους έξοδα μια βρύση που εξυπηρετεί το κοινό καλό και στο πρόσωπό τους ενσαρκώνεται όλη η αγνότητα, η ταπεινότητα και η ομορφιά της ελληνικής ψυχής («9. Η βρύση» σ. 19). Στη συνέχεια, ο Δήμος με θάρρος και γενναιότητα αντιμετωπίζει επιτυχώς την επίθεση ενός μαντρόσκυλου και ο συγγραφέας καταδεικνύει την αξία του να υπερασπίζεται κάποιος τον εαυτό του αλλά και τη μεγάλη αξία που έχει η αντίσταση. Χαρακτηριστική είναι η φράση του Παπαντωνίου «τήν αντίσταση όλοι τήν φοβοῦνται» («13. Πόλεμος μ' ένα μαντρόσκυλο» σ. 28). Η γριά Χάρμαινα σε επόμενο κεφάλαιο μέσα από τη σοφία και την πείρα της ηλικίας της μιλά για την αξία της εργασίας, για το πολύτιμο αγαθό της υγείας και για τον σημαντικό ρόλο της θρησκείας στη ζωή των ανθρώπων. Πρόκειται για ένα πρότυπο κοινωνικοποιημένου ανθρώπου που διαθέτει σωστή αγωγή, παρά την αγραμματοσύνη της («25. Η γριά Χάρμαινα» σ. 52). Στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο,

ο Λάμπρος, το μικρό βλαχόπουλο, είναι υπόδειγμα εργατικού παιδιού – ανθρώπου, που αποδίδει τα βέλτιστα σε αυτό που κάνει και αποσπά τον θαυμασμό των παιδιών («26. Ο Λάμπρος οδηγεί το κοπάδι» σ. 55). Άλλο ένα θετικό πρότυπο είναι ο ήρωας Γεροθανάσης, που, παρά το γεγονός ότι είναι αναλφάβητος, τυγχάνει ευρείας κοινωνικής αποδοχής λόγω των άλλων ικανοτήτων του («31. Ο Γεροθανάσης» σ. 62). Τέλος, πρότυπο ηθικής στάσης απέναντι στη φύση αποτελεί και ο Μπαρμπακώστας, ο κορφολόγος, η φροντίδα του οποίου απέναντι στη φύση μόνο θετικά αποτελέσματα φέρνει. Παράλειψη θα ήταν η μη αναφορά στην προβολή της ατομικής ευθύνης των παιδιών -και όχι μόνο- απέναντι στην προστασία της μητέρας φύσης («35. Τα παιδιά ειδοποιούν τους χωροφύλακες» σ. 69).

Εκτός, όμως, από τα θετικά πρότυπα παρουσιάζονται και ήρωες, η στάση και ο χαρακτήρας των οποίων τους καθιστά αντιπρότυπα. Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου με τη μαεστρία ενός έμπειρου λογοτέχνη ασκεί με έμμεσο τρόπο κοινωνική κριτική απέναντι σε αυτούς τους ήρωες χωρίς βερμπαλισμούς ή έντονο διδακτισμό. Έτσι, κρίνεται έμμεσα ο Ζαβοπαναγής ως άνθρωπος χειριστικός και λαοπλάνος, αφού με την άγωνα επιμονή του και τις φωνές του παίρνει με το μέρος του κι άλλους ανθρώπους και εναντιώνονται στην κατασκευή του δρόμου. Αντίστοιχα, αρνητικό πρότυπο αποτελούν και αυτοί οι άνθρωποι που άκριτα υιοθετούν τις λανθασμένες απόψεις («24. Οι Ζαβοπαναγίδες» σ. 51). Εν συνεχεία, προβάλλονται ως πρότυπα προς αποφυγή οι Πουρναρίτες, οι οποίοι καταστρέφουν το δάσος με σκοπό το προσωπικό τους κέρδος («34. Ο άνθρωπος που τρώει το δάσος» σ. 68). Δηλαδή, υπάρχει προσπάθεια εξήγησης και απόρριψης της αντικοινωνικής δράσης αυτών των ατόμων (Σόφη, 2021:16). Βέβαια, προβάλλονται και κάποια ανθρώπινα πάθη που θα πρέπει να αποφεύγουν οι μαθητές στη ζωή τους. Ένα από αυτά είναι η λαιμαργία. Ο μικρός Φουντούλης αφενός καταβροχθίζει τα κουλούρια που του είχε ετοιμάσει η μαμά του και τον είχε συμβουλεύσει να τρώει με φειδώ με αποτέλεσμα να στοχοποιηθεί από τα παιδιά και να νιώσει ντροπή και αφετέρου αρρωσταίνει, όταν δεν αντιστέκεται στη λαιμαργία του και τρώει άγρια αχλάδια («7. Καταστροφή στα κουλούρια του Φουντούλη» σ. 18, «56. Ο Φουντούλης άρρωστος» σ. 115). Θίγονται, επίσης, η υστεροβουλία και ο εγωισμός του Κώστα, που ψάχνει την πιο άνετη καλύβα για τον εαυτό του («10. Η πρώτη βραδιά στο δάσος» σ. 21), το πάθος ενός μιλωνά για το ποτό, το οποίο έχει αντίκτυπο στην υγεία, την εργασία, τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και εντέλει γελοιοποιεί τον πότη («45. Ο μεθυσμένος μιλωνάς» σ. 87) και η φιλαργυρία του Σπύρου, που όλο μαζεύει άχρηστα αντικείμενα, τα οποία τα δίνει μόνο με αντίτιμο («57. Ο Κωστάκης μ' ένα παπούτσι» σ. 117). Είναι συνεπώς

36

αρνητικές όψεις μικρής εμβέλειας .Παρόλα αυτά, μπορούμε να τις αντιστοιχίσουμε με τις κοινωνικές συμπεριφορές που αναφέρθηκαν πιο πάνω (Σόφη, 2021:17).

6.4 Ορθός λόγος έναντι δεισιδαιμονιών, θρύλων και προκαταλήψεων

Στόχος του εκάστοτε εκπαιδευτικού συστήματος κάθε περιόδου, όπως και αυτού κατά το οποίο χρησιμοποιήθηκε το αναγνωστικό *Τα Ψηλά Βουνά*, είναι ο εκσυγχρονισμός της ελληνικής κοινωνίας. Αυτό, βεβαίως, επιτυγχάνεται με ποικίλους τρόπους μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία. Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου, εκτός των άλλων, επέλεξε και την ορθολογική προσέγγιση και ερμηνεία τόσο του φυσικού όσο και του κοινωνικού κόσμου στον οποίο δρουν οι ήρωες της ιστορίας.

Για να είναι τα αποτελέσματα άμεσα, ο Παπαντωνίου επινοεί ένα από τα κεντρικά θέματα του έργου, που είναι η λαϊκή δοξασία του «Αράπη». Η μορφή αυτή ζει βαθιά στα βουνά, στον «Αραπόβραχο», και κάνει διάφορες ενέργειες εναντίον των ανθρώπων, όπως το να περιμένει την τέλεση κάποιου γάμου, ώστε να αρπάξει τη νύφη, να πετρώσει τα πεθερικά και να λιώσει στη φωτιά το δαχτυλίδι του γάμου και άλλα κοσμήματα. Η δοξασία αυτή εισάγεται ελλειπτικά από τις πρώτες ακόμη σελίδες του αναγνώσματος και επανέρχεται -τεχνηέντως- σποραδικά, εξάπτοντας τη φαντασία και την περιέργεια των πρωταγωνιστών, αλλά και των αναγνωστών.

Στο πρώτο κεφάλαιο, ο Κωστάκης φαίνεται να πιστεύει πως τις φωτιές στο βουνό δεν τις άναψε άνθρωπος, αλλά ο «Αράπης», πίστη που ενισχύεται από το γεγονός ότι τον θρύλο του «Αράπη» του τον είχε διηγηθεί η πολύ μεγάλης ηλικίας γιαγιά του («1. Οι τρεις φωτιές» σ. 5). Σε επόμενα κεφάλαια, δίνεται η εξήγηση για το πώς προέκυψαν οι δεισιδαιμονίες για τον «Αραπόβραχο» («52. Ο Αραπόβραχος» σ. 107, «53. Καληνύχτα γέρο-Αράπη!» σ. 110), αλλά και για το ότι το δάσος είναι στοιχειωμένο. Όσον αφορά τον θρύλο για το στοιχειωμένο δάσος, τα παιδιά θέτουν σε εφαρμογή το σχέδιο κατά το οποίο, όταν εμφανίζονται οι υλοτόμοι με σκοπό να κόψουν δέντρα, τα παιδιά κρυμμένα σφυρίζουν με τις σφυρίχτρες τους, ώστε να τους τρομοκρατήσουν, όπως και έγινε. Ωστόσο, οι ηλικιωμένες γυναίκες έδωσαν την εξήγηση πως τα σφυρίγματα προήλθαν από εξωπραγματικά πλάσματα και στοιχεία, καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως η περιοχή είναι στοιχειωμένη («39. Οι δεντροκόποι δεν πέρασαν καλά» σ. 74).

Παράλληλα με τα προαναφερθέντα, αξίζει να επισημανθεί πως στο πρόσωπο της γριάς Χάρμαινας αντικατοπτρίζεται ο αναλφάβητος άνθρωπος που πιστεύει σε θρύλους, δοξασίες ακόμη και μαγικά στοιχεία και διακατέχεται από φυλετικό

ρατσισμό. Τη βλέπουμε, λοιπόν, να τροφοδοτεί συνεχώς με λάδι ένα καντήλι σε ένα έρημο εκκλησάκι, με την πεποίθηση ότι όσο είναι αναμμένο ο «ξορκισμένος», δηλαδή ο «Αράπης», φοβάται να εμφανιστεί («25. Η γριά Χάρμαινα» σ. 52).

Στον αντίποδα, λοιπόν, όλων αυτών των θρύλων, των δεισιδαιμονιών και των ανθρώπων που τυφλά πιστεύουν σε όλα αυτά, ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου προτάσσει τον ορθό λόγο ως το μόνο μέσο επεξήγησης και απομυθοποίησής τους και, σαφώς, ως μία πολύ βασική παιδαγωγική και διδακτική μέθοδο. Με λίγα λόγια, εμφανίζονται έμμεσα οι δεισιδαιμονίες και ενώ γίνονται πιστευτές, η αναίρεση τους γίνεται με κριτικό πνεύμα (Σόφη, 2021:15). Έτσι, αφού παραθέσει τους θρύλους και τις δεισιδαιμονίες, έρχεται να αποκαλύψει άμεσα και την πλάνη στην οποία έχουν περιπέσει οι οπαδοί τους. Τον άνθρωπο που πρεσβεύει την επιστημονική έρευνα και αναζήτηση ενσαρκώνει ο Φάνης, που μένει ξάγρυπνος τις νύχτες για να παρατηρήσει τα αστέρια («11. Άστρα, γρύλοι και κουδούνια» σ. 24), ενώ τη νεανική αμφισβήτηση και την τόλμη, που προωθεί τη γνώση, πιστοποιεί ο Αντρέας, ο οποίος προτρέπει τα παιδιά να πάνε στον «Αραπόβραχο» με το επιχείρημα πως θα πρέπει να νιώθουν ντροπή, αν οι σκέψεις τους ταυτίζονται με αυτές των ηλικιωμένων γυναικών («52. Ο Αραπόβραχος» σ. 107). Τα δυο αυτά παιδιά γίνονται η αφορμή να διαμυσθεύονται έμπρακτα ο θρύλος, αν και γίνονται αποδέκτες αμφισβήτησης, αναστολών και αμφιβολιών από τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, όπως, άλλωστε, συμβαίνει και στην πραγματική ζωή με κάθε τι καινούριο που αναδύεται. Ο προαναφερθείς Κωστάκης χρίζεται από τον Παπαντωνίου ο νέος που διακατέχεται από μεταφυσικές ορμές και ρέπει προς αυτές, αλλά την κατάλληλη στιγμή και με την κατάλληλη παρότρυνση και καθοδήγηση διαπιστώνει με προσωπική εξέταση των πραγμάτων το ανυπόστατο των προλήψεων. Μεταβαίνει, για την ακρίβεια, στον «Αραπόβραχο» μαζί με την υπόλοιπη ομάδα, παρά τις αμφιβολίες και τον φόβο ότι κάτι κακό μπορεί να τους συμβεί, κι εκεί, αφού αντικρύζει τον βράχο ιδίοις όμμασι, έρχεται από τον συγγραφέα -διά στόματος των παιδιών- η λογική εξήγηση, σύμφωνα με την οποία το σχήμα του βράχου έμοιαζε με άνθρωπο και, επιπλέον, το χρώμα εκείνου του σημείου του βράχου ήταν μαύρο. Γίνεται, επομένως, σαφές ότι ο ορθός λόγος όχι μόνο καταλύει και αναιρεί τις δεισιδαιμονίες, τους θρύλους και τις προλήψεις, αλλά ανοίγει διάπλατα νέους ορίζοντες και χαρίζει καινούριες εμπειρίες, όπως συνέβη και με τους μικρούς ήρωες του έργου, οι οποίοι όχι μόνο απέρριψαν έναν θρύλο με την επί τόπου «έρευνα», αλλά είχαν την ευκαιρία να δουν και να θαυμάσουν το ωραιότερο ηλιοβασίλεμα της ζωής τους («52. Ο Αραπόβραχος» σ. 107). Είναι, επίσης, αντιληπτό πως ο θρύλος χρησιμοποιείται από τον συγγραφέα ηθικοπλαστικά και

ηθικοδιδασκαλικά. Σε αυτό συμφωνεί και η Σόφη Γεωργία, η οποία αναφέρει ότι «*Τέτοιοι θρύλοι χρησιμοποιούνται με ηθικοπλαστικό στόχο*» (Σόφη, 2021:15). Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί πως η αναίρεση των θρύλων και των άλλων προλήψεων γίνεται από τον Παπαντωνίου όχι με απαξιωτικό τρόπο απέναντι στα άτομα που τις δέχονται και τις πιστεύουν, αλλά με λεπτό χειρισμό και πάντα με κριτικό πνεύμα.

6.5 Παιδική ηλικία

Σε αρκετά έργα του Ζαχαρία Παπαντωνίου συναντάμε ως ήρωες, με πρωτεύοντες ή δευτερεύοντες ρόλους, μικρά παιδιά. Ένας από τους πολλούς λόγους που χρησιμοποιούνται είναι από τη μια η εδραίωση της παιδικής ηλικίας και των χαρακτηριστικών της στη συνείδηση των αναγνωστών και από την άλλη το τέλος της και το πέρασμα -με φυσικό ή με απότομο και παράδοξο τρόπο- στον κόσμο της ενηλικίωσης.

Το θέμα της παιδικής ηλικίας, χαρακτηριστικό της οποίας είναι η αθωότητα, είναι διάχυτο στο αναγνωστικό *Τα Ψηλά Βουνά*, όπου ο Παπαντωνίου παρουσιάζει τον σκεπτικισμό των γονιών απέναντι στην παρορμητική απόφαση των παιδιών να περάσουν κάποιο χρονικό διάστημα μόνα τους στο βουνό: «Εκείνοι αντιστάθηκαν στην αρχή. [...] «Πού ξέρουμε τι θα κάμετε τόσο μακριά;» (Παπαντωνίου, 1929: 7). Το νεαρό της ηλικίας που χρειάζεται τη συνεχή επιτήρηση κάποιου ενηλίκου επιβεβαιώνεται και στο διήγημα του Παπαντωνίου *Ο μετανάστης*, όπου ο μικρός πρωταγωνιστής Γιάννης βρίσκεται υπό τη συνεχή επιτήρηση της αυστηρής γιαγιάς του, ενώ ο ίδιος επιθυμεί να ανακαλύψει τον κόσμο: «Μα η γριά τον κρατεί απόψε για χρόνια. Ποιος ξέρει πού θα τον κλείσει για ν' ακούει τα μοιρολόγια της και να βλέπει τα μπαλώματά της. [...] Η γριά θα τον κρατάει δικό της, ώσπου να μεγαλώσει.» (Παπαντωνίου, 1927:83 - 86). Επίσης, στο διήγημα *Η πέτρα του Γριβόδημου* (Παπαντωνίου, 1936:227 - 234) ο Παπαντωνίου βάζει τον πατέρα να συμπεραίνει πως για την απόφαση του μεγάλου του γιου να ακολουθήσει τον μοναστικό βίο ευθύνεται η παιδικότητα και η αθωότητά του, που δεν στάθηκαν ικανές, ώστε να αντιμετωπίσει ώριμα και με κριτική σκέψη τα όσα διάβαζε και τους ανθρώπους με τους οποίους ερχόταν σε επαφή: «- Τα γράμματα μου τον έφαγαν! συλλογιόταν γέρος, καθώς ταξίδευε για το Όρος. Αν δεν ήξερε γράμματα, δε θα διάβαζε τη Σύνοψη και τα Μηναιά! Αν δεν τα διάβαζε, θα γλίτωνε το κακό. [...] Αν, μαζί με τον ήχο που άφηναν τα λόγια του ιερωμένου και τα κυματιστά του και

λαμπερά φαρδομάνικα λογαριάσουμε τα κόκκινα κεφαλαία του βιβλίου, που είχε λησμονηθεί στο σπίτι του Γριβόδημου και τ' ανακατέψομε αυτά στη φαντασία του νέου μαζί με τις φτηνές βιογραφίες αγίων που αγόραζε στο δρόμο - ειν' αρκετό για να ρημάξει ένα σπίτι.» (Παπαντωνίου, 1936:227 – 234).

Όσον αφορά δε το πέρασμα από τον κόσμο της παιδικότητας στον κόσμο της εφηβείας, της πρώτης ωριμότητας και τελικά της ενηλικίωσης, στα *Ψηλά Βουνά* γίνεται με ομαλό και φυσιολογικό τρόπο, καθώς παρακολουθούμε τους μικρούς αστούς να εξέρχονται από το προστατευτικό γονεϊκό περιβάλλον και να ζουν σε ένα περιβάλλον κοινότητας, που έχουν οι ίδιοι οικοδομήσει, μέσα στο οποίο έχουν αναλάβει ρόλους και έχουν δημιουργήσει σχέσεις ενηλίκων. Συναντάμε, ωστόσο, και το απότομο πέρασμα από την αθωότητα στον κόσμο των ενηλίκων στο διήγημα *Το άλογο*, όπου ο γιος του πρωταγωνιστή μεταβαίνει αιφνίδια από την παιδική ηλικία στον κόσμο των ενηλίκων επιλέγοντας να μην πηγαίνει στο σχολείο, αλλά να ακολουθεί και να συμμετέχει ενεργά στην επαγγελματική ζωή, αλλά και στο διήγημα *Η πέτρα του Γριβόδημου*, στο οποίο οι δύο γιοι του πρωταγωνιστή δεν πηγαίνουν ούτε αυτοί στο σχολείο, αλλά ωριμάζουν και ενηλικιώνονται απότομα από την επαφή τους με άτομα που έχουν διαφορετική ηλικία από τους ίδιους (ο μεγάλος γιος επηρεάζεται από τη συναναστροφή του με τον ιερέα ξάδερφο του πατέρα του, ενώ ο μικρός από τον μεγαλύτερο αδερφό του). Έτσι, λαμβάνουν πολύ σημαντικές αποφάσεις για το μέλλον τους, όπως είναι ο εγκλεισμός τους σε μοναστήρι, παρασυρμένοι από την αθωότητα της ηλικίας τους.

6.6 Οικογένεια

Σημείο άξιο αναφοράς αποτελεί ο θεσμός της οικογένειας, όπως αυτός προβάλλεται από το έργο. Είναι γεγονός ότι οι πρωταγωνιστές της ιστορίας περνούν τις καλοκαιρινές τους διακοπές μακριά από τις οικογένειές τους και δεν έχουν την εποπτεία των γονιών τους αυτό το διάστημα. Καταλαβαίνουμε ότι οι οικογενειακές αρχές και ο σεβασμός προς την οικογένεια είναι ο μοχλός προκειμένου τα παιδιά να πραγματοποιήσουν τις διακοπές τους (Κασσαβού, 2015:22). Θα ήταν πλάνη, ωστόσο, αν υποστήριζε κάποιος ότι η οικογένεια παραγκωνίζεται στο έργο. Αντιθέτως, είναι μία από τις βασικές αρχές, που, είτε άμεσα είτε έμμεσα, αναδύεται από το κείμενο.

Η σημασία της οικογένειας ως αναντικατάστατου θεσμού στη διαπαιδαγώγηση των νέων, στη διάπλαση του χαρακτήρα τους, στη διαμόρφωση της κοινωνικότητάς τους και στην παροχή των πρώτων και θεμελιωδών γνώσεων είναι

αναντίρρητη. Στους κόλπους της οικογένειας το άτομο αναπτύσσεται σωματικά και ηθικοπνευματικά και έρχεται σε επαφή με τις διαχρονικές ηθικές αξίες, όπως η αγάπη, η ειλικρίνεια, η αξιοπρέπεια, η υπευθυνότητα και με πλήθος κοινωνικών αρετών, όπως ο σεβασμός, η πειθαρχία, η δικαιοσύνη, η συνεργασία και το ομαδικό πνεύμα.

Αυτό φαίνεται πως ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου το γνωρίζει πολύ καλά και φροντίζει μέσα από το αναγνωστικό του να αναδειχθεί όσο το δυνατόν περισσότερο και καλύτερα η οικογένεια. Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά ζητούν, πρωτίστως, την άδεια των γονιών τους, για να οργανώσουν την παραμονή τους στο βουνό. Οι γονείς ανησυχούν για το πού θα μένουν, πώς θα σιτίζονται και αν θα είναι ενωμένα και εκφράζουν τις αντιρρήσεις τους για αυτό το σχέδιο. Τα παιδιά εγκαταλείπουν την ιδέα της θερινής διαβίωσης στο βουνό. Ωστόσο ένας άλλος γονέας, ο πατέρας του Αντρέα, ο κυρ Στέφανος, προθυμοποιείται να βοηθήσει τα παιδιά να πραγματοποιήσουν αυτή τους την επιθυμία. Έτσι, και οι υπόλοιποι γονείς τελικά συναινούν («2. Το γράμμα του Αντρέα» σ. 7). Βασικός μοχλός για να υπάρξει αυτή η ιστορία είναι οι οικογενειακές αρχές και αξίες. Η γονεϊκή στοργή, φροντίδα, αγάπη και ανησυχία για τα παιδιά τους φαίνεται από το ότι αρνούνται αρχικά το σχέδιό τους, τα παιδιά δείχνουν σεβασμό στο πρόσωπό τους και υπακούν στο θέλημά τους, ενώ στο τέλος οι γονείς δείχνουν εμπιστοσύνη στα παιδιά, τον χαρακτήρα των οποίων έχουν διαπλάσει οι ίδιοι έχοντας μεταλαμπαδεύσει σε αυτά ηθικές αξίες και κοινωνικές αρετές, και τελικά τους δίνουν την άδεια για το εγχείρημά τους.

Ο Παπαντωνίου, επίσης, έχει ενσωματώσει στο έργο του και κάποιους χαρακτήρες που με τη στάση τους και τα λόγια τους θα αναδείξουν την αξία της οικογένειας στους μαθητές. Αυτοί είναι ο Λάμπρος, το μικρό βλαχόπουλο, η αδερφή του, η Αφρόδω και ο παππούς τους, ο Γεροθανάσης. Σε μια συζήτηση της Αφρόδως με τα παιδιά αναφέρεται πόσο σημαντική και απαραίτητη είναι η οικογένεια και οι συγγενείς στη ζωή των ανθρώπων. Είναι οι πρώτοι άνθρωποι με τους οποίους ερχόμαστε σε επαφή ήδη από τη γέννα και αναπτύσσουμε μαζί τους δεσμούς πραγματικής, ειλικρινούς και ανιδιοτελούς αγάπης. Στην πρόταση, μάλιστα, των παιδιών να αφήσει η Αφρόδω τη ζωή της στο βουνό και να ακολουθήσει τα παιδιά εκείνη απαντάει πως «δεν τ' αφήνει για όλα τ' αγαθά του κόσμου» («15. Η βλαχοπούλα μιλεί στα παιδιά» σ. 31).

Επιπλέον, εξαιρείται και η δημιουργία οικογένειας, η οποία επισφραγίζεται με την τέλεση του γάμου. Οι άνθρωποι επιβάλλεται να συνάπτουν γάμους με υπευθυνότητα, ώστε με τον γάμο και την ταυτόχρονη δημιουργία οικογένειας να

ικανοποιήσουν βιολογικές και ψυχολογικές ανάγκες, όπως η ανάγκη για αγάπη και συντροφικότητα, η ανάγκη για εμπιστοσύνη και ασφάλεια, η ανάγκη για μητρότητα και πατρότητα και άλλα. Η Αφρόδω και πάλι είναι αυτή που ενσαρκώνει αυτόν τον ρόλο, αφού βλέπουμε την τέλεση του γάμου της, κατά τον οποίο τηρούνται όλες οι οικογενειακές παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα («75. Ο γάμος της Αφρόδως» σ. 154).

Τέλος, παρακολουθούμε τον Γεροθανάση να προβάλλει αντιρρήσεις στην ιδέα των παιδιών να πάρουν μαζί τους τον εγγονό του τον Λάμπρο, για να συνεχίσει τη φοίτησή του σε κανονικό σχολείο, κάτι που στη συνέχεια αλλάζει («77. Ο Γεροθανάσης φοβάται μη δακρύσει» σ. 163, «78. Ο γυρισμός» σ. 165). Οι δεσμοί αυτής της οικογένειας είναι τόσο ισχυροί, ώστε ο «αρχηγός» της φοβάται μήπως χάσει οριστικά κάποιο μέλος της. Πρωτανεύει, όμως, η άδολη και ανιδιοτελής αγάπη και έτσι ο οικογενειάρχης θέτει πάνω από όλα την προσωπική θέληση του νεαρού μέλους, την εξέλιξη και την πρόοδό του, καθώς και την ευτυχία του και του δίνει φτερά για να πετάξει, ως όφειλε. Σημαίνουσας σημασίας είναι και η ηθικοπλαστική συμβουλή από την πλευρά της οικογένειας: «Να γίνεις καλός άνθρωπος. Να χεις τιμή και να κρατάς το λόγο σου» («78. Ο γυρισμός» σ. 165).

Φαίνεται ότι ο θεσμός και η αξία της οικογένειας καταλαμβάνει, αναμφίβολα, μεγάλο μέρος στο αναγνωστικό *Τα Ψηλά Βουνά*. Οι γονείς δίνουν την άδεια στα παιδιά τους να περάσουν μόνα τους κάποιες μέρες στο βουνό, δείχνοντάς τους εμπιστοσύνη, η οικογένεια του Γεροθανάση και στη συνέχεια η νεοσύστατη οικογένεια της Αφρόδως βρίσκονται στο προσκήνιο και, φυσικά, η ομάδα των παιδιών έχει τόσο πολύ δεθεί, ώστε οι δεσμοί μεταξύ των παιδιών μπορούν, πλέον, να θεωρηθούν οικογενειακοί. Ωστόσο, ανάλογες αναφορές στην οικογένεια και τους συγγενείς κάνει και σε άλλα έργα του ο Παπαντωνίου, δίνοντας μια διαφορετική οπτική κάθε φορά. Στο διήγημά του *Το άλογο* (Παπαντωνίου, 1927:199-206) ο πρωταγωνιστής πατέρας επιθυμεί να κληρονομήσει ο γιος του το άλογό του και τα εργαλεία της δουλειάς του, ώστε να αναλάβει εκείνος τη φροντίδα και την προστασία της οικογένειας, ενώ στο διήγημα *Η πέτρα του Γριβόδημου* (Παπαντωνίου, 1936:227 – 234) ο πατέρας δουλεύει μαζί με τους δύο γιους του στα χωράφια, ώστε οι καλλιέργειές τους να αποδώσουν οικονομικά και να συντηρηθεί η οικογένεια.

Συνεπώς, μέσα στο κείμενο του Παπαντωνίου διακρίνεται ότι η συγγένεια ξεκινά από την οικογένεια, διευρύνεται στους συνομήλικους και τέλος σταδιακά σε όλη την κοινωνία (Κασσαβού, 2015:53).

6.7 Φιλία

Ξεχωριστός λόγος πρέπει να γίνει και για το αίσθημα της φιλίας που έντονα προβάλλεται και ξεδιπλώνεται σε πλήρη διάσταση μέσα από το κείμενο. Αναδεικνύεται, λοιπόν, ένας τέτοιος συναισθηματικός δεσμός μεταξύ των παιδιών, κατά τον οποίο εκδηλώνεται μια αμφίδρομη επικοινωνία ψυχών ενεργά και έμπρακτα. Πέρα από την απλή συμπάθεια και την αγαθή προδιάθεση του ενός απέναντι στον άλλον, παρακολουθούμε το ψυχικό δόσιμο και την υπέρβαση του εαυτού τους και του εγωισμού τους, την αμοιβαία αγάπη, αφοσίωση, εμπιστοσύνη και εκτίμηση και όλα αυτά χωρίς να υπάρχει κίνητρο ή συμφέρον και, φυσικά, χωρίς προσμονή ανταπόδοσης.

Εξαρχής τα παιδιά δίνουν την υπόσχεση στους γονείς τους ότι πάνω στο βουνό όλοι θα είναι σαν ένας («2. Το γράμμα του Αντρέα» σ. 7), ενώ πολύ γρήγορα η συνειδητοποίηση του πόσο ο ένας χρειάζεται τον άλλον (ανάγκη για συντροφικότητα) σε δύσκολες και περίεργες στιγμές, όπως είναι το πρώτο βράδυ παραμονής τους στο βουνό, υπαγορεύει την ύπαρξη συντρόφων – φίλων («10. Η πρώτη βραδιά στο δάσος» σ. 21). Εν συνεχεία, η μεγάλη αξία που έχει η παρουσία των φίλων στη ζωή γίνεται περισσότερο αντιληπτή, όταν μετατρέπεται σε απώλεια. Σε μια εξόρμηση των παιδιών στη φύση ο Φάνης απομακρύνεται από την ομάδα για να κόψει μια βέργα. Αργεί, όμως, να γυρίσει, γιατί έχει χαθεί. Αμέσως τούς δημιουργείται έντονη ανησυχία για τον χαμένο σύντροφο – φίλο («46. Στον έλατο» σ. 89). Τα παιδιά γυρίζουν στη βάση τους και πληροφορούν και τους υπόλοιπους πως χάθηκε ο Φάνης. Επικρατεί, βεβαίως, έντονη ανησυχία και στενοχώρια, που από μερικούς εκδηλώνεται ακόμη και με δάκρυα («49. Μεγάλη ανησυχία στις καλύβες» σ. 99). Η αγάπη για τον φίλο τους φέρνει και την άμεση κινητοποίηση των παιδιών για την ανεύρεσή του («50. Περπατούν για τον Φάνη» σ. 101), τα οποία με αυταπάρνηση και αλτρουισμό διακινδυνεύουν και τη δική τους ζωή για να τον αναζητήσουν. Χαρακτηριστική είναι η φράση του Ζαχαρία Παπαντωνίου μέσα από το κείμενο, κατά την οποία «Ο ένας θα έδινε για τον άλλο τη ζωή του». Ο ενθουσιασμός, η χαρά τους, αλλά και η ανακούφισή τους περισσεύουν, όταν τον ξαναβρίσκουν αλώβητο («52. Ο Αραπόβραχος» σ. 107). Όλοι χαίρονται με την επάνοδο του χαμένου συντρόφου – φίλου στην κοινότητα και δημιουργείται ένα κλίμα χαράς, συγκίνησης και πολλών άλλων θετικών συναισθημάτων, που είναι τόσο έντονα, ώστε σίγουρα μένουν ανεξίτηλα στους μικρούς μαθητές – αναγνώστες του έργου («54. Ακόμη κι ο Γκέκας είναι γελαστός» σ. 113).

Άλλη μία μορφή φιλίας, που εντοπίζεται στο κείμενο, είναι αυτή κατά την οποία οι μικροί ήρωες προσπαθούν να αλλάξουν προς το καλύτερο την πορεία της ζωής ενός φίλου τους. Πρόκειται, βεβαίως, για την περίπτωση του μικρού βλαχόπουλου, του Λάμπρου. Τα παιδιά, όπως προαναφέρθηκε, δημιούργησαν ένα υποτυπώδες σχολείο στην κοινότητα, όπου με προσωπική προσπάθεια, κατάφεραν να μάθουν στον καινούριο τους φίλο να γράφει και να διαβάζει. Το επιστέγασμα έρχεται, όταν προσπαθούν και, τελικά, καταφέρνουν να πείσουν τον παππού του Λάμπρου, τον Γεροθανάση, να του επιτρέψει να πάει σε κανονικό σχολείο, όπως κι εκείνα («77. Ο Γεροθανάσης φοβάται μη δακρύσει» σ. 163, «78. Ο γυρισμός» σ. 165). Είναι αυταπόδεικτο, επομένως, πως στα *Ψηλά Βουνά* η φιλία καταξιώνεται και δικαιώνεται με όλη της την έννοια και σε όλες τις μορφές της.

Επίσης αναδεικνύεται η έννοια της φιλίας όχι μόνο στα *Ψηλά Βουνά*, αλλά και σε άλλα λογοτεχνικά έργα του Παπαντωνίου. Να σημειωθεί, ωστόσο, πως η φιλία που προάγεται και εξυμνείται στο αναγνωστικό αφορά αποκλειστικά τη φιλία μεταξύ αγοριών, χωρίς να αναφέρονται πουθενά φιλικοί δεσμοί μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, κατάσταση συνήθης για εκείνη την εποχή (Παπαντωνίου Ζ., 1937). Σε αυτό συμφωνεί και η Κασσαβού Δήμητρα, όπου αναφέρει πως εξυμνείται η φιλία μεταξύ των αρρένων, ενώ η φιλία μεταξύ των δυο φίλων δεν αναφέρεται καν (Κασσαβού, 2015:21).

Αφού παρακολουθήσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο τον τρόπο με τον οποίο εξυμνείται η παιδική φιλία μεταξύ των αγοριών, βλέπουμε και στο διήγημα του Παπαντωνίου *Η μετάθεση της Ματζουράνας να απαντάται* το θέμα αυτό, καθώς συναντάμε μια τάξη αγοριών ενός σχολείου αρρένων, που έχουν ταυτόχρονα φιλικές σχέσεις μεταξύ τους, να παρακολουθεί το παιχνίδι ενός κοριτσιού, χωρίς βέβαια να συμμετέχει σε αυτό: «Αντίκρυ στο γυμνάσιο καθόταν το πιο ανήσυχο θηλυκό του τόπου, η Ματζουράνα. Όταν βγαίναμε στο διάλειμμα, και μ' ένα πήδημα βρισκόταν στην ταράτσα, και βλέπαμε στον δυνατόν αέρα ν' ανεμίζει το κόκκινο φουστάνι της μαζί με τ' απλωμένα ρούχα που μάζευαν απ' το σχοινί, ο κατάλογος γέμιζε την άλλη μέρα μηδενικά» (Παπαντωνίου, 1937:279 - 286).

Όπως έχουμε ήδη παρακολουθήσει, η έννοια της φιλίας ανάμεσα σε μια ομάδα μικρών αγοριών περιέχει και την έννοια της αρχηγίας, δηλαδή το να επιβάλλεται κάποιος από τους φίλους στους άλλους, είτε αυτό γίνεται με θετικό τρόπο, είτε με αρνητικό. Στα *Ψηλά Βουνά* τη θετική έννοια της αρχηγίας έχει αναλάβει ο Ανδρέας, ο οποίος με τις αρχηγικές του τάσεις, αλλά παράλληλα με την αυταπάρνηση και τον αλτρουισμό που τον διέκρινε, αποδείχτηκε άξιο και χρήσιμο

μέλος της κοινότητας για όλους: «ο Ανδρέας στο σχολείο ήταν ένα παιδί. Στο βουνό νίκησε τις δυσκολίες και κυβέρνησε τους άλλους» (Παπαντωνίου,1929:167). Αντιθέτως, στο διήγημα του Παπαντωνίου *Το αθάνατο πουλί* την αρνητική έννοια της αρχηγίας ενσαρκώνει ο Τρίκας, ο οποίος με τον σκληρό του χαρακτήρα αποφασίζει να γκρεμίσουν τη φωλιά ενός πουλιού μέσα στην οποία βρισκόταν κι ένα αβγό: «ο Τρίκας τη χάλασε, του απάντησα. Θυμάμαι πολύ καλά. Ήταν ο μεγαλύτερος. Και θα μας έδερνε. Δεν ήταν δυνατό ν' αντισταθούμε.» (Παπαντωνίου, 1927:109 - 117).

6.8 Φύση – φυσιολατρία – οικολογική συνείδηση – περιβάλλον χώρος

Το έργο *Τα Ψηλά Βουνά*, όπως έχει γίνει ήδη γνωστό, περιγράφει τη διαβίωση και τις περιπέτειες μιας ομάδας παιδιών στο βουνό. Διαδραματίζεται, επομένως, εξολοκλήρου στη φύση. Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου διαπραγματεύεται ένα πολύ σύγχρονο θέμα, το θέμα της φύσης και της στάσης που οφείλει να έχει ο άνθρωπος απέναντί της. Εκτός όμως από αυτό αναφέρεται και στην οικολογική συνείδηση που αποκτούν τα παιδιά μέσω της γνώσης (Κασσαβού, 2015:33). Η αξία της φύσης για τον άνθρωπο και η αρετή της φυσιολατρίας είναι διάχυτες στο κείμενο. Καταφέρνει, αν μη τι άλλο, να δημιουργήσει οικολογική συνείδηση στους νεαρούς πρωταγωνιστές του έργου, αλλά και στους μαθητές που διδάσκονται αυτό το αναγνωστικό.

Ήδη από την αρχή της αφήγησης αναφέρεται πως ο δάσκαλος των παιδιών τους προτρέπει να ζήσουν για κάποιο χρονικό διάστημα κοντά στη φύση, όπου τις γνώσεις που θα αποκομίσουν για αυτήν δεν μπορεί να τους τις δώσει ούτε ο ίδιος, ούτε τα βιβλία («2. Το γράμμα του Αντρέα» σ. 7). Ο ίδιος ο συγγραφέας περιγράφει ρεαλιστικά και λυρικά τη φύση (Σόφη, 2021:14). Έπειτα, μέσα από τη γλαφυρή και παραστατική περιγραφή της διαδρομής που ακολουθούν τα παιδιά για να φτάσουν στον προορισμό τους, και του φυσικού τοπίου, που ξεδιπλώνεται μπροστά τους, ενισχύεται η πεποίθηση πως ο άνθρωπος νιώθει ευτυχία κοντά στη φύση («4. Οι μικροί ταξιδιώτες ανεβαίνουν στο βουνό» σ. 14).

Η σχέση που αναπτύσσουν τα παιδιά με τη φύση παίρνει σταδιακά τη μορφή γνωστικής διαδικασίας, αφού μέσω των ποικίλων δραστηριοτήτων μέσα σε αυτήν, αλλά και από εξορμήσεις που οργανώνουν στο βουνό έρχονται σε άμεση επαφή μαζί της, ανακαλύπτουν στοιχεία που δεν γνώριζαν μέχρι τότε, αποκομίζουν πολύτιμες γνώσεις και πληροφορίες, νιώθουν την επήρειά της στο ανθρώπινο σώμα και την

ανθρώπινη ψυχή, όταν καταφέρνουν να την προσεγγίσουν με όλες τους τις αισθήσεις και, εν τέλει, καταλήγουν να την αγαπήσουν («30. Στους ίσκιους των δέντρων» σ. 61, «44. Στη Ρούμελη» σ. 84, «46. Στον έλατο» σ. 89).

Ο Παπαντωνίου βάζει στην αφήγησή του διάφορα πρόσωπα, που είτε έχουν ζήσει όλη τους τη ζωή μέσα στη φύση είτε έρχονται σε επαφή με αυτήν επαγγελματικά. Τα πρόσωπα αυτά μιλούν στα παιδιά και εκθειάζουν την αξία της φύσης και την αναγκαιότητα της προστασίας της και τους παρέχουν γνώσεις σχετικά με αυτήν. Παρακολουθούμε, λοιπόν, την Αφρόδω να μιλάει στα παιδιά για την αγάπη που έχει για το βουνό και τη φύση γενικότερα και το συναισθηματικό δέσιμο που έχει προκύψει με αυτήν («15. Η βλαχοπούλα μιλεί στα παιδιά» σ. 31). Όσον αφορά κάποιες πιο εξειδικευμένες γνώσεις που αποκτούν, αναφέρουμε πως κατά τη διάρκεια της ανάβασής τους συναντούν το ποτάμι Ρούμελη και ο αγωγιάτης που είναι μαζί τους τους εξηγεί την προέλευσή του, τη διαδρομή που ακολουθεί, τα χρώματα που έχουν τα νερά του και γενικά τη χρησιμότητά του («6. Τα παιδιά κοιτάζουν το νερό της Ρούμελης» σ. 17), ενώ σε επόμενο κεφάλαιο ο δασάρχης τους εξηγεί την προέλευση του νερού και την αξία του κατάφυτου δάσους για την ύπαρξή του («61. Από πού έρχεται το νερό» σ. 130), κάτι που αποσπά τον θαυμασμό των παιδιών γενικά για τη φύση. Ακόμη, ο δασάρχης πληροφορεί τα παιδιά για το πώς δημιουργούνται τα κάρβουνα από κάποια δέντρα του δάσους («64. Τα πεθαμένα δέντρα» σ. 135) και τους μαθαίνει για τα πετρώματα και τα μέταλλα («67. Ο Σπύρος βρίσκει κάτι χρήσιμο» σ. 142).

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει και ένας άλλος τρόπος που επιλέγει ο Παπαντωνίου για να ευαισθητοποιήσει τα παιδιά απέναντι στη φύση. Για να αποφύγει τη μονοτονία που θα προκαλούσε στην αφήγηση η συνεχής αναφορά πληροφοριών και γνώσεων, επιλέγει την παράθεση παραδειγμάτων προς αποφυγή. Ενσωματώνει, δηλαδή, στην ιστορία χαρακτήρες που προξενούν κακό στη φύση, ώστε, ασκώντας έμμεσα αρνητική κριτική στο πρόσωπό τους, να κάνει τα παιδιά να αποφύγουν ενέργειες σαν και τις δικές τους. Τέτοια περίπτωση είναι οι κάτοικοι από το χωριό Πουρνάρι, οι Πουρναρίτες, που διαδραματίζουν τον ρόλο της παράνομης υλοτομίας και της άλογης κοπής των δέντρων προς όφελός τους. Τα πεύκα συγκεκριμένα και η φύση εν συνόλω χαρακτηρίζονται ως «πράμα του Θεού», ενώ ο άνθρωπος που καταστρέφει εν γνώσει του τη φύση χαρακτηρίζεται από τον συγγραφέα «θηρίο» («33. Ένα ξαφνικό επεισόδιο» σ. 66, «34. Ο άνθρωπος που τρώει το δάσος» σ. 68). Αμέσως μετά η κοινότητα επισκέπτεται με τον δασοφύλακα τα κατεστραμμένα πεύκα, όπου δημιουργείται ένα κλίμα συγκίνησης για το κακό που έχει συντελεστεί

και τονίζεται μέσα από την αφήγηση πως η φύση κάνει μόνο καλό («36. Τα πληγωμένα πεύκα» σ. 71), ενώ στη συνέχεια οι μικροί ήρωες αναλαμβάνουν με υπευθυνότητα τη φύλαξη και την προστασία του δάσους, έχοντας συνειδητοποιήσει πως κάτι τέτοιο θα έχει μακροπρόθεσμα θετικά αποτελέσματα τόσο για τη φύση όσο και για τους ίδιους («37. Τα παιδιά γίνονται δασοφύλακες» σ. 73, «38. Δασοφύλακες γρηγορείτε» σ. 74). Ως επιμύθιο για τους ανθρώπους που καπηλεύονται τη φύση είναι η ιστορία του Γιάννη, που η Αφρόδω διηγείται στα παιδιά, και το γνωστό ποίημα *Η κατάρα του πεύκου*. Γίνεται ξεκάθαρο στους αναγνώστες πως η φύση θα ανταποδώσει -αργά ή γρήγορα- στους ανθρώπους το κακό που της έκαναν, ενώ αυτός που τη βλάπτει ανεπανόρθωτα (εδώ ο Γιάννης του ποιήματος) χαρακτηρίζεται «φονιάς» («42. Η ιστορία του Γιάννη από το Πουρνάρι» σ. 79, «43. Η κατάρα του πεύκου» σ. 81).

Τέλος, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αναπόσπαστο κομμάτι της φύσης είναι και οι ζωντανοί οργανισμοί που ζουν μέσα σε αυτή, κυρίως τα ζώα του δάσους σε αυτό το έργο. Ο Παπαντωνίου δίνει μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία στους μαθητές, κατά βάση σε αυτούς των αστικών κέντρων, να γνωρίσουν τα άγρια ζώα του δάσους και να μάθουν τα χαρακτηριστικά και τις συνήθειες τους. Έτσι, μαθαίνουν για τον ρόλο του άγριου τσομπανόσκυλου και συνειδητοποιούν ότι το θάρρος του και η άγρια συμπεριφορά του τροφοδοτούνται από τη δειλία που δείχνουν απέναντί του («13. Πόλεμος μ' ένα μαντρόσκυλο» σ. 28). Έπειτα, γνωρίζουν την ομορφιά, την πονηριά και τη λαιμαργία της αλεπούς μέσα από την αφήγηση στην οποία το ζώο προσωποποιείται («21. Έρχεται η αλεπού» σ. 44, «22. Τα επτά μικρά στο κυνήγι της κότας» σ. 46), μαθαίνουν τις συνήθειες των σκύλων, αφού παρουσιάζεται ο σκύλος του Γεροθανάση, ο Γκέκας («32. Ένας εθελοντής χωροφύλακας για την αλεπού» σ. 64), παίρνουν πληροφορίες για το πουλί κίτσα («57. Ο Κωστάκης μ' ένα παπούτσι» σ. 117) καθώς και για τα χαρακτηριστικά των λύκων («58. Ο λύκος» σ. 120). Χρησιμοποιείται από ότι φαίνεται η προσωποποίηση των ζώων και δημιουργεί κεφάλαια με ήρωες τα ζώα (Σόφη, 2021:14). Γενικά, δίνεται βάση στην αγάπη του ανθρώπου για τα ζώα της φύσης και το δέσιμο μαζί τους («40. Το μαύρο τραγάκι» σ. 76), ένας δεσμός που είναι μια αμφίδρομη ωφέλιμη και δυναμική σχέση.

Ο Παπαντωνίου, λοιπόν, κάνοντας πράξη την «επιστροφή στη φύση» φέρνει στο προσκήνιο την ύψιστη αξία της. Οι μαθητές, μέσω των πρωταγωνιστών, συλλέγουν, οργανώνουν και αξιολογούν πληροφορίες για τη φύση, ώστε να φτάσουν στη γνώση, αποκρυπτογραφούν τους μηχανισμούς της, αντιλαμβάνονται την επιτακτική ανάγκη της αδιάκοπης φροντίδας και της διαρκούς προστασίας της και,

τελικά, ευαισθητοποιούνται οικολογικά και την αγαπούν.

Βέβαια, ένα από τα θεμελιώδη βήματα για την κοινωνικοποίηση του παιδιού είναι η εξερεύνηση, η αντίληψη και η κατανόηση του χώρου μέσα στον οποίο εισέρχεται, κινείται, δρα και γενικά ζει. Οι μαθητές, λοιπόν, στο αναγνωστικό *Τα Ψηλά Βουνά*, έπειτα από παρότρυνση του δασκάλου τους, αποφασίζουν να εξερευνήσουν έναν άγνωστο μέχρι στιγμής για αυτούς κόσμο, αυτόν του βουνού. Αντίστοιχα, στο διήγημα του Παπαντωνίου *Ο μετανάστης* ο μικρός πρωταγωνιστής Γιάννης προσπαθεί να ξεφύγει από την αυστηρή επιτήρηση της γιαγιάς του και να εξερευνήσει τη μεγάλη πόλη, όπου βρίσκεται: «Πήγαινε στον νέο κόσμο! Η γιαγιά του τον είχε φέρει σ' έναν κήπο, που ο Γιάννης, χωρίς καθόλου να ξέρει την πολιτική του ιστορία, τον βρήκε κήπο θλιβερό και κουτό. [...] Ο Γιάννης προχώρησε σιγά, βγήκε απ' τον κήπο κι από εκεί και πέρα έκαμε φτερά. Πάει στον μεγάλο κόσμο ... Μα μόλις έφτασε στην οδό Σταδίου κι είδε πολλούς ανθρώπους να περνούν κοντά του, να! σαν εδώ ίσα με κει, μόλις πρόφτασε να δει πως έχουν χρυσές καδένες κι ασημένια μπαστούνια, πριν ακόμα καλοκοιτάξει πόσο γρήγορα οι ρόδες κυλούσαν και πως τα τζάμια είχαν ένα σωρό κουτιά με ζωγραφιές [...].» (Παπαντωνίου, 1927:83 - 86).

6.9 Θρησκεία

Είναι κοινός τόπος ότι η ελληνική ζωή, σκέψη, έκφραση και κουλτούρα είναι συνυφασμένη με τη θρησκεία και πιο συγκεκριμένα με την Ορθόδοξη Χριστιανική θρησκεία. Το θρησκευτικό στοιχείο διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα των παιδιών και διαμορφώνει τη θρησκευτική τους συνείδηση. Μέσα από τα θρησκευτικά και θεολογικά διδάγματα οι μαθητές παραδειγματίζονται και υιοθετούν τρόπους και στάσεις ζωής και μεταλαμπαδεύονται σε αυτούς ηθικές αρχές και αξίες, όπως η αγάπη, η αλληλεγγύη, η φιλευσπλαχνία κ.α., κάτι που, ούτως ή άλλως, επιχειρείται εν γένει μέσα από το συγκεκριμένο έργο. Πέρα από το μάθημα των θρησκευτικών αυτό καθαυτό, ή ακόμη και από το μάθημα της λογοτεχνίας, η διαμόρφωση της θρησκευτικής ηθικής μπορεί να συντελεστεί και μέσα από το μάθημα της Γλώσσας ή μέσω των αναγνωστικών. Κάτι τέτοιο είναι εμφανές και στα *Ψηλά Βουνά*.

Στο πλαίσιο, λοιπόν, της κοινωνικής τους ζωής, στο οποίο εντάσσεται και η θρησκευτική ζωή, τα παιδιά επισκέπτονται ένα μοναστήρι, όπου παρακολουθούν και

συμμετέχουν στις ιερές ακολουθίες του εσπερινού, του απόδειπνου και της θείας λειτουργίας. Εκεί συναντούν τις πράες μορφές των μοναχών, γνωρίζουν εκ του σύνεγγυς τη μοναστική – ασκητική ζωή, επεξεργάζονται την αρχιτεκτονική, τη δομή και τη διακόσμηση του ναού και έρχονται σε επαφή με την ψαλτική τέχνη και τα ιερά κείμενα, που είναι γεμάτα διδακτικά μηνύματα ηθικής. Γενικά, υπάρχει σεβασμός απέναντι στη θρησκευτική λατρεία και την κατάνυξη που αυτή δημιουργεί. («71. Στο μοναστήρι» σ. 148, «72. Ο εσπερινός» σ. 150, «73. Το απόδειπνο σ. 152», «74. Η λειτουργία» σ. 153). Είναι φανερό με λίγα λόγια πως η στάση που έχουν τα παιδιά απέναντι στη θρησκεία είναι ίδια όπως και με την άποψη των γονέων (Κασσαβού, 2015:23).

Θα λέγαμε ότι το κομμάτι της θρησκείας είναι παρόν στις δημιουργίες του Ζαχαρία Παπαντωνίου. Στα *Ψηλά Βουνά* είναι αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής ζωής των νεαρών μαθητών που καλούνται να ανταποκριθούν και να συμμετέχουν σε αυτό: «Εκείνη τη στιγμή θαρρούσες πως τα εικονίσματα ακούνε χαρούμενα την ψαλμωδία. Ο Φάνης ένιωθε πως ψυχή του πετούσε μαζί με τα ελαφρά σύννεφα, που έβγαιναν από το θυμιατήρι... » (Παπαντωνίου, 1929: 153-154).

Αντίστοιχα, στο διήγημά του *Το άλογο* εμφανίζεται το κομμάτι της θρησκευτικής λατρείας μέσα από την προσευχή – συνομιλία με τον Θεό που έχει ο πατέρας: «Πέρασαν μπρος από κάποιο εικόνισμα του δρόμου. Ο γέρος έβγαλε την ψάθα του και σταυροκοπήθηκε μέσα στο σκοτάδι. Ήταν άρρωστος, σακατεμένος, όμως δε σταυροκοπήθηκε για τον εαυτό του.» (Παπαντωνίου, 1927: 199 - 211).

6.10 Φιλοπατρία – πατριδογνωσία

Την εποχή που γράφονται *Τα Ψηλά Βουνά* το ελληνικό κράτος χαράζει μια τέτοια εκπαιδευτική πολιτική η οποία, εκτός των άλλων, βασίζεται και στη γνωριμία των μαθητών με την πατρίδα τους με έμμεσο στόχο την αγάπη τους για αυτή. Η γνωριμία αυτή γίνεται μέσα από την εκμάθηση της γλώσσας, της ιστορίας (και κυρίως των ιστορικών επιτευγμάτων) και της γεωγραφίας, όλα αυτά σε άμεση σύνδεση με το ένδοξο ιστορικό παρελθόν της αρχαίας Ελλάδας.

Οι δημοτικιστές και ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου προτίμησαν, αντί να καλλιεργήσουν το δέος για το ένδοξο, αλλά οριστικά περασμένο, παρελθόν της Ελλάδας, να προτάξουν τη γνώση, και μέσω αυτής την αγάπη, για τη σύγχρονη Ελλάδα με όλες τις ομορφιές και ταυτόχρονα με όλα της τα προβλήματα.

Έτσι, έμμεσα επιτυγχάνεται η εθνική διαπαιδαγώγηση από την επαφή των

παιδιών με τη φύση, τις παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα, χωρίς εθνικιστικά κηρύγματα και χωρίς την καλλιέργεια μίσους για τους γειτονικούς λαούς. Η φύση που περιβάλλει τα παιδιά, δηλαδή η πατρίδα τους, ξεδιπλώνεται μπροστά στα μάτια τους σε όλες τις εκδοχές της: ήρεμη, άγρια, επικίνδυνη και, φυσικά, μεγαλοπρεπής. Ο θαυμασμός για το άγνωστο, μετατρέπεται σε περιέργεια για ανακάλυψη και γνώση η οποία, με τη σειρά της, γίνεται αγάπη για τη φύση – πατρίδα, δηλαδή φυσιολατρεία - φιλοπατρία.

Αξίζει να σημειωθεί πως ο υπέρμαχος του έργου Κωστής Παλαμάς, σε μια επαινετική κριτική του, αναφέρει: «Είναι κατήχηση πατριωτική βγαλμένη, γενικά, από τη γη μας με τα λουλούδια της και από το βουνό μας με τον ήλιο του, χωρίς το λογάρισμα' ακόμα της ιστορίας και το σάλπισμα της ρητορικής» (Παλαμάς, 1972:456).

6.11 Κοινωνικές ομάδες / τάξεις

Κάτι που αρκετά καλά έχει αντιληφθεί ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου και διαφαίνεται στα έργα του είναι η διάκριση των κοινωνικών τάξεων. Οι ήρωές του είτε προσπαθούν να μεταπηδήσουν σε μια άλλη, ανώτερη, κοινωνική τάξη είτε, απλώς, συνειδητοποιούν σε ποια ακριβώς τάξη βρίσκονται μέσα από κάποιο περιστατικό.

Έτσι, στα *Ψηλά Βουνά* ο Λάμπρος, το βοσκόπουλο, προσπαθεί υποσυνείδητα μέσω της μόρφωσης να εξέλθει από την κατάσταση της έλλειψης μόρφωσης, που του επιβάλλει η κοινωνική του θέση, γεγονός που το καταφέρνει χάρη στη βοήθεια των νεαρών μαθητών που εκπροσωπούν τη μορφωμένη αστική τάξη. Στο διήγημα του Παπαντωνίου *Το άλογο* ο γιος του πρωταγωνιστή μέσα από την αδιαφορία του απέναντι στη δουλειά του πατέρα του, την οποία δεν επιθυμεί να κληρονομήσει, αλλά ούτε και να περιοριστεί στο πλαίσιο του εργατικού κόσμου, επιθυμεί να μεταπηδήσει σε άλλη κοινωνική τάξη. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και στο διήγημα *Η πέτρα του Γριβοδήμου* στο οποίο οι γιοι ενός ευκατάστατου αγρότη αρνούνται τη συνέχιση της οικογενειακής εργασίας και, αντ' αυτού, εγκαταλείπουν τα εγκόσμια και ακολουθούν μια άλλη κοινωνική ζωή, αυτή των μοναχών. Τέλος, η τυχαία συνάντηση που είχαν δυο παλιοί φίλοι στο διήγημα *Το λαμπρό αμάξι* τους κάνει να συνειδητοποιήσουν σε ποια κοινωνική τάξη κατέληξαν να βρίσκονται μετά από χρόνια: «Δύο κόσμοι! Έσφιγγαν ακόμα τα χέρια, όταν είπαν καθένας την κατάστασή του... και τ' άφηκαν με δυσπιστία. Ένωσαν πως ανάμεσά τους είναι τα πράγματα. Ωστόσο, ο πλούσιος έκανε ένα ευγενικό κίνημα.» (Παπαντωνίου, 1927:95 - 107).

Γενικότερα, μέσα από το κείμενο προβάλλονται οι αξίες της φυσιολατρίας και της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, της κοινοτικής συνεργασίας, της φιλομάθειας και της μόρφωσης, ενώ καταδικάζονται το μεθύσι, η διχόνοια ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας, η καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος και παράλληλα περιγράφονται με ιλαρότητα οι συνέπειες της λαιμαργίας ενώ ο γενικότερος σκοπός αυτού του βιβλίου είναι να αναπτύξει το αίσθημα ευθύνης και της κοινοτικής αλληλεγγύης και να διαλύσει τις προλήψεις για να είναι το πνεύμα ελεύθερο (Κασσαβού, 2015:46-47).

7. Οι αντιδράσεις και η πολεμική απέναντι στο αναγνωστικό

Τα Ψηλά Βουνά

Τα Ψηλά Βουνά είναι ένα λογοτεχνικό βιβλίο με χώρο δράσης τα βουνά της Ευρυτανίας και πρωταγωνιστές 25 μαθητές του *Ελληνικού Σχολείου*. Το βιβλίο εκδίδεται τον Δεκέμβριο του 1918 ως αναγνωστικό της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Έχει προηγηθεί η μεγάλη Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του Ελευθερίου Βενιζέλου το 1917 ως συμπλήρωμα των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων, που είχαν προηγηθεί το 1913. Βασική αρχή του νομοσχεδίου είναι η διευθέτηση του γλωσσικού ζητήματος, για το οποίο ο Βενιζέλος είναι απολύτως αποφασισμένος. Στην προσπάθεια αυτή εντάσσονται σπουδαίοι διανοούμενοι της εποχής (Δελμούζος, Γληνός και Τριανταφυλλίδης). Με το Ν.Δ. 2585/1917 καθιερώνεται η δημοτική γλώσσα σε όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου, με παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας στις δύο τελευταίες τάξεις.

Η γλωσσική και εκπαιδευτική πολιτική, που υπηρετούσε η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση φαίνεται από την επιλογή των *Ψηλών Βουνών* -μαζί με άλλα 12- ως αναγνωστικού της Γ' Δημοτικού, ενός βιβλίου γραμμένου σε δημοτική γλώσσα, μακριά από τη στριφνή καθαρεύουσα των προηγούμενων αναγνωστικών. Ένα βιβλίο, που απομακρύνεται από την ηθικολογία και τον δογματισμό, που ως τότε ήταν η συνήθης πρακτική, όσον αφορά το περιεχόμενο των αναγνωστικών, αφού χρησιμοποιεί πιο ανάλαφρη θεματολογία.

Η γλώσσα του κειμένου σκανδαλίζει εξ αρχής τους καθαρευουσιάνους, που αντιμετώπισαν την εξέλιξη αυτή ως εισβολή της «μαλλιαρής» (όρος που είχαν αποδώσει στη δημοτική γλώσσα οι υπέρμαχοι της καθαρεύουσας) στον πυρήνα του κράτους. Άλλωστε, μια αλλαγή εκπαιδευτικής πολιτικής συνδέεται απόλυτα με ένα τεράστιο πλέγμα άλλων ζητημάτων, όπως για παράδειγμα με την ευκολότερη πρόσβαση στην εκπαίδευση των αλλόγλωσσων πληθυσμών, που είχαν ενταχθεί στο ελληνικό κράτος, κάτι το οποίο εξυπηρετούσε η χρήση μιας απλής καθημερινής γλώσσας, σε αντίθεση με τη δύσκολη καθαρεύουσα, η οποία παρέμενε, βέβαια, στις μεγαλύτερες τάξεις. Πράγμα που δεν ήταν αρκετό.

Προκαλούνται, λοιπόν, αντιδράσεις σε μια περίοδο κατά την οποία ούτως ή άλλως οι μνήμες από τα γεγονότα των Ευαγγελικών (1901) και των Ορεσטיακών

(1903) είναι ακόμη φρέσκες. Το βιβλίο κατηγορείται για μολσεβικισμό και αντιπατριωτισμό, ενώ δίνεται έμφαση στην αναφορά της βλαχικής γλώσσας και κάποιων βλαχικών λέξεων (σχεδόν απαγορευμένων εκείνη την εποχή). Επίσης, το περιεχόμενό του αναγνωστικού, δεν στηρίζεται σε θεοκρατικές ερμηνείες του κόσμου. Αντ' αυτού τονίζεται η γνώση και η λογική (Διαμαντής, 2006:366). Για τον λόγο αυτό οι αναφορές στη θρησκεία είναι ελάχιστες και γίνονται από πρόσωπα που δεν βρίσκονται στο προσκήνιο της πλοκής. Κατηγορείται, λοιπόν, για έλλειψη θρησκευτικότητας, όπως τονίζει και ο γνωστός γλωσσολόγος και καθαρευουσιάνος Γ. Ν. Χατζηδάκης: «...περί των μεγάλων ιδανικών, της πατρίδος, της θρησκείας, ουδείς γίνεται λόγος ... και αυτό το μέγιστον και τιμαλφέστατον αγαθόν της φυλής ημών, λέγω την οικογενειακήν στοργήν, φαίνεται παραμελούμενον εν τω βιβλίω τούτω ... οὔτε πρωί οὔτε ἑσπέρας, οὔτε πρό τοῦ φαγητοῦ οὔτε μετ' αὐτό προσεύχονται, την Κυριακή «περί προσευχῆς, περί ἐκκλησίας οὔδεις λόγος» (Χατζηδάκης, 1920:50-51).

Στις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου του 1920, ο Βενιζέλος χάνει και, μάλιστα, αδυνατεί να εκλεγεί και βουλευτής. Η φιλομοναρχική αντιβενιζελική παράταξη, που ανέρχεται στην εξουσία δραστηριοποιείται άμεσα και θέτει ως μια από τις βασικότερες προτεραιότητές της την κατάργηση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, με το μένος να επικεντρώνεται στο έργο του Ζαχαρία Παπαντωνίου. Αμέσως διορίζεται μια επιτροπή έξι ατόμων για την εξέταση της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων, η οποία πολύ γρήγορα θα δραστηριοποιηθεί και θα προτείνει όχι μόνο την απόσυρση των αναγνωστικών, αλλά και την ποινική δίωξη όσων εμπνεύστηκαν και προώθησαν τη μεταρρύθμιση. Συγκεκριμένα η έκθεση της επιτροπής αναφέρει: «να καταδιωχθῶσι ποινικῶς οἱ υπαίτιοι τῶν πρὸς διαφθοράν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ παιδείας τελεσθέντων πραξικοπημάτων» (Χατζηδάκης, 1920:50-51).

Η ειδική αυτή επιτροπή υπερσυντηρητικών αντιβενιζελικών διανοούμενων κατηγορήσε, τελικά, το έργο αυτό για αθεΐα με τη δικαιολογία ότι απουσίαζαν τα θρησκευτικά στοιχεία και ότι ήταν έργο των «μαλλιαρών» (έτσι αποκαλούσαν χλευαστικά τους δημοτικιστές οι πολέμοί τους) και το απέσυρε από αναγνωστικό το 1920. Στην έκθεση της επιτροπής αναφερόταν τα εξής: «και της Θρησκείας το όνομα είναι από του βιβλίου τούτου αποκεκλεισμένον. Και η Θρησκεία έχει καταργηθή. Και μόνον περί του ιερέως του χωρίου δεν γίνεται λόγος» (Έκθεσις Επιτροπείας της διορισθείσης εξέτασης της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων, 1920:64-65) καθώς και: «να εκβληθῶσι καὶ να καώσι ὡς ἐργα ψεύδους καὶ κακοβούλου προθέσεως» (Έκθεσις Επιτροπείας της διορισθείσης εξέτασης της

γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων, 1920: 157). Το βιβλίο, επίσης, έπασχε, κατά τα μέτρα της Επιτροπείας, από «*επιτηδευμένην ατημελησίαν του λόγου και προπετή καταφρόνησιν του συνήθους τρόπου της εκφράσεως*» (Εκθεσις Επιτροπείας της διορισθείσης εξέτασης της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων, 1920). Επιπλέον, ο Ανδρέας Σκιάς, καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, κλασικός φιλόλογος και μέλος της Επιτροπείας, θεώρησε ότι στη γραφή του Παπαντωνίου συναντά κανείς «*βδελυράς και βωμολόχους αστειότητας, οποίας ασμένως μεταχειρίζονται οι μόρτηδες, οι χασισοπόται, οι λωποδύται και εν γένει οι φαυλόβιοι*» (Εκθεσις Επιτροπείας της διορισθείσης εξέτασης της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων, 1920).

Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης δίνει μια μαχητική απάντηση μέσα από το έργο του *Πριν καούν*, ένα κείμενο που απευθύνεται στους εκπαιδευτικούς που πρόλαβαν σε αυτά τα λίγα χρόνια να διδάξουν στο πλαίσιο του νέου προγράμματος. Το κείμενο αυτό λειτουργεί και ως απάντηση στις σφοδρές αντιδράσεις τονίζοντας ότι οι μαθητές «θα ξανακυλήσουν στα παλιά αναγνωστικά και θα σιγοχάσουν τη διαύγεια της σκέψης τους, την ευκολία να εκφράζονται και τη χαρά να μαθαίνουν, όσο μένετε (σ.σ. οι εκπαιδευτικοί) καταδικασμένοι -αυτοκαταδικασμένοι- να τους μιλήτε σε μιαν άλλη γλώσσα και να τους διορθώνετε και να τους χαλνάτε τη δική τους» (Εκθεσις Επιτροπείας της διορισθείσης εξέτασης της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων, 1920).

Η διδασκαλία του βιβλίου διακόπτεται, επομένως, το 1921, ενώ το 1923 το επαναφέρει η νέα κυβέρνηση Βενιζέλου στη Μέση Εκπαίδευση και διδάσκεται για έξι χρόνια. Το 1933, όταν στην εξουσία ανεβαίνει το Λαϊκό κόμμα, εκδίδεται ο νόμος «Περί Διδακτικών Βιβλίων» (5911/ΦΕΚ 35Α/18.11.1933) και ακολουθεί στις 10 Ιανουαρίου η προκήρυξη «Περί του τρόπου συντάξεως των Αναγνωστικών βιβλίων του δημοτικού σχολείου». Η προκήρυξη αυτή δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο εθνικό και θρησκευτικό στοιχείο και προβλέπει αλλαγές και στον τομέα της γλώσσας. Για την ακρίβεια, σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. Δ', καθοριζόταν η «κοινή δημοτική» ως η γλώσσα διδασκαλίας στις τέσσερις πρώτες τάξεις και η «απλή καθαρεύουσα» ως η γλώσσα διδασκαλίας στις άλλες δύο μεγαλύτερες. Οι συντάκτες της προκήρυξης, καθώς φαίνεται, απέβλεπαν στο να λειτουργήσει η «κοινή δημοτική» των τεσσάρων πρώτων τάξεων ως προθάλαμος για την πληρέστερη κατανόηση της «απλής καθαρεύουσας» των δύο τελευταίων τάξεων του δημοτικού και στη συνέχεια του Γυμνασίου.

Για να μπορέσει ο Παπαντωνίου να εξασφαλίσει την έγκριση της επιτροπής

δέχεται, αρχικά, τις επεμβάσεις στο κομμάτι της γλώσσας δηλώνοντας εγγράφως με ένθετο φύλλο στην πρώτη σελίδα του αναγνωστικού, που εκδόθηκε το 1933, ότι «*Εν περιπτώσει εγκρίσεως του παρόντος βιβλίου δηλώ ότι θα διορθώσω το τυπογραφικόν και φθογγολογικόν συμφώνως με τας υποδείξεις της επιτροπής των Κριτών*» (Παπαντωνίου, 1933). Εκτός αυτού, ο Παπαντωνίου έκανε και δύο συμπληρώσεις, επικολλώντας στο βιβλίο δύο δακτυλογραφημένα κείμενα. Το πρώτο στη σελίδα 17 (Παπαντωνίου, 1933:17) και το δεύτερο στη σελίδα 42 (Παπαντωνίου, 1933: 42). Και τα δύο αυτά συμπληρωματικά κείμενα έχουν να κάνουν με το θρησκευτικό σκέλος, μιας και ο Παπαντωνίου προσπαθούσε να προσαρμόσει το περιεχόμενο του βιβλίου του στις νέες επιταγές της εποχής, που ταυτίζονται με τις αντιλήψεις της επιτροπείας, που το 1921 το είχε αποσύρει (Ευθυμίου, 2020:108) Στα κείμενα που προστέθηκαν προβάλλεται η θαυματουργική επέμβαση του Θεού (Παπαντωνίου Ζ., 1933:17) και η λεπτομερής περιγραφή του εσωτερικού μιας εκκλησίας (Παπαντωνίου, 1933:42). Επεμβάσεις στο κείμενο που να τονίζουν το εθνικό φρόνημα δεν έγιναν από την πλευρά του Παπαντωνίου, πιθανόν επειδή ο συγγραφέας θεωρούσε ότι πληροί τις προϋποθέσεις που έθετε η προκήρυξη. Οι διορθώσεις αυτές έγιναν, μόνο και μόνο για να λάβει ο Παπαντωνίου την έγκριση της επιτροπείας και για αυτόν τον λόγο δεν συμπεριλήφθηκαν στις πολλές εξωσχολικές εκδόσεις που ακολούθησαν (Ευθυμίου, 2020:108).

Ωστόσο, η προσπάθεια αυτή του Παπαντωνίου απέτυχε, καθώς το αναγνωστικό του απορρίφθηκε από την επιτροπή, η οποία έκρινε τις διορθώσεις του ανεπαρκείς (Ευθυμίου, 2020:108). Επέστρεψε ως διδακτέα ύλη το 1965, όταν ήταν Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας ο προοδευτικός Ε. Παπανούτσος, αλλά και το 1975, ως αναγνωστικό της Γ΄ τάξης του Δημοτικού. Όπως είναι κατανοητό, η επαναφορά του βιβλίου συνδέεται με τις σημαντικότερες προσπάθειες εκσυγχρονισμού του εκπαιδευτικού συστήματος, προσπάθειες οι οποίες μέχρι την επίλυση του Γλωσσικού Ζητήματος αφορούσαν και την ίδια τη γλώσσα της εκπαίδευσης.

Παρόλο που το βιβλίο αυτό πολεμήθηκε έντονα ως αναγνωστικό, είχε και εξακολουθεί να έχει τεράστια απήχηση ως βιβλίο παιδικής και εφηβικής λογοτεχνίας.

8. Συγκριτική μελέτη αναγνωστικών του δημοτικού

Τα Ψηλά Βουνά αποτελούν ένα λογοτεχνικό κείμενο, γραμμένο στη δημοτική, το οποίο περιλαμβάνει απλές περιγραφές και επιδιώκει να ταυτιστεί με το πρότυπο της σύγχρονης εκπαίδευσης, μεταδίδοντας στους μαθητές γνώσεις και ενθουσιασμό (Χατζησταυρινού-Εξαρχάκου, 1992:86). Η λογοτεχνική αξία, άλλωστε, του συγκεκριμένου σχολικού εγχειριδίου επαινέθηκε και από τον μεγάλο μας ποιητή Κωστή Παλαμά, ενώ αποτέλεσε το επιστέγασμα της προσφοράς του Ζαχαρία Παπαντωνίου στην παιδική λογοτεχνία (Μαλαφάντης, 1992: 89). Το βιβλίο χωρίζεται σε σύντομα κεφάλαια, τα οποία διακατέχονται από μεταφορές και παρομοιώσεις, ενώ, ταυτόχρονα, στην αφήγηση ενσωματώνεται και ο διάλογος, προσφέροντας μεγαλύτερη ζωντάνια και κάνοντας πιο παραστατικές τις περιγραφές.

Το ύφος του βιβλίου είναι λιτό, χωρίς πομπώδεις εκφράσεις και εκφράζει την κοινή γλώσσα που ομιλούνταν κατά την περίοδο εκείνη. Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου κατηγορήθηκε ότι στο έργο αυτό δεν προβάλλει τις αξίες της θρησκείας και της πατρίδας, ωστόσο οι κατηγορίες αυτές βασίζονταν αποκλειστικά στον φανατισμό όσων αντιμάχονταν την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Έτσι, αν και το αναγνωστικό ρίχτηκε στην πυρά, η συμβολή του στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση παραμένει αδιαμφισβήτητη.

Αντίστοιχα, *Το αλφαβητάρι με τον Ήλιο* αποτελεί το δεύτερο αλφαβητάρι και θεωρείται σταθμός στην ιστορία της σχολικής εκπαίδευσης, καθώς βασίζεται σε σύγχρονες εκπαιδευτικές αξίες. Το συγκεκριμένο βιβλίο είναι γραμμένο στη δημοτική και έχει ζωντανό λόγο, ενώ βασίζεται στη σταδιακή εκμάθηση των γλωσσικών στοιχείων. Το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου αναφέρεται στο επιφώνημα Α!, το οποίο υποδηλώνει τον εντυπωσιασμό των μαθητών που βλέπουν την ανατολή του ηλίου.

Το αλφαβητάρι με τον Ήλιο προβάλλει τον βίο της οικογένειας Καλομοίρη, η οποία περιλαμβάνει τη μητέρα, τον πατέρα, τη γιαγιά και τα τρία παιδιά. Η αφήγηση εκτείνεται σε διάστημα ενός έτους και περιλαμβάνει περιστατικά που λαμβάνουν χώρα και στις τέσσερις εποχές. Πρόκειται για μία μικροαστική οικογένεια, γεγονός που ταυτίζονταν με το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών, οι οποίοι μπορούσαν να αναγνωρίσουν σκηνές από την καθημερινότητά τους και να αισθανθούν ότι έχουν κοινά στοιχεία με τους ήρωες. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι ήρωες δεν

εξιδανικεύονται, αλλά παρουσιάζονται κάποιες φορές ζωηροί και παιγνιώδεις.

Κάτω από τις συνθήκες αυτές, με απλό και παραστατικό τρόπο, προβάλλονται αρχές και αξίες, όπως η ειλικρίνεια και η σημασία της οικογένειας, ενώ παράλληλα ενισχύεται το θρησκευτικό συναίσθημα. Αυτό εκδόθηκε το 1917 από τον Εκπαιδευτικό Όμιλο και αποτελεί το επιστέγασμα της συνεργασίας των σπουδαιών παιδαγωγών Δελμούζου και Ανδρεάδη, των λογοτεχνών Νιρβάνα και Παπαντωνίου και του γλωσσολόγου Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Τα κείμενα εμπλουτίζονται με τραγούδια και αστεία, ενώ η προσεγμένη εικονογράφηση του Μαλέα ενίσχυσε την επιτυχία του. Το *αλφαβητάρι με τον Ήλιο* θεωρείται σημείο αναφοράς για τα σχολικά εγχειρίδια που ακολούθησαν. Ωστόσο, όπως συνέβη και με *Τα Ψηλά Βουνά* του Ζαχαρία Παπαντωνίου βρέθηκε στη δίνη της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και αποτέλεσε αποδέκτη αυστηρότατης κριτικής, ιδιαίτερα όσον αφορά στο γλωσσικό ζήτημα, με αποτέλεσμα να ριχτεί και αυτό στην πυρά.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης, το αναγνωστικό *Η χαρά*, το οποίο γράφτηκε την ίδια περίοδο από τον εκπαιδευτικό Ιορδάνη Ιορδανίδη. Στο συγκεκριμένο αναγνωστικό δεν εντοπίζονται αναφορές σε θρησκευτικά ή εθνικά ζητήματα, πέρα από κάποιες περιορισμένες αναφορές στον Θεό, συμπεριλαμβανομένου ενός ποιήματος για τον Άγιο Βασίλη, στο οποίο δίδεται έμφαση στα μυθολογικά του γνωρίσματα. Ο συγγραφέας αυτού του εγχειριδίου εστιάζει στις προσωπικές του απόψεις και στερεότυπα, ενώ ιδεολογικά ο Ιορδανίδης βρίσκεται στον αντίποδα των πεποιθήσεων του Παπαντωνίου.

Ο Ιορδανίδης γεννήθηκε στην Προποντίδα της Μικράς Ασίας, το 1878 και σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη και κατόπιν στη Γερμανία, παιδαγωγικά. Ξεκίνησε την επαγγελματική του πορεία ως διδάσκαλος σε κοινοτικό σχολείο, αλλά απολύθηκε καθώς κατηγορήθηκε ότι ήταν άθεος. Το 1917, πήγε στην Κύπρο και εργάστηκε στο ιεροδιδασκαλείο, ενώ παράλληλα πρωτοστάτησε στην δημιουργία μιας ομάδας παιδαγωγών με αριστερές πεποιθήσεις, τον «Πυρσό».

Έπειτα από μία σύντομη περίοδο, κατά την οποία επέστρεψε στην Αίγυπτο, κατέληξε στην Ελλάδα και διορίστηκε δάσκαλος στο Μαράσλειο. Το πολιτικό του παρελθόν αποτέλεσε την αιτία για την οποία απορρίφθηκε το αναγνωστικό που συνέταξε για την Β' τάξη του Δημοτικού. Το αναγνωστικό *Η χαρά*, ωστόσο, εγκρίθηκε, καθώς η υποβολή του έγινε με το ψευδώνυμο Π. Χαρίσης, το 1927 και κυκλοφόρησε έως το 1931. Το κείμενο είναι αυθεντικό και διακρίνεται από έντονη

ζωντάνια, ενώ εκφράζει, κατά κύριο λόγο, τα βιώματα του συγγραφέα.

Ως προς τη γλώσσα γραφής υιοθετεί την χρήση μιας προσωπικής μορφής δημοτικής γλώσσας. Το 1932 συνέγραψε, επίσης, το αναγνωστικό το οποίο τιτλοφορείται *Ιστορίες και παραμύθια* και υπέγραψε με το ψευδώνυμο Β. Ν. Αγγελόπουλος. Σε αυτό το δεύτερο αναγνωστικό είναι εμφανέστερη η προβολή της εθνικής ταυτότητας, καθώς αρκετές ενότητες αντλούν έμπνευση από την μυθολογία, ενώ είναι εμφανέστερη και η θρησκευτική πτυχή μέσα από πιο πολλές αναφορές στον χριστιανισμό και τον Θεό, αλλά και την περιγραφή του μυστηρίου της βάπτισης.

Επιπρόσθετα, γίνεται αναφορά στον εορτασμό του Αϊ-Γιάννη, η οποία παρά τον λαογραφικό της χαρακτήρα, ταυτίζεται με την Ορθόδοξη χριστιανική παράδοση, ενώ συνοδεύεται από την ζωγραφιά μιας εκκλησίας. Σε αυτό, λοιπόν, το αναγνωστικό ο συγγραφέας παραμερίζει τα αυστηρά κομμουνιστικά πρότυπα, ενδεχομένως για να διασφαλίσει την κερδοφορία του βιβλίου, και ακολουθεί τις αρχές της εποχής. Γενικότερα, τα σχολικά εγχειρίδια που αξιοποιήθηκαν στη βασική εκπαίδευση κατά την περίοδο 1917 έως 1920 θεωρούνται φορέας μιας μεταρρυθμιστικής απόπειρας.

Σε αυτό το πλαίσιο, εντάσσεται και το αναγνωστικό της Δ' Τάξης του Δημοτικού με τίτλο *Η πατρίδα μας*, συγγραφείς του οποίου ήταν οι Ανδρέας Καρκαβίτσας και Ε. Παπαμιχαήλ (Βόλτης, 1997:184 - 186). Βασικό χαρακτηριστικό του συγκεκριμένου εγχειριδίου δεν είναι μόνο το γεγονός ότι έχει γραφτεί στη δημοτική γλώσσα, αλλά κυρίως ότι εκφράζει τη σύγχρονη εκπαιδευτική φιλοσοφία, η οποία θέτει στο επίκεντρο τον κόσμο του παιδιού και προβάλλει την ομαδικότητα. Το βιβλίο χωρίζεται σε δύο τμήματα, από τα οποία το πρώτο αφορά την αρχαία εποχή και περιλαμβάνει ένα ενιαίο κείμενο που τοποθετήθηκε χρονικά στην εποχή της εκστρατείας του Μεγάλου Αλεξάνδρου και ο βασικός ήρωας είναι ο Πρώας, ένας εκπαιδευτικός, που αφηγείται την ιστορία του, και το δεύτερο στη νέα εποχή.

Στο δεύτερο μέρος περιλαμβάνονται ένα σύνολο από αυτοτελείς ιστορίες με ποικίλη θεματολογία, όπως η αμπελουργία, η άνοιξη και ο κήπος. Με βάση αυτή τη νέα προσέγγιση, οι εκπαιδευόμενοι δεν λειτουργούν ως πειθήνια όργανα, αλλά δίνεται έμφαση στη βιωματική προσέγγιση, καθώς, αναλύοντας τις ιστορίες, οι μαθητές κατανοούν τη νέα άλλα και τη σύγχρονη εποχή, μέσα από τα βιώματα που περιγράφονται. Άλλωστε, οι ήρωες έχουν την ίδια ηλικία και προβάλλουν τις αρχές, τις αξίες και τα ιδανικά, χωρίς να υιοθετούν διδακτικό ύφος και να καταφεύγουν σε ηθικολογίες.

Επιπλέον, τα κείμενα σχετίζονται με θεματολογία από την καθημερινότητα, η οποία είναι οικεία για τα παιδιά αυτής της ηλικίας, με αποτέλεσμα να κρατούν αμείωτο το ενδιαφέρον τους. Η γλώσσα είναι απλή δημοτική, γεγονός το οποίο ευθύνεται, σε μεγάλο βαθμό, για την δριμεία κριτική που δέχτηκε (Καψάλης & Χαραλάμπους, 1995:221 - 223).

Τέλος, το αναγνωστικό *Οι τρεις φίλοι* της Γαλάτειας Καζαντζάκη, δημιουργήθηκε την ίδια περίοδο και απευθύνονταν σε μαθητές της Β' τάξης του Δημοτικού. Το βιβλίο αναφέρεται στις περιπέτειες του Παύλου, του Νίκου και της αδελφής του, Ανθούλας, οι οποίοι βρίσκονται σε ένα έρημο νησί, μετά από ένα ναυάγιο του πλοίου με το οποίο πραγματοποιούσαν ένα ταξίδι. Πρόκειται για τους μοναδικούς διασωθέντες και το εγχειρίδιο εστιάζει στις μεθόδους με τις οποίες οι τρεις φίλοι κατόρθωσαν να οργανώσουν την καθημερινότητά τους, χρησιμοποιώντας βασικά εφόδια, τα οποία βρήκαν στο πλοίο που είχε καταστραφεί, μέχρι να σωθούν και να επιστρέψουν στον τόπο τους (Δέλτα Π., 1997:169).

Το βιβλίο περιλαμβάνει μια σειρά από ιστορίες, οι οποίες λαμβάνουν χώρα κατά την περίοδο που διαμένουν στο νησί και περιγράφουν, ενδεικτικά, τις εξερευνήσεις τους, την διαδικασία για την αναζήτηση τροφής και τον τρόπο που άναψαν φωτιά, δίδοντας έμφαση στην ομαδικότητα, τον δυναμισμό, την εργατικότητα και την εφευρετικότητα τους. Και αυτό το βιβλίο είναι γραμμένο στη δημοτική γλώσσα και διακατέχεται από έντονη ζωντάνια, η οποία προσελκύει το ενδιαφέρον των εκπαιδευομένων. Η έντονη κριτική που δέχτηκε δεν περιορίζεται στη χρήση της δημοτικής, αλλά επεκτείνεται στο γεγονός ότι αντικατοπτρίζει τη σύγχρονη εκπαιδευτική φιλοσοφία, η οποία εστιάζει στην έλλειψη αυταρχισμού και επιδιώκει τη διαμόρφωση ελεύθερων πολιτών με ολοκληρωμένη προσωπικότητα.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η αγάπη για την πατρίδα και ο σεβασμός στην θρησκεία δεν αποτελούν αποτέλεσμα επιβολής, αλλά προκύπτουν από την συνειδητή κατανόηση και την αναγνώριση των αξιών που προβάλλουν. Γενικότερα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι τρία από τα αναγνωστικά της Γαλάτειας Καζαντζάκη, τα οποία έλαβαν έγκριση κατά το χρονικό διάστημα 1914 έως 1918 διαθέτουν κοινά χαρακτηριστικά, που σχετίζονται με την αφηγηματική δομή, σε αντιδιαστολή με το εγκυκλοπαιδικό σύστημα, το οποίο βασίζεται στην ύπαρξη αυτοτελών κειμένων. Τα εγχειρίδια αυτά είναι *Τα δύο βασιλοπούλα*, που απευθύνεται σε μαθητές της Γ' τάξης Δημοτικού, *Ο νέος γεωργός* για την Δ' τάξη και *Ο στρατιώτης* για την Ε' τάξη.

Η θεματολογία τους σχετίζεται με τον πόλεμο του 1897 και το όραμα της Μεγάλης Ιδέας. Αναλυτικότερα, το εγχειρίδιο *Τα δύο βασιλοπούλα* είναι επηρεασμένο από το διήγημα της Πηνελόπης Δέλτα *Παραμύθι χωρίς όνομα* και προβάλλει τη Βασιλεία ως πηγή σωτηρίας για τον λαό. Ο διάδοχος, λοιπόν, του θρόνου, ακολουθώντας τη συμβουλή του εκπαιδευτικού του, λαμβάνει την απόφαση να διασχίσει τη χώρα σαν απλός πολίτης, μαζί με την αδελφή του, προκειμένου να κατανοήσουν τα προβλήματα που υπάρχουν. Τα παιδιά βρίσκουν στέγη σε μία αγροικία στην ύπαιθρο και αρχίζουν να δουλεύουν, ώστε να αντιληφθούν την πραγματικότητα και να αναλάβουν δράση, επιστρέφοντας στο θρόνο τους.

Ο νέος γεωργός, που αποτελεί το αναγνωστικό της Δ' τάξης Δημοτικού, περιγράφει το ταξίδι του Φώτου στην ύπαιθρο, που αναζητά εργασία. Έπειτα από αρκετές περιπλανήσεις, καταλήγει στην οικία του αγροφύλακα, για τον οποίο εργάζεται ως μαθητευόμενος γεωργός, αποκτώντας γνώσεις και εμπειρίες, ενώ η επαφή με την κόρη του ενισχύει το μορφωτικό του επίπεδο, αφού είναι μαθήτρια και τον βοηθά να αποκτήσει γενικότερες γνώσεις. Αντίστοιχα, Ο στρατιώτης αποτελεί το αναγνωστικό της Ε' τάξης και αναφέρεται στην εθελοντική συμμετοχή του Πέτρου στους βαλκανικούς πολέμους, περιγράφοντας ιστορικά γεγονότα που αφορούν, κυρίως, την απελευθέρωση των εδαφών της Βόρειας Ελλάδας και την ένωση τους με την υπόλοιπη χώρα.

Και τα τρία βιβλία, επομένως, εστιάζουν στο θέμα της εθνικής ολοκλήρωσης και της ανασυγκρότησης της χώρας, ενώ στο πρώτο υπάρχουν, παράλληλα, αναφορές στη θρησκεία και την οικογένεια. Τα εγχειρίδια αυτά αντικατοπτρίζουν τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς που ορίζονται από το νομοθετικό πλαίσιο και, παρά το γεγονός ότι ο προσεγμένος λόγος και ο περιπετειώδης χαρακτήρας ενισχύει το λογοτεχνικό ύφος, η παιδαγωγική οπτική υπερκαλύπτει τα χαρακτηριστικά του συγγραφέα, υπονομεύοντας τη λογοτεχνικότητά τους, η οποία αποδυναμώνεται από τους μακροσκελείς μονολόγους και το διδακτικό ύφος.

Τα δεδομένα που προκύπτουν από τη συγκριτική μελέτη του εγχειριδίου *Τα Ψηλά Βουνά* με όσα προηγουμένως αναφέρθηκαν συνοψίζονται στους παρακάτω δύο άξονες. Ο πρώτος άξονας έχει να κάνει με το γεγονός ότι τα σχολικά αναγνωστικά της εποχής εκείνης αναφέρονται στο σύνολό τους -με εξαίρεση *Τα Ψηλά Βουνά*- σε ιστορικά γεγονότα, πολλά και σημαντικά από τα οποία, όμως, αποκρύπτονται, όπως για παράδειγμα η πρόσφατη για την εποχή Μικρασιατική Καταστροφή. Επίσης, φαίνεται να λείπει η αντικειμενική παρουσίαση των ιστορικών αυτών γεγονότων,

καθώς στόχος των συντακτών είναι η εξιδανικευμένη προβολή της πατρίδας και των ηρώων της σε βάθος χρόνων αλλά και η εμφύσηση στους μαθητές της πεποίθησης ότι η Ελλάδα είναι ξεχωριστή εξαιτίας της ιστορίας της, κυρίως της πολεμικής, εγείροντας έτσι αισθήματα θαυμασμού και υπερηφάνειας αγγίζοντας τα όρια του εθνικισμού. Ο δεύτερος άξονας πορεύεται παράλληλα με τον πρώτο, καθώς μαζί με την οικοδόμηση της εθνικής ταυτότητας επιδιώκεται μέσα από τα εγχειρίδια της εποχής -με εξαίρεση και πάλι *Τα Ψηλά Βουνά*- και η οικοδόμηση της θρησκευτικής ταυτότητας. Υπάρχει διαρκής παρουσία και αναφορά της Χριστιανοσύνης και των θρησκευτικών συμβόλων (καμπάνα, σταυρός, προσευχή, ιερατείο), υπερτερεί η θεοκρατική ερμηνεία του κόσμου και οι ήρωες παρουσιάζονται να συμμετέχουν σύσσωμα στις θρησκευτικές τελετές. Στόχος είναι η υποβολή στους μαθητές της αντίληψης πως η θρησκεία είναι παρούσα και συνδεδεμένη με κάθε τομέα της ζωής (οικογένεια, σχολείο, κοινωνική ζωή).

Τα Ψηλά Βουνά, όπως αναφέρθηκε διεξοδικά και σε προηγούμενο κεφάλαιο προβάλλουν την αξία της φιλοπατρίας (και όχι του εθνικισμού) και της πατριδογνωσίας και επιτυγχάνουν την εθνική διαπαιδαγώγηση μέσα από την επαφή των παιδιών με τη φύση, τα ήθη και τα έθιμα του τόπου, απομακρυσμένα από διδακτισμούς και εθνικιστικές εξάρσεις. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τη θρησκεία, που τα παιδιά έμμεσα και διακριτικά μέσα από τα θεολογικά κείμενα διδάσκονται αρετές και αξίες, όπως η αγάπη, ο αλληλοσεβασμός, η αλληλοβοήθεια, η ηθική κ.α. Ο ευφυής χειρισμός αυτών των λεπτών ζητημάτων από τον Παπαντωνίου, εκτός των άλλων, προκάλεσε την πολεμική εναντίον του και εναντίον του έργου του.

9. Το αναγνωστικό *Τα Ψηλά Βουνά* του Ζαχαρία Παπαντωνίου και η διαχρονική του αξία

Το εγχειρίδιο *Τα Ψηλά Βουνά* γράφτηκε στη δημοτική και υιοθέτησε μία πιο χαλαρή θεματολογία, σε αντιδιαστολή με τον δογματισμό των προηγούμενων αναγνωστικών (Μελάς Δ., Αβαγιανός Α., Σακελλαρίου Χ και Χωρεάνθης Κ., 1989:13). Το βιβλίο χρησιμοποιήθηκε ως αναγνωστικό έως το 1921, επανήλθε το 1923 και το 1934 απορρίφθηκε. Ο Ευάγγελος Παπανούτσος επανάφερε τη διδασκαλία του το 1965, όταν ανέλαβε τη θέση του Γενικού Γραμματέα στο υπουργείο Παιδείας και το 1975 αποτέλεσε σχολικό εγχειρίδιο της Γ' τάξης Δημοτικού.

Η πορεία αυτή αποδεικνύει τη σύνδεσή του με τις απόπειρες για να εκσυγχρονιστεί το παιδαγωγικό σύστημα στη χώρα μας και, παρά το γεγονός ότι επρόκειτο για ένα παιδικό βιβλίο χωρίς καμία πολιτική αναφορά, αποτέλεσε ριζοσπαστικό έργο και προκάλεσε έντονες εντάσεις ανάμεσα σε προοδευτικούς και συντηρητικούς (Γιάκος, 1979: 26-29). Πρόκειται για ένα προοδευτικό εγχείρημα, η ιστορία του οποίου είναι απόλυτα συνυφασμένη με αυτή του παιδαγωγικού συστήματος στη χώρα μας (Σωτηρίου, 1930:135 - 140). *Τα Ψηλά Βουνά*, μέσα από την αφήγηση της ιστορίας των 25 μαθητών, αποτελούν ύμνο στην αλληλεγγύη, την ομαδικότητα και τον σεβασμό στους άλλους, χωρίς να υιοθετούν διδακτικό ή ηθικοπλαστικό ύφος.

Ωστόσο, το βιβλίο αυτό είναι εμποτισμένο από νέο πνεύμα. Η ιδεολογία γίνεται αστική, καινούρια, παιδαγωγική, προοδευτική, αντιαυταρχική, έμμεση, χωρίς ηθικολογία, χωρίς διδακτισμό, χωρίς εντολές και αφορισμούς, χωρίς θεοκρατική ερμηνεία του κόσμου (Χατζηστεφανίδης, 1990:280). Οι ήρωες του βιβλίου έρχονται σε επαφή με τη φύση και δημιουργούν μία μικρογραφία της κοινωνίας, γνωρίζοντας άλλους ανθρώπους και μαθαίνοντας να αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες της καθημερινότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, οι μαθητές μαθαίνουν να συνεργάζονται, αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες και αποκτούν νέες εμπειρίες. Υιοθετώντας ένα προοδευτικό πνεύμα, το αναγνωστικό αυτό αντανakλά μία νέα παιδαγωγική φιλοσοφία, η οποία επιδιώκει την ηθική διάπλαση των παιδιών μέσα από το παράδειγμα και όχι μέσω της υποβολής αυστηρών κανόνων (Χατζηδάκις, 1920:50 - 51).

Το ύφος του κειμένου είναι φυσικό, άμεσο, παραστατικό και ζωντανό. Οι περιγραφές και, κυρίως, οι περιγραφές της φύσης είναι γλαφυρές, ρεαλιστικές και πολλές φορές λυρικές. Τα απρόσμενα περιστατικά που αναδύονται εξάπτουν τη δημιουργική φαντασία των μικρών αναγνωστών. Οι μαθητές – αναγνώστες μπαίνουν στη θέση των μικρών ηρώων και αναπλάθουν στην ψυχή τους τα συναισθήματα που αυτοί νιώθουν κατά τη διάρκεια της δράσης και των περιπετειών τους. Η απόλαυση της φύσης, που διατρέχει το κείμενο, η αγωνία από την επίθεση του σκύλου και από την εξαφάνιση του Φάνη, η έκπληξη του μικρού Βλαχόπουλου όταν συνειδητοποιεί ότι σκορπίστηκε το κοπάδι του και πλήθος άλλων συναισθημάτων εξάπτονται κατά την ανάγνωση, εντείνονται και εντέλει εξαγνίζονται.

Συχνά προσωποποιούνται τα ζώα και σε κάποια κεφάλαια παίρνουν τη θέση κεντρικών ηρώων. Επομένως, η ευφάνταστη αφήγηση σε συνδυασμό με τη γλώσσα και τις γλαφυρές περιγραφές διαχρονικά ενεργοποιεί τη μαθησιακή ετοιμότητα των μαθητών και καλλιεργεί τις γλωσσικές τους δεξιότητες.

Τα ποιήματα που χρησιμοποιήθηκαν στο αναγνωστικό, αυτά τα εξαιρετικά δείγματα παιδικής ποίησης, παραμένουν μέσα στα χρόνια αγαπημένα στα παιδιά και συνέβαλαν καθοριστικά στην προώθηση αλλά και την ανανέωση της παιδικής ποίησης στην Ελλάδα.

Κάτι που, επιπλέον, αποτιμάται στην τελική διαχρονική αξία του έργου αυτού είναι το χιούμορ. Η χρήση του είναι εμφανής τόσο στην αφήγηση -είτε σε διάσπαρτα σημεία είτε και στο εύρος ενός κεφαλαίου- όσο και στα ποιήματα. Το χιούμορ εμπλουτίζει το κείμενο με νέα επίπεδα ύφους, εισάγει νέες γλωσσικές επιλογές και, μέσω της παιγνιώδους διάστασης που δημιουργεί, διευκολύνει τη διδακτική διαδικασία της γλωσσικής μάθησης. Η αδιάκοπη, επομένως, χρήση του χιούμορ στην τάξη από την εποχή της συγγραφής του βιβλίου αυτού έως σήμερα, το καθιστά ένα πρωτοπόρο και διαχρονικό εγχειρίδιο διδασκαλίας.

Έχοντας, λοιπόν, ολοκληρώσει ο μαθητής, οποιαδήποτε χρονική περίοδο από τη συγγραφή του έργου έως σήμερα, την ανάγνωσή του έχει γνωρίσει το πρότυπο της ενεργητικής μάθησης και αυτενέργειας. Η αφήγηση εμπνέει αισιόδοξα μηνύματα και καλλιεργεί υψηλές προσδοκίες για τη δυνατότητα μάθησης με τα αποτελέσματα στις επιδόσεις των μαθητών να είναι αυταπόδεικτα και, σαφώς, διαχρονικά.

Πρόκειται, λοιπόν, για το πιο διαχρονικό και εμβληματικό βιβλίο στην ιστορία του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος του 20ού και 21ου αιώνα. Απόδειξη ότι μετά την πρώτη κυκλοφορία του, το 1974, χρησιμοποιήθηκε και πάλι για μικρό

διάστημα στη διδακτική πρακτική. Η κίνηση αυτή, αμέσως μετά την πτώση της δικτατορίας, υπογραμμίζει και τη σημειολογική αξία του βιβλίου ως συμβόλου της αλλαγής και του προοδευτισμού στην εκπαίδευση. *Τα Ψηλά Βουνά* μπορεί να μοιάζουν σήμερα -ακριβώς λόγω της επικράτησης των ιδεών της Μεταπολίτευσης- ένα παντελώς ασφαλές και αποπολιτικοποιημένο έργο, εμποτισμένο με μια παιδική αφέλεια, ωστόσο, τον καιρό που εκδόθηκε για πρώτη φορά, αποτέλεσε ένα έργο πραγματικά ριζοσπαστικό. Χαρακτηριστικό, άλλωστε, είναι ότι το βιβλίο επαινέθηκε από τους σπουδαίους συγγραφείς Κωστή Παλαμά και Γρηγόριο Ξενόπουλο για την παιδαγωγική και λογοτεχνική του αξία, τη ζωντανή δημοτική γλώσσα και την τυπογραφική του καλαισθησία.

Σήμερα *Τα Ψηλά Βουνά* είναι η πρώτη επιλογή στα προγράμματα φιλιαναγνωσίας. Όμως, το Αναγνωστικό αυτό είχε αγαπηθεί πάρα πολύ από τα παιδιά. Υπάρχουν μαρτυρίες ότι στα μικρά σχολεία, που διδάσκονταν όλες οι τάξεις μαζί, όταν η Γ' τάξη είχε «Ανάγνωση», σταματούσαν όλοι οι άλλοι κάθε δραστηριότητα, για να ακούσουν τη συνέχεια. Ξεκάθαρα, λοιπόν, ο Παπαντωνίου απευθύνεται στα παιδιά όλων των εποχών.

10. Συμπεράσματα

Τα Ψηλά Βουνά μπορούν να χαρακτηριστούν ως το πλέον εμβληματικό σχολικό εγχειρίδιο του παιδαγωγικού συστήματος της χώρας μας, καθώς ταυτίστηκε με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της κυβέρνησης Βενιζέλου και το γλωσσικό ζήτημα των αρχών του προηγούμενου αιώνα. Το βιβλίο αφηγείται τις περιπέτειες 25 μαθητών, το καλοκαίρι, σε ένα χωριό του Νομού Ευρυτανίας και ο μόνος ενήλικας που αναφέρεται είναι ο κύριος Στέφανος, ο οποίος έχει την ευθύνη για την εποπτεία τους. Το συγκεκριμένο σχολικό εγχειρίδιο, του οποίου η έκδοση πραγματοποιήθηκε στα τέλη του 1918, δέχθηκε ποικιλίες κριτικές και κατηγορήθηκε με σφοδρότητα, καθώς αποτέλεσε σύμβολο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917.

Κάτω από αυτές της συνθήκες, *Τα Ψηλά Βουνά* αποτελούν ένα ανάγνωσμα το οποίο πολεμήθηκε αλλά και επαινήθηκε έντονα, καθώς βρέθηκε στη δίνη μιας έντονα δικαστικής περιόδου που χαρακτηρίστηκε από την παλινδρόμηση ανάμεσα στην συντηρητική και την προοδευτική οπτική. Γενικότερα, το βιβλίο καθιερώθηκε μετά την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1917 από την Κυβέρνηση Βενιζέλου και αυτό φαίνεται πως ήταν απόρροια της μεταστροφής η οποία ξεκίνησε να πραγματοποιείται μετά την αναθεώρηση του Ελληνικού Συντάγματος, το 1911. Το συγκεκριμένο αναγνωστικό, λοιπόν, αποτελεί ένα έργο το οποίο κατέχει σημαντικό ρόλο στην παιδική λογοτεχνία και συνέβαλε στην εξέλιξη της ελληνικής εκπαίδευσης, εκφράζοντας τις ανησυχίες και τις εμπειρίες της μικροαστικής κοινωνίας, η οποία παραμένει στενά συνδεδεμένη με τον πρωτογενή τομέα και πιο συγκεκριμένα με τις γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες.

Γενικά, *Τα Ψηλά Βουνά* του Ζαχαρία Παπαντωνίου διακρίνονται για το κοινωνικό συναίσθημα και η διαχρονικότητα του έργου αποδεικνύεται έμπρακτα, καθώς έπειτα από αρκετά χρόνια, το 1965 εμφανίστηκε και πάλι στο ελληνικό σχολείο. Στα 79 κεφάλαια του βιβλίου, οι 25 ήρωες ζουν στη φύση, αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες της καθημερινότητας και, με απλό και κατανοητό τρόπο, αποκτούν βιώματα και εμπειρίες. Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για ένα αναγνωστικό, το οποίο αγαπήθηκε, τόσο από τους γονείς όσο και από τους εκπαιδευτικούς, καθώς προάγει στις αρχές της ανεξαρτησίας, της γνώσης και της δημιουργικότητας, αλλά και της πειθαρχίας, της εργατικότητας, της συνεργασίας, της αλληλεγγύης, της προσφοράς και της τόλμης.

Τέλος, ένα ακόμη, ίσως πιο βαθύ, συμπέρασμα που προκύπτει από το παρόν

πόνημα είναι ότι η ελληνική εκπαίδευση χρειάζεται μια ουσιαστική μεταρρύθμιση στον τομέα των σχολικών εγχειριδίων. Είναι απαραίτητα στους μαθητές, αλλά και στους διδάσκοντες, βιβλία ανάλογα της αξίας του εγχειριδίου *Τα Ψηλά Βουνά*. Ασφαλώς, για να συμβεί αυτό χρειάζονται συγγραφείς και παιδαγωγοί του βεληνεκούς του Ζαχαρία Παπαντωνίου, αλλά ταυτόχρονα και συνεργασία όλων των πολιτικών παρατάξεων, ασχέτως πολιτικής ιδεολογίας, καθώς και σύσσωμης της κοινωνίας, ώστε να στηρίξει τις νέες μεταρρυθμίσεις. Έτσι, οι μαθητές θα βρίσκονται εντός εκπαιδευτικού συστήματος που θα προωθεί ένα θετικό κλίμα συνεργασίας ανάμεσα σε μαθητές, εκπαιδευτικούς και γονείς και η διδακτική διαδικασία θα έχει ουσιαστικά αποτελέσματα.

11. Βιβλιογραφία

- **Beaton R. (1996)**, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. μετάφραση Ευαγγελία Ζούργου – Μαριάννα Σπανάκη*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 144 - 152
- **Clogg R. (1999)**, *Σύντομη ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα, 172 - 180
- **Αλβιζάτος Ν. (1995)**, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922 - 1974, Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 44 - 45
- **Βερέμης Θάνος & Κολιόπουλος Γιάννης (2006)**, *Ελλάς, Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα, 13 – 14, 311
- **Βόλτης Τ. (1997)**, *«Αναγνωστικά Δύο Αιώνων στο Δημοτικό Σχολείο. 150 χρόνια παιδευτικής πορείας (1830-1984)»*, Εκδόσεις Συμυρνωτάκης, Αθήνα, 184 - 186
- **Γιάκος Δ. (1979)**, *«Τα Ψηλά Βουνά και η ιστορία τους»*, Διαβάζω 24, Αθήνα, 26 - 29
- **Δέλτα Π (1997)**, *«Αλληλογραφία της Π.Σ. Δέλτα»*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 169
- **Δημαράς Α. (1999)**, *«Το καταλληλότερο αλφαβητάριο»*, Εφημερίδα Καθημερινή, Αθήνα, 11 – 15
- **Δημαράς Α., (2013)**, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης: το "ανακοπτόμενο άλμα": τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση, 1833-2000*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 150 - 152

- **Διαμαντής Δ. (2006)**, *Τα σχολικά προγράμματα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και η πολιτική ιδεολογία (1830 - 1920)*, εκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα 2006, 366
- **Έκθεσις Επιτροπείας της διορισθείσης προς εξέτασιν της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων (1920)**, Αθήνα, 157
- **Ευθυμίου Γ. (2020)**, *Οικονομική διάσταση και ιδεολογική ευκαμψία στη συγγραφή των σχολικών βιβλίων (αναγνωστικών) (1882-1938)*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 108
- **Κασσαβού Δ. Θ. (2015)**, *Η κοινωνική και Ψυχολογική εικόνα του Παιδιού μέσα από την πεζογραφία του Ζαχαρία Παπαντωνίου*, Πτυχιακή εργασία στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Σχολές Επιστημών του Ανθρώπου, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Βόλος, 21, 22, 23, 28, 33, 34, 35-36, 41, 46-47, 53
- **Κάτσικας Χ. (2004)**, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης: από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους μέχρι το 2004*, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 116 - 126
- **Καψάλης Α. & Χαραλάμπους Δ. (1995)**, «*Σχολικά Εγχειρίδια Θεσμική Εξέλιξη και Σύγχρονη Προβληματική*», Εκδόσεις Έκφραση, Αθήνα, 221 - 223
- **Κεραμάρη Φ. (1996)**, *Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου ως πεζογράφος* (διδακτορική διατριβή), Τομέας Μεσαιωνικών και Νεοελληνικών Σπουδών Τμήμα Φιλολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1 - 109
- **Μαλαφάντης Κ. (1992)**, «*Η προσφορά του Ζ. Παπαντωνίου μέσα στην δίνη του γλωσσικού ζητήματος*», Διαβάζω 285, Αθήνα, 89
- **Μανίκαρου Μ. (2011)**, *Ζαχαρίας Παπαντωνίου (1877-1940). Ο άνθρωπος, ο λογοτέχνης, ο δημόσιος λειτουργός. Μια διαδρομή από Τα Ψηλά Βουνά της Ευρυτανίας στην Ακαδημία Αθηνών*, Ευρυτανικά χρονικά, 37, 2011, 12 - 20

- **Μελάς Δ., Αβαγιανός Α., Σακελλαρίου Χ. και Χωρεάνθης Κ. (1989),** «Διδακτικά βιβλία στο νέο πνεύμα για τα δημοτικά», Εφημερίδα Ελευθεροτυπία, Αθήνα, 13
- **Μοσχόπουλος Γ. (1997),** *Ιστορία του Νέου Ελληνικού κράτους, πολιτικές προσεγγίσεις, τόμ. Α' (1832 – 1940)*, Ιδιωτική Έκδοση, Αθήνα, 175 - 179
- **Μουζέλης Ν. (1980),** "Οικονομία και κράτος την εποχή του Βενιζέλου", στο: *Θ. Βερέμης-Οδ. Δημητρακόπουλος (επιμ.), Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Εκδόσεις Φιλιππότης, Αθήνα, 3 - 19
- **Παλαμάς Κ. (1972),** 456
- **Παπαντωνίου Ζ. (1929),** *Τα Ψηλά Βουνά*, 4^η έκδοση, Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου, Αθήνα
- **Παπαντωνίου Ζ. (1927),** *Διηγήματα*, 1^η έκδοση, Αθήνα, 83 – 86, 95 – 107, 109 – 117,
- **Παπαντωνίου Ζ. (1936),** *Βυζαντινός όρθρος*, 1^η έκδοση, Αθήνα, 227 - 234
- **Παπαντωνίου Ζ. (1937),** *Η θυσία*, 1^η έκδοση, Αθήνα, 247 – 255, 279 - 286
- **Σβολόπουλος Κ. (1992),** *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900 - 1945*, εκδόσεις ΕΣΤΙΑ, Αθήνα, 136 - 147
- **Σβορώνος Ν. (1999),** *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1999 Αθήνα, 124 - 127
- **Σόφη Γ. (2021),** *Παιδαγωγικές και Διδακτικές αρχές στο αναγνωστικό «Τα Ψηλά Βουνά»*, Μεταπτυχιακή εργασία, στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Τομέας Επιστημών της Αγωγής, Αθήνα, 14, 15, 16, 17

- **Σωτηρίου Κ. (1930)**, *Τα Ψηλά Βουνά- απάντηση στην επιτροπή*, εκδόσεις Ράλλη, Αθήνα, 135 - 140
- **Τερζής Ν. (2010)**, *Μελέτη της εκπαίδευσης του νεοελληνισμού: πριν από το κράτος, έξω από το κράτος, στο κράτος*, εκδόσεις Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη, 321 - 323
- **Τζόκας Σ. (2002)**, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού 1928 – 1932, η οικοδόμηση του αστικού κράτους*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 88 - 90
- **Φραγκουδάκη Α. (1992)**, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι: άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, 27 - 34
- **Χαρίτος Χ. (1988)**, *«Ο Αλέξανδρος Δελμούζος και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: ένα άγνωστο υπόμνημα»*, Νέα παιδεία 47, Αθήνα, 92 - 110
- **Χατζηδάκις Γ. (1920)**, *Γεννηθήτω Φως: Ο μαλλιαρισμός εις τα δημοτικά σχολεία*, εκδόσεις Αυλής & Ραφτάνη, Αθήνα, 50 - 51
- **Χατζησταυρινού-Εξαρχάκου Π. (1992)**, *«Τα Ψηλά Βουνά του Ζ. Παπαντωνίου μέσα στην δίνη του γλωσσικού ζητήματος»*, Διαβάζω 285, Αθήνα, 86
- **Χατζηστεφανίδης Θ. (1990)**, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης 1821-1986*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 179, 180, 184, 267,280